

DEMOGRÁFIA

DEMOGRÁFIA

---

59. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

Budapest
2016

Az MTA Demográfiai Bizottsága és
a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Folyóirata
Alapítás éve: 1958

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Demographic Research Institute
Founded in 1958

A szerkesztő bizottság tagjai | Editorial board
BARTUS Tamás, BUKODI Erzsébet, DÖVÉNYI Zoltán, ELEKES Zsuzsanna, GÁBOS András,
GÁL Róbert Iván, GÁRDOS Éva, JANKY Béla, JÓZAN Péter, HOÓZ István, KOVÁCS Erzsébet,
RÓBERT Péter, SPÉDER Zsolt (elnök), TAKÁCS Judit, TOMKA Béla, TÓTH Pál Péter, VALUCH Tibor

Szerkesztőség | Editors
ŐRI Péter főszerkesztő | editor-in-chief
MURINKÓ Livia szerkesztő | editor
PAKOT Levente szerkesztő | editor
VARGHA Lili szerkesztő | editor

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Kiadja a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Felelős kiadó: Spéder Zsolt igazgató

Olvasószerkesztő: Bada Csilla
Design: Anagraphic
Tördelőszerkesztő: Simonné Horváth Gabriella
ISSN 0011-8249

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Bódy Zsombor: A Népeségtudományi Kutatóintézet története és a népesedéspolitikája a Kádár-rendszerben 265

Kovács Katalin: Konvergál-e a születéskor várható élettartam Európában? 301

Koudela Pál: Nemzetközi vándormozgalom és kezelése Dél-Koreában 337

SZERZŐINKNEK 371

MEGRENDELŐLAP 375

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

CONTENTS

STUDIES

Zsombor Bódy: History of the Hungarian Demographic Research
Institute and population policy from the 1950's until 1989
in Hungary 265

Katalin Kovács: Do life expectancies converge in Europe? 301

Pál Koudela: International migration and migration policy
in South-Korea 337

SZERZŐINKNEK (FOR OUR AUTHORS) 371

MEGRENDÉLŐLAP (ORDER FORM) 375

Reproduction is permitted only with indication of the source.
Manuscripts are not kept or sent back.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET TÖRTÉNETE ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA A KÁDÁR-RENDSZERBEN

Bódy Zsombor

ÖSSZEFOGLALÓ

A cikk a magyar demográfia történetét vizsgálja a Kádár-korszakban elsősorban a politikai hatalom és a szakma kölcsönös kapcsolatait, illetve a korszak népesedéspolitikai intézkedései szempontjából. Bár a demográfia az 1950-es évek végén, a '60-as évek elején intézményesült tudományként, valójában az államszocializmust megelőző időszak tudományos hagyományaira épített. Az NKI alapítása és rendszerváltásig tartó működésének története azt mutatja, hogy a demográfia rendelkezett korlátozott szakmai autonómiával – és kitűnő nemzetközi beágyazottsággal – az 1960-as, '70-es és '80-as években. A demográfia legfontosabb hazai tudományos műhelyei nem láttak el előkészítő feladatokat a pártállami család- és népesedéspolitikai döntésekkel kapcsolatban, s többnyire nem is tudták befolyásolni a döntéshozókat, bár egyes demográfusokban meglett volna erre az igény. A tanulmány bemutatja, hogy a legfelső szintű döntéshozókat milyen szempontok vezették a népesedéspolitikai döntések meghozatalánál.

Tárgyszavak: Kádár-kor, népesedéspolitika, demográfia-történet, Népeségtudományi Kutatóintézet

Bódy Zsombor

Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Szociológiai Intézet

E-mail: body.zsombor@btk.ppke.hu

BEVEZETÉS

A demográfia tudománya, illetve a népesedési kérdésekre vonatkozó tudás – talán más társadalomtudományoknál is közvetlenebbül – függ össze értékválasztásokkal, illetve politikai víziókkal. A népesedéspolitikai gyakorlatok éppen ezért mindig olyan konstrukciókra épülnek – éppen úgy, mint bírálataik –, amelyek még felületesen nézve sem értéksemlegesek (Greenhalgh 1996, Melegh 2000). A demográfia politikai értékvonatkozásaiból következik, hogy a népesedéspolitikai témákra vonatkozó tudás felépítése nem csak belülről bír – diszkurzív – politikai tétekkel, de soha nem semleges kérdés a politikai hatalom számára sem. A demográfia területén tevékenykedők mindig is számíthatnak az intézményes, a demográfiához képest külső politikai hatalom vagy annak egyes ágensei érdeklődésére is. A népesedési kérdések a 20. századi Magyarországon is azon témák közé tartoztak, amelyek a mindenkori hatalom érdeklődése/ellenőrzése alatt álltak, miközben a róluk folytatott diskurzusok eleve belülről is átpolitikáltak voltak. Nem volt ez másként a Kádár-korszakban sem, amikor éppen ezek a kérdések váltak alkalmassá arra, hogy vitatásukon keresztül az ellenőrzött nyilvánosság viszonyai közepette is bírálni lehessen a „rendszer”-t. A népesedési kérdések – amelyeket elsősorban a termékenység kérdésre redukáltak –, nemcsak rendszerkritikus vélemények anyagául szolgáltak a kádárizmus évtizedeiben, hanem a modernitáshoz, a hagyományosnak vélt paraszti társadalom felbomlásához, a (szocialista) fogyasztói társadalom értékeihez való különféle viszonyulások, sőt különféle nemzetfelfogások ütközésének terepéül is szolgáltak. A népesedési diskurzusok ilyen összetett szerepének felismerése készítetett szociológusokat arra, hogy már a korszak végén elemzésnek vessék alá az 1960-as és az 1970-es évek népesedésről szóló vitáit (Heller – Némedi – Rényi 1990). Az elkészült tanulmány több korlátba ütközött. Nem tudott választ adni arra a kérdésre, hogy az elemzett nyilvános megszólalások pontosan milyen befolyással bírtak a népesedéspolitikai döntéshozatalra, mert források hiányában nem lehetett akkor képet alkotni arról, hogy a hatalmat milyen szempontok vezették ezen intézkedések kapcsán. Nem volt világos az sem, hogy pontosan milyen hatások érvényesültek a tudós demográfus szakma és a hatalom között. Mennyiben határozta meg a politikai hatalom a demográfiának mint tudománynak a működését, mennyiben támaszkodott népesedéspolitikai döntéseknél a tudomány eredményeire, vagy más szempontból nézve a kérdést, befolyásolta-e a demográfus szakma – szakértői szerepben lévő művelőin keresztül – a politikai

döntéshozatalt. A nyilvános diskurzus, a tudományos demográfia, valamint a politikai hatalom viszonyrendszere tehát jelentős részben homályban maradt.¹

A nyilvános diskurzusok elemzése mindenesetre éles bírálatokat váltott ki a demográfia tudományos művelői közül. A Heller Mária, Némedi Dénes és Rényi Ágnes által készített tanulmány azon állítása, miszerint a népesedési folyamatok bármilyen alakulása mellett is, nem szólnak logikailag kényszerítő érvek egy pronatalista népesedéspolitika mellett – „Miért kell értékesebbnek tartanunk azt az állapotot, amikor több gyerek születik?” (Heller et al. 1990: 86) –, a vitában felszólaló demográfusok számára nem volt elfogadható. Többek között Andorka Rudolf és Dányi Dezső is elutasították ezt az alapállást, sőt azon véleményüknek adtak hangot, hogy egyes írói csoportok nyilvános fellépése hasznos volt, amennyiben felhívta a figyelmet a problémára, és arra kényszerítette a politikai vezetést, hogy lépéseket tegyen a népesedéspolitika terén. Így tulajdonképpen egyetértettek a szociológus elemzők azon meglátásával, hogy az íróknak tágabb lehetőségei voltak a megszólalásra, mint a tudományos intézményrendszerhez, vagy éppen a KSH-hoz mint kormányzati szervhez kötött demográfusoknak (Cseh-Szombathy László, Andorka Rudolf hozzászólása [Monigl 1990: 127–179.]). A népesedési tényektől függetlenül diskurzuselemzés azonban lényegében emészthetetlennek bizonyult valamennyi demográfus, statisztikus hozzászóló számára (Miltényi Károly, Hoóz István stb.), akiknek magától értetődő volt, hogy a korösszetétel tényleges alakulása a munkaerő-kínálat problémái és a szociális ellátórendszer túlterhelése révén „kedvezőtlen”, fejlődést korlátozó, illetve össztársadalmi szinten költséges.²

Jelen kutatást azzal a kérdésfeltevéssel kezdtük el, hogy miként működött, mekkora autonómiát élvezett a demográfia mint tudomány, amely elsősorban a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetben összpontosult a Kádár-rendszerben. Mennyiben határozta meg a politika a tudomány működését, befolyásolta a kutatási témákat akár pozitív értelemben, ha megrendelt vizsgálatokat, akár

¹ A Heller – Némedi – Rényi tanulmány célkitűzése más szempontból eleve korlátozott volt. Nem a demográfiai tudás felépítésének mikéjntje és politikai téjjei érdekelték, s nem is nemzetközi léptékben vizsgálódott. Az elemzés kifejezetten a magyar népesedési diskurzusok szerkezetének feltárására vonatkozott.

² A tanulmányt persze nem csak a hivatásos demográfusok bírálták. Teljes elutasításra talált Fekete Gyulánál is, akinek szövegei többek között a diskurzuselemzés tárgyául szolgáltak. „Tisztelt Monigl István! Olvastam – eljuttatták hozzám barátiilag – dolgozatukat a demográfiai vitákról. A szerzők természetesen nem adhatnak mást, csak mi lényegük – no de ezért bízták meg éppen őket a téma kidolgozásával. Ön ezt a szánalmasan elfogult, prekoncepció, a tényeket lépten-nyomon meghamisító, ártó indulatokkal telített dolgozatot tudományosnak minősítette azáltal, hogy zártkörű szakmai vitára bocsátja, s ezzel – túl az inspiráción – mintegy a felelősséget is vállalja érte. Személy szerint Önnek fogom megválaszolni a nyilvánosság előtt kellő időben, kellő alkalommal. A felelősség demográfiai tragédiánkért történelmi súlyú, már sohasem avul el. Rajta leszek, hogy ne kapjanak felmentést, akik a tragédia előidézésében s mai elmélyítésében bűnösök. Fekete Gyula” 1988. V. 27. dátumú levél, KSH Irattár B – 11. 63. doboz.

negatív értelemben, ha letiltott kutatási témákat. A másik oldalról pedig mennyiben játszott szerepet a tudomány – akár információk szállítójaként, akár aktív befolyásoló, sugalmazó félként – a népesedéspolitikai döntésekben? A kutatás tehát egy sajátos társadalomtudomány Kádár-kori történetét célozta feltárni. A munka során jórészt lehetővé vált, hogy az 1980-as évek végén keletkezett szociológusi elemzés által nyitva hagyott kérdésekre is megpróbáljunk felelni. Vagyis az immár hozzáférhető források tükrében felvázoljuk egyrészt azt, hogy milyen szempontok mozgatták a politikai döntéshozókat – gyakorlatilag az MSZMP vezetőit – a népesedéspolitikai döntéseknél, másrészt pedig azt, hogy milyen szerepet játszott ebben a demográfia mint tudomány. A tanulmány célja tehát igen csak korlátozott. Nem célunk a demográfiai módszerek és kutatások történetének áttekintése, még kevésbé a demográfiai tudás nemzetközi felépülésének és szerkezetének vizsgálata. A magyar demográfia intézményesülésének történetéhez szeretnénk adalékokkal hozzájárulni, a demográfia és a politikai hatalom kapcsolódásait amennyire lehet megvilágítani, s egyúttal a kádári hatalom népesedési kérdésekhez való viszonyát bemutatni.

A kutatás során világossá vált, hogy két szempontból is helytelen, ha a vizsgálódás során nem tekintünk túl az 1950-es, 1960-as évek fordulóján, s csak a már konszolidált Kádár-rendszer időszakában vesszük szemügyre a népesedési kérdések, illetve a demográfia helyzetét. Bár igaz, hogy több más társadalomtudományhoz hasonlóan az 1960-as évek elején a hazai demográfia újjászületést élt meg, ám ez nem jelentette azt, hogy ne lettek volna erős szálai a kontinuitásnak a korábbi korszakokkal. Ugyanakkor a politikai rendszer sem az 1960-as évek elején kezdett el foglalkozni népesedési kérdésekkel.

A DEMOGRÁFIAI KUTATÁSOK ÚJRAINDULÁSA ÉS INTÉZMÉNYESÜLÉSE

Az ún. Ratkó-korszak – valójában mindössze két év – intézkedései a pártvezetés részéről az 1950-es évek elején mutatkozó születésszám visszaesésére adott válaszok voltak (Tárkányi 1998).³ Az abortusz erőteljes adminisztratív üldözése, a gyermektelenségi adó, a szülés propagálása a születésszám jelentős átmeneti emelkedéséhez vezetett, ugyanakkor feszültségeket eredményezett a gyermekeket befogadó intézményhálózat szűk keretei miatt, nem utolsósorban pedig ne-

---

³ Az 1952–53-as intézkedésekről különösen: 245–246. o. A politika a születésszám visszaesését egészségügyi és – nem annyira magán, mint inkább politikai – erkölcsi kérdésként kezelte.

gatív politikai visszahatása lett, mert a társadalom széles rétegei a magánéletbe, a személyes döntésekbe való durva beavatkozásként értékelték az intézkedéseket. 1956-ra a hatalom visszakozott, és a korábbi teljes tiltást egy nagyon is liberális abortuszszabályozással váltotta föl (a gyermektelenségi adó már korábban megszűnt). Későbbi elemzés szerint a születésszám emelésére tett emez első szocialista kori intézkedések kudarcra a Kádár-korszakra nézve is meghatározó tapasztalatot jelentett a hatalom számára. Innen eredeztették, hogy a rendszer mindig óvatosan nyúlt a népesedési kérdésekhez, inkább reagált a folyamatokra, semmint tervezni, vagy irányítani próbálta volna azokat (Monigl – Dányi 1987).

A Rákosi-korszak kudarcos népesedéspolitikai kísérlete következményeiben hozzájárult a demográfia tudományának magyarországi új kibontakozásához is. A magas, forszírozott születésszámot ugyanis a termékenység drasztikus visszaesése követte, különösen 1956 után.⁴ Az első népesedéspolitikai kísérlet kudarcra és a születésszám zuhanása megérlelte a fogadókészséget a hatalom részéről is a népesedési kérdések szakszerűbb megközelítése iránt. A másik oldalról a demográfiai kutatások újraindításához adott volt egy szűk, de képzett szakemberállomány, amelyben meg is volt a készség a demográfia tudományos keretek között való művelésére.

A Demográfia folyóirat 1958-ban indult, ám csak az 1959. évi első számában találhatunk egy olyan szöveget, amely az induló folyóirat beköszöntőjének tekinthető. Ez a szerző nélküli, mintegy szerkesztőségi nyilatkozatként megjelenő szöveg ugyan röviden leszögezi, hogy az elmúlt tíz évben a hazai statisztika és demográfia hatalmas fejlődésen ment át, ám explicit megállapítja azt is, hogy a hazai statisztikában és demográfiában a tudományos szempontok 1948 után háttérbe szorultak. Miközben a statisztika a népgazdasági tervezés gyakorlati céljait szolgálta – azt sem mindig hatékonyan –, elmaradt a megfigyelt folyamatok mélyebb, tudományos elemzése. Ezzel a megállapítással az áttekintés a Demográfia megindulását a tudományos munkához való visszatérésként értékeli. Az írás szerint gyors gazdasági változások és a társadalmi átrétegződés, illetve a nagy léptékű vándormozgalmak közepette, valójában a tervezés hosszabb távú érdekeit is – túlmenve az egyszerű tájékoztatáson – csak tudományos igénnyel lehet szolgálni (KSH NKI 1959).

A kapcsolódást a pártállami átalakulás előtti idők előzményeihez nyíltan is vállalták. 1936-tól létezett a Nemzetközi Népeségtudományi Uniónak egy magyar csoportja – magyar tagjai korábban is voltak a szervezetnek –, amely több, mint tíz éven át rendszeres munkát fejtett ki. Ennek tevékenységét a Demográfia-

⁴ Az 1950-es évekbeli 200 ezres csúcstről 1962-re 130 ezerre csökkent az élveszületések száma.

fiában pozitívan értékelték, s a demográfiai kutatások és publikációk ismételt megjelenését az egy évtizeddel korábban megszakadt munka újrafelvételének tartották (Thirring 1959: 411). A folyóiratban szerepeltek olyan idősebb szerzők is, mint a két világháború közötti közgazdaságtudomány reprezentánsának számító Varga István⁵, vagy, mint a komoly nemzetközi tudományos elismertséggel rendelkező idős matematikus, Jordán Károly. Elmondható az is a Demográfia első évfolyamai alapján, hogy a magyar demográfus szakma – nyilvánvalóan a korábbi korszakok örökségeként – széles nemzetközi rálátással rendelkezett. A folyóirat tudósított a népeségtudomány eredményeiről, beszámolt külföldi kutatásokról, publikációkról és konferenciákról, sőt külföldi, nyugati szerzők is aránylag gyakran felbukkantak a Demográfia első tíz évfolyamában.⁶ Nemzetközi konferenciákon magyar kutatók is rendszeresen részt vettek a Demográfia Figyelő rovatának tanúsága szerint. Leggyakrabban Péter György, a KSH elnöke, Szabady Egon, a KSH egyik elnökhelyettese, akik pozíciójuknál fogva hivatalos meghívottak voltak, ám rajtuk kívül fiatalabb, akkor többnyire harminc körül járó demográfusok is, mint Klinger András, Miltényi Károly, Vukovich György, Valkovics Emil, Tamásy József is rendszeres résztvevői voltak nemzetközi szakmai rendezvényeknek. Megjegyzendő, hogy közülük a fiatalabbak, akik pályájukat 1948 után kezdték, szintén kapcsolódtak a korábbi korszak statisztikájához annak révén, hogy Varga István tanítványai voltak az egyetemen még az 1940-es évek második felében (Hoóz 2016: 126-127.).

A Demográfia folyóirat elindulása nem az egyetlen eseménye volt a hazai népeségtudomány kibontakozásának. Kicsivel megelőzte a történeti demográfia intézményesülése a KSH könyvtárához kapcsolódva (Faragó 2015: 17-19.). A Demográfia elindulása után nem sokkal pedig akadémiai keretek között is intézményesült a demográfia tudománya. 1960-ban alakult meg az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága.⁷ Ez a testület eleinte nem tartozott valamely akadémiai osztályhoz, hanem közvetlenül az elnökség alá tartozott. Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága élén Péter György állt, titkára Szabady Egon volt, aki a bizottsági ülések jegyzőkönyvei szerint a legaktívabb, meghatározó személyisége volt e testületnek (később Szabady a bizottság alelnöke lett, majd Péter halála után az elnöke). A bizottság – amely a KSH munkatársai közül már alapításakor

---

⁵ 1897-1962, a Magyar Gazdaságkutató Intézet vezetője 1927-től.

⁶ Ezek a tanulmányok rendszerint megjelentek már korábban más nyelveken, a magyar demográfusok pedig ezeket az eredeti nyelveken is el tudták olvasni. Így lehetséges, hogy lefordításuk és publikálásuk elsősorban a tudatos nemzetközi kapcsolatépítést szolgálta.

⁷ Az MTA elnöksége – Rusznyák István elnök, az alelnökök és Erdei Ferenc főtítkár – 1960. május 13-án döntött a testület felállításáról.

soraiban tudhatta Klinger Andrást, Vukovich Györgyöt és Miltényi Károlyt – első három rendezvényén a népesedési helyzetről, a születésszám alakulásáról, valamint a születésszám befolyásolásának lehetőségeiről folytatott vitát (KSH NKI 1961). Ezek a témák az 1956 után évről évre jelentősen csökkenő születésszám miatt akkor nyilvánvalóan érdeklődésre tarthatnak számot, s az állami apparátusokat, illetve a politikai hatalmat is foglalkoztatták. E rendezvénysorozat mellett az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága igyekezett előmozdítani a demográfia tudományának intézményesítését is. Ennek részeként létrehozták a Demográfiai Tudományos Minősítő Bizottságot – tagjai: Péter György, a KSH elnöke, Erdei Ferenc és Ember Győző történész, az Országos Levéltár igazgatója⁸ –, amely közreműködött a Népeségtudományi Kutató Csoport megalapításában is.

POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS A NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK IRÁNT AZ 1950-ES ÉS 1960-AS ÉVEK FORDULÓJÁN

A demográfia fenti intézményesüléséhez minden bizonnyal a politikai vezetés részéről a népesedési kérdések iránt meglévő érdeklődés is hozzájárult. Péter György KSH elnök 1959 nyarán egy előterjesztésben tájékoztatta a párt- és állami vezetést a születésszám csökkenéséről, amelyben az is szerepelt, hogy a terhességmegszakítás szigorítása nem lehet a kérdés kezelésének módja, mert az az illegális, egészségügyi szempontból veszélyes abortuszok számát növelné (Monigl 1992: 13–21.). Az Egészségügyi Minisztérium a Minisztertanács utasítására 1961 júniusában jelentést készített a születésszám alakulásáról – elsősorban a KSH adatai alapján –, amely a csökkenés okai között már azt is említette, hogy a mezőgazdaság kollektivista átszervezésének hatására a születésszám nagymértékben visszaesett falun (Monigl 1992: 43–52.). Ezt követően, 1962 tavaszán a KSH előterjesztést nyújtott be az MSZMP Központi Bizottságának (KB) a népesedési helyzetről, amelyben számos intézkedést is javasolt. Többek között azt is, hogy a Politikai Bizottság (PB) utasítsa az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságát egy az anyaság megbecsültségét fokozó propaganda koncepciójának a kidolgozására (Monigl 1992: 55–61.). Az előterjesztés elkészülte és javaslatai azt mutatták, hogy a KSH demográfusainak határozott álláspontja volt a népesedési kérdésekről, és igyekeztek is ezt érvényre juttatni a politikai vezetésknél. A párt vezetői azonban – bár aggasztotta őket a születésszám csökkenése – nem bizonyultak olyan könnyen befolyásolhatónak.

⁸ Az első kutató, aki kandidátusi fokozatot szerzett demográfiából, Hoóz István volt 1966-ban.

Az előterjesztést az MSZMP KB Államgazdasági osztálya néhány csekély változtatás után átadta a Nyers Rezső vezette MSZMP KB Államgazdasági Bizottságának tárgyalásra, de az ez alkalommal Péter Györggyel is kiegészült bizottság csak átdolgozás után tartotta a PB-nek bemutathatónak. Az előzetes anyagban szerepelt egy javaslat a házasulandóknak nyújtandó családalapítási kölcsönről, amelyet a gyermekek születésével is törleszteni lehetne. Az ÁGB ezt nem támogatta, viszont helyette a bölcsődei hálózat kiterjesztésének szükségességéről kért egy betoldást a szövegbe, ami be is került a PB elé kerülő anyagba.⁹

Az átdolgozott előterjesztést 1962. június 12-én tárgyalta meg a Politikai Bizottság. A szöveg elmagyarázta a PB-nek a teljes termékenységi arányszám fogalmát és azt, hogy ez miért alkalmas mutató a hosszabb távú trendek bemutatásához. (Kádár János – aki a jegyzőkönyv szerint a korábban elterjedt szóhasználatot követve „aborduszként” emlegette a terhességmegszakítást – hozzászólásából láthatóan megértette a fogalmat.) A nemzetközi összehasonlításban is bemutatott magyarországi termékenység alacsony szintjének okaként az előterjesztés a népesség foglalkozási átrétegződését, a mezőgazdaság „szocialista átszervezését”, a nők munkába állását, a tanulmányi idő átlagos hosszabbodását és a városiasodást jelölte meg. A termékenység növelését az anyag feltétlenül szükségesnek tartotta, ennek módozataival kapcsolatban viszont óvatosságot ajánlott. Leszögezte, hogy nemzetközi tapasztalatok alapján az abortusz megszigorításával nem lehet tartós eredményt elérni, s ez politikailag is káros intézkedés lenne. Ez utóbbi megállapítással a PB egyhangúlag egyetértett. Az előterjesztés lehetséges intézkedéseként a bölcsődei hálózat fejlesztését (az anyaság és a munka könnyebb összeegyeztethetőségének érdekében), a családi pótlék emelését, valamint az anyák számára „három éves fizetett szülési szabadságot” vette számba. A PB ekkor nem döntött semmilyen új intézkedésről. Ahogy Gáspár Sándor – KB gazdaságpolitikai titkára, egyben PB tag, később a SZOT elnöke – összegezte a kialakult álláspontot, „[r]iasztó hírek érkeztek, ezért a Politikai Bizottság kérte ezt a jelentést. Ki nem pusztul a nemzet és majd annak idején, amikor az életszínvonal emelésével kapcsolatos konkrét intézkedéseket foganatosítjuk, ezen a téren is lehet csinálni valamit.”¹⁰

---

⁹ Az Államgazdasági Bizottság 1962. június 2-ai ülésének jegyzőkönyve MNL 288. f. 15/47. ó. e.

¹⁰ A PB 1962. június 12-ei ülésének jegyzőkönyve MNL OL 288f 5/267, ó.e.

A demográfiai kutatóhely létrejötte és tudományos profilja

A politikai hatalom – és következésképp a különböző állami apparátusok – népesedési kérdések iránti megnövekedett érdeklődése mellett és a vázolt tudományintézményesülési előzmények után került sor a Népesedéstudományi Kutató Csoport (NKC) létrehozására. Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának a különböző témákban tartott vitaülésein túl legfontosabb tevékenysége a kutatócsoport létrehozásának támogatása volt, majd a NKC működésének felügyelete (az NKC volt az egyetlen kutató intézmény, amelyet felügyelni kellett).

A KSH szervezetén belül elvileg 1962. január 1-től alakult meg a Népeségtudományi Kutató Csoport – eleinte három fővel és Szabady Egon vezetésével – az akkor szintén a Szabady Egon által vezetett „Népesedési és Szociálstatistikai főosztály” alá rendelve. Ám még ugyanezen év őszén is arról jelent meg tudósítás, hogy a csoport szervezése folyamatban van, bár már kutatások is folynak ott (MTA Demográfiai Elnökségi Bizottság 1963). 1964-re a Népeségtudományi Kutató Csoport a főosztályokkal egy sorba emelkedett, és sok más főosztályhoz hasonlóan Szabady alelnök felügyelete alá tartozott.

A csoport létrejöttét a hivatalos indoklás szerint az tette szükségessé, hogy a KSH-ban addig folytatott, egyre növekvő mennyiségű demográfiai kutató munka már nem tudta kielégíteni a különböző minisztériumoknak, főhatóságoknak és tudományos intézeteknek a népeségtudománnyal szemben támasztott elvárásait. A fokozódó igények e mellett módszertani téren is éreztették hatásukat, ezért a csoportnak több, sajátos módszertani problémát kell kidolgoznia, eddig nem alkalmazott módszerek felhasználásának lehetőségeit megvizsgálnia. Tevékenységének ezért kétirányúnak kell lennie az indoklás szerint: részben a tervezés, különösen a távlati tervezés szempontjából fontos demográfiai kérdéseket vizsgálja és elemzi, részben pedig a népeségtudomány tovább fejlődése érdekében végez kutatómunkát, elsősorban azokban a tárgykörökben, amelyek a demográfia nemzetközi érdeklődésének előterében állnak.¹¹

Az 1962. januári hivatalos indulás természetesen azt jelentette, hogy az erre vonatkozó határozatok már 1961-ben megszülettek. A Minisztertanács Gazdasági Bizottságának 4218/1961. sz. döntése hagyta jóvá a NKC megalapítását. A Tudományos és Felsőoktatási Tanács 209/1962. sz. döntésével azután helybenhagyta az intézmény életre hívását. Erre hivatkozva Péter György KSH elnök 1962. augusztusában javasolta Nyers Rezső pénzügyminiszternek, hogy

¹¹ *Demográfia*, 1962, 5(1), 110.

a Pénzügyminisztérium (PM) póthitel révén tegye lehetővé 7 fő új felvételét a NKCs-be, amit kiegészítenének még 13 fő áthelyezésével a Népszámlálási osztályról. Erre azonban nem került sor, a KSH elnöke később arról panaszkodott egy – Kolos Richárdnak, a Tudományos és Felsőoktatási Tanács Főtitkárának írt – levelében, hogy az NKCs az eredetileg 1965-re elérni tervezett 25 fős létszám helyett, még 1965 novemberében is 12 fővel működik, ráadásul a PM még 1966-ra sem hajlandó újabb státusokat finanszírozni.¹² A lassú létszámnövekedés után 1968. január 1-jével minősítette át a KSH elnöke az addigi kutatócsoportot Népeśségtudományi Kutatóintézeté, amelyen belül ezzel különböző osztályok is létrejöttek. Először a Módszertani és Általános Demográfiai osztály, valamint a Társadalom- és Gazdaságdemográfiai osztály jött létre – az előbbit Tekse Kálmán, az utóbbit Vukovich György vezette –, illetve az Intézet könyvtára is külön szervezeti egységet képezett (ekkoriban mintegy 20 „tőkés folyóiratot” jártattak a demográfia tárgyköréhez kapcsolódóan). Később önálló gazdasági csoport is alakult.

A Népeśségtudományi Kutató Csoport, majd Intézet létrejöttével a demográfia intézményesülésének újabb fontos lépése történt meg, amikor az MTA-hoz is kapcsolódva létrejött egy olyan kutatóhely, amelynek feladatai között az alap- és alkalmazott kutatások és módszertani kérdések vizsgálata is szerepelt. Már a kutatócsoport indulásakor kialakult az a rendszerváltásig fennmaradó konstrukció, miszerint a Népeśségtudományi Kutatóintézet a KSH részeként működik, ám szakmai, tudományos felügyeletét az MTA illetékesei – konkrétan a Demográfiai Bizottság, amely 1965-től már nem az elnökség, hanem a IX. osztály alá tartozott – látták el, és az itt folyó kutatások finanszírozásában is szerepet vállalt az Akadémia.

A Demográfiai Bizottság évente javaslatot készített az MTA elnökségének a NKCs-ben folyó kutatások akadémiai támogatásáról. Az előterjesztésekből pontosan látszik, hogy az első években kik, milyen kutatásokat folytattak, és azt miből finanszírozták. Hat alkalmazott kutatásnak minősülő program futott, amelyek „felhasználási helyeként” az Országos Tervhivatalt jelölték meg. Ezek: a családok és a háztartások számának, nagyságának és lakásszükségletének előreszámítása; a családok életciklusának vizsgálata; a társadalmi átrétegződés és a demográfiai jelenségek összefüggéseinek vizsgálata; a népeśség-előreszámítások; a mezőgazdasági népeśség távlati foglalkoztatási problémái; a népeśség iskolai végzettsége és szakképzettsége; a népeśség lakóhely-változtatásának vizsgálata voltak. A felsorolt témák részben nem tisztán demográfiai – bár demográfiai vetülettel is bír – kutatások voltak, amelyek eredményeit az akkor

---

¹² Péter György levelei: MNL OL XXXII-23-i-6.1. 1. doboz.

állandóan zajló tervezési folyamatokban tartották felhasználhatónak. Ezen kívül tíz másik kutatási projekt is folyt a legkülönbébb témákban.

A kutatások nagy száma a kutatócsoport csekély létszámához képest úgy volt lehetséges, hogy egyrészt valamennyi munkatárs több programban is részt vett – gyakori volt, hogy valaki az egyikben vezető, a másikban pedig részt vevő, és fordítva –, másrészt a KSH más részlegeiből is közreműködtek akár projektvezetőként is a kutatásokban (például Klinger András, Barta Barnabás), végül pedig nyugdíjas statisztikusokat is foglalkoztattak.

Itt ismét az 1945 előtti időszakkal való kontinuitás számláira bukkanhatunk. Az első évben ugyanis a kutatásokba bevont nyugdíjasok között föltűnik Móricz Miklós (1886–1966) – Móricz Zsigmond fivére –, aki kanyargós életpályájának jelentős részében, 1931 és 1944 között a Statisztikai Hivatal állományában dolgozott¹⁵; Bene Lajos (1903–1977), aki a megelőző fővárosi közigazgatási karrier után 1929-től dolgozott a Fővárosi Statisztikai Hivatalban, amelynek vezetője is volt, majd pedig annak beolvasztása után került át a KSH-ba, ahonnan 1963-ban ment nyugdíjba; Theiss Ede (1899–1979), a matematikai modellezés úttörője, akit 1949-ben fosztottak meg akadémiai tagságától, majd 1956-ban nyugdíjaztak (Hoóz 2016: 130-133.); Ösy József (1902–?), aki szintén nyugállományú egyetemi tanárként szerepel az MTA elnökségének felterjesztett kutatási tervekben, noha a két világháború között az erdélyi kisebbségi magyar mozgalmak részt vevője volt – az Erdélyi Magyar Földhitelintézet tisztviselője –, s csak 1944-ben kapott a kolozsvári egyetemen magántanári kinevezést. Az említettek közül Móricz csak a legelső évben szerepel, a többiek még a továbbiakban is. Megjelenésük a Népeségtudományi Kutató Csoporthoz telepített kutatásokban arra utal, hogy tudatos szándék lehetett az 1945 előtti statisztikához való egyfajta visszakapcsolódás, noha ezt természetesen semmilyen dokumentumban nem írták le 1962/63-ban.

A NKCk-ben folyó kutatások finanszírozásában az MTA-tól érkező juttatások messze kisebb arányt tettek ki (1964-ben a teljes összegnek alig több mint 15%-át). Az összesen 270 ezer forint „akadémiai célhitel” mellett 1 millió 739 ezer forintot biztosított a KSH, elsősorban az 1960-as népszámlálás feldolgozására szánt költségvetési tételből. Az összesen évi 2 millió forintot meghaladó támogatás a kor viszonyai között nyilvánvalóan bőkezűnek számított, különösen egy néhány fős intézet esetében. Az egyes kutatási projekteket átnézve feltűnő, hogy azok, amelyeket Szabady Egon vezetett – a társadalmi átrétegződés

¹⁵ Tudományos életrajza szerint 1945 után már nem folytatott statisztikusi tevékenységet (Kápolnai 2008). Valóban kérdéses lehet, hogy a 80-hoz közelítő Móricz végzett-e érdemi munkát. Meghívása inkább gesztus lehetett.

demográfiai hatásainak vizsgálata, valamint a főiskolát és egyetemet végzettek demográfiai jellemzőinek vizsgálata –, sokkal nagyobb keretösszeget kaptak, mint a többi kutatás (előbbi összesen 270 ezer, utóbbi 50 ezer forintot). A további vizsgálatok között található például a magyar munkásság demográfiáját 1945-ig feldolgozó projekt – Dányi Dezső vezetésével a Párttörténeti Intézetnek és a Történettudományi Intézetnek a munkásság történetére vonatkozó munkaprogramjához kapcsolódva –, a családszerkezeti kutatás, amelyet Tamásy József vezetett, s több más projekt Benkő Dénesné Lukács Ágnes, Klinger András (két projektet is vezetett), Kepecs József, Tekse Kálmán (matematikai módszertani kérdések), Valkovics Emil, Pallós Emil, Acsádi György, Nemeskéri János, Hoóz István vezetésével. Nemeskéri fizikai antropológusként Ivád község – ún. izolátum – kutatásával foglalkozott, ahol a tartós házassági endogámia sajátos antropológiai jegyeket hordozó, illetve régebbi antropológiai adottságokat konzerváló népséget eredményezett. (Ez a kutatás ma talán inkább számítana történeti genetikai kutatásnak, mint demográfiai vizsgálatnak. Nemeskéri a honfoglalók, illetve az Árpád-ház tagjainak fizikai antropológiájával is foglalkozott.) Hoóz István a pécsi egyetem tanszékvezető adjunktusaként a baranyai nemzetiségi népmozgalom címén járási szinten a cigány népesség demográfiai magatartására irányuló kutatást vezetett.¹⁴

A Népeségtudományi Kutató Csoport kezdeti működésével kapcsolatban fölmerülhet, hogy az első egy-két évben inkább virtuálisan működő kutatóhelyről lehetett szó. A csoporthoz több olyan kutatás került, amelyben a NKCs állományából senki sem vett részt. A kutatóhely nyilván alkalmas volt arra, hogy a KSH munkatársai – részben hivatali, kisebb részt akadémiai finanszírozással – olyan vizsgálatokat, illetve elemzéseket vigyenek végig, amelyek a KSH adatállományaira, apparátusára épültek, ám nem tartoztak a szorosan vett hivatali feladatok közé. Az MTA-val való kapcsolat azért is volt fontos, mert ez legitimálta, hogy itt tisztán tudományos célú alap kutatások folynak, amelyek túlmutatnak a KSH szokásos feladatain.

Össességében a demográfia akadémiai és KSH-beli intézményesülése két ténynek köszönhetően mehetett végbe. Egyrészt a születésszám drasztikus csökkenésének és a politikai hatalom téma iránti érdeklődésének, másrészt annak, hogy voltak olyan szakemberek, akikben megvolt az igény a demográfiai problémák tudományos kutatására és az ambíció a demográfia tudományos intézményesítésére. Az 1960-as évek elejének születésszámai a laikusok számára

---

¹⁴ Az NKCs első éveinek munkatervei és jelentései: MTA Levéltár 167/4. Elnökségi Titkárság Demográfiai elnökségi bizottság; MTA Levéltár 167/6. Dem. Elnökségi Bizottság.

is riasztóan hatottak. Ebben a helyzetben nem lehetett nehéz a kérdéssel foglalkozóknak meggyőzni a különböző felettes szinteket annak szükségességéről, hogy a hosszú távú demográfiai trendek kutatására intézményes formák között is szükség van. Egyértelműnek látszik, hogy az NKCs létrehozatalában részt vevő körben Szabady Egon volt – mind az Akadémián, mind a KSH-ban – a központi, kezdeményező személy.¹⁵

Az NKCs keretében folyó kutatások ugyanakkor nem csupán a szorosan vett termékenységi vagy demográfiai kérdésekre korlátozódtak, és nem is csak a gazdasági tervezés igényeinek feleltek meg. A társadalmi változások demográfiai vizsgálatának kapcsán tulajdonképpen szociológiai jellegű kutatásokat vittek végig. A társadalmi átrétegződés demográfiai hatásainak vizsgálatához az 1960-as népszámlálásból vettek egy ezrelékes mintát. A mintába kerültek besorolásához kidolgoztak egy rétegződésmodellt. Ez azért is érdekes, mert a KSH más részlegeiben, a Közgazdasági főosztály Társadalomstatistikai osztályán elsősorban Ferge Zsuzsa vezetésével ekkoriban párhuzamosan folytak, később nagyhatásúvá vált rétegződéskutatások.¹⁶ Az NKCs kutatásához javasolt rétegződésmodell kevésbé volt árnyalt, mint az, amit Ferge Zsuzsáék alkalmaztak, szorosabban kötődött a két osztály egy rétegsémához. Az NKCs-ben ugyanakkor terveztek egy mikroszintű rétegződésvizsgálatot, három kiválasztott Heves megyei falu átstrukturálódását kívánták részleteiben is vizsgálni. Ehhez pedig egy nagyon árnyalt falusi rétegződésmodellt dolgozott ki valaki – sajnos nem látszik a papírra vetett kutatási tervből, hogy kicsoda – mégpedig több időmeteszetre. A TSZ-esítés utáni időkre nézve foglalkozási szempontból homogén és inhomogén háztartásokra nézve alkottak több szempontú tipológiát, amit össze kívántak vetni az 1938-as állapotokkal, amelyhez egy külön, az adott időpontnak megfelelő árnyalt tipológiát kívántak alkalmazni. A két időpont között az 1949-es birtokviszonyokat is meg akarták vizsgálni, hiszen azok nyilván nem voltak azonosak a háború előttivel (és persze az 1960-as évek közepével sem). Ez valószínűleg egy próbavizsgálat lehetett, aminek nyomán 1965-ben végrehajtottak egy hasonló, de immár országos léptékű mintavételes vizsgálatot a falvak átalakulásának tanulmányozására.

¹⁵ Szabady Egon 1917-ben született, 1940-től dolgozott a KSH-ban, bár jelentős megszakítással. 1942-ben bevonult katonának, s a hadsereg kötelékében maradt 1948 elejéig, akkor a KSH sürgetésére – századosi rangban – szolgálaton kívüli viszonyba helyezték és visszatért állásába, amely elvileg addig is fenn volt tartva neki. 1946-tól volt az MKP tagja. MNL OL XXXII-23-j- 8. 7 doboz.

¹⁶ Párhuzamosságok persze más tekintetben is léteztek. A Szabady elnökhelyettes által vezetett Népesedési és Szociálstatistikai főosztályán pl. a '60-as évek második felében létezett Demográfiai Módszertani osztály. Kérdés, hogy mi volt ennek az osztálynak a feladata, miben különbött el a tevékenysége az NKCs-től, ahol módszertani kutatások is folytak.

Más, nem szoros értelemben vett demográfiai kutatások is folytak az NKCs-ben, többek között a kulturális fogyasztásra irányuló, lényegében szociológiai kutatás is. 1964-ben a KSH Művelődésstatisztikai osztályával közösen készítettek felvételt a népesség kulturális helyzetéről. Elsősorban a terjedő televíziózás hatására voltak kíváncsiak, televízió és mozi, televízió és színház relációit vizsgálva, illetve lényegében közvélemény-kutatást folytattak arról, hogy mit néznek, mit miért nem néznek, továbbá mit néznének szívesen a televízióval rendelkezők. Olvasásról, könyvvásárlásról, könyvtárról, zenehallgatásról, múzeumlátogatásról, rádióhallgatásról, koncerteken való részvételről, ismeretterjesztés iránt való érdeklődésről szölkáltak a kérdések.

Az elsősorban Andorka Rudolf nevéhez kapcsolódó kutatások sem szorosan demográfiai jellegűek voltak. Andorka először a mobilitás kérdéseivel kezdett foglalkozni, ám ezen a témán – Cseh-Szombathy László visszaemlékezései szerint – a KSH „zászlós urai” nem engedték dolgozni.¹⁷ Ezért olyan kutatási témát keresett, amely nem volt foglalt, addig nem vonzott senkit. Ez volt az alkoholizták vizsgálata, amit követett a gyilkosoké, majd pedig az öngyilkosoké, amely kutatások végül devianciavizsgálat címszó alatt álltak össze és folytak jó ideig az NKCs-ben, illetve később az NKI-ban. Andorka csak e hosszú kitérő után tért vissza a mobilitás-kutatáshoz.

Természetesen a kutatócsoport, majd intézet profiljának megfelelően – és a születésszámra irányuló érdeklődés által is motiválva – a termékenység is fontos kutatási projekt volt. Ebből a kutatási témából a születésszám alakulásának magyarázatát keresve, a kutatás egy ága a fogamzásgátlás módjainak vizsgálata felé kanyarodott el. Az ekkoriban elterjedő fogamzásgátló tabletták használatát állt a kutatás homlokterében, nőgyógyászati egészségügyi intézményekkel együttműködésben próbálták fölmérni – a mintába kerülő nőket névvel, címmel, munkahellyel rögzítve –, hogy milyen fogamzásgátló módszereket használtak a megelőző időszakban. Úgy tűnik, hogy a sok erőforrást felhasználó fogam-

---

¹⁷ „Szigorú hierarchia érvényesült a tekintetben, hogy a Hivatal munkatársai között ki milyen jelentőségű témával foglalkozhasson, hol és mikor hozhassa nyilvánosságra az elért eredményeket. [...] Az első alkalommal a társadalmi mobilitás vizsgálatára végrehajtott adatfelvétel elemzésénél ütközött a hivatali hierarchia rendjébe. Felettesei az anyag kiadásra történő rendezését várták tőle, ő viszont az addig végzett munka hibáira jött rá, és ezeket hozta a téves adatokból már messzemenő következtetéseket levonó feletteseinek tudomására.” Andorka, [a]z első <<rendreutastás>> után olyan témát keresett, amely egyre növekvő jelentősége ellenére addig még nem keltette fel a hivatali <<zászlós urak>> érdeklődését, mivel gusztustalannak minősült. Ez az alkoholizmus társadalmi hátterének vizsgálata volt. A kutatás nemcsak a téma addigi gazdátlansága miatt volt újdonság, hanem interdiszciplináris jellegénél fogva is úttörő vállalkozásnak bizonyult, valamint áttörés volt abból a szempontból, hogy világossá tette, a társadalmi beilleszkedések zavarai nemcsak a kapitalista múlt csökevényei, hanem a szocialista társadalmi renddel is velejárnak. Az alkoholizmusvizsgálattal társulva a Hivatalban folyó öngyilkosság-kutatásokkal kialakult egy átfogó devianciakutatás, amely mai napig is alapjául szolgál az egyéni magatartásproblémák társadalmi gyökereinek vizsgálatához.” (Cseh-Szombathy 2001: 2–3.)

zásgátlás kutatás mellett a koraszülések, a halva születés, a csecsemő- és gyermekhalandóság mint végső soron a felnövekvő újabb generációk létszámát meghatározó tényezők szintén érdekelték a kutatócsoportot. E témában is az egészségügyi intézményekkel együttműködve folytattak kiterjedt kutatásokat, a szülészeten minden koraszülöttről, halva születettől és az éretten születettek 20%-áról, illetve szüleikről véve fel a demográfiai és a szociológiai alapadataikat. Ezt követően megpróbálták nyomon követni a csecsemők fejlődését, védőnőket vonva be a vizsgálatba, a csecsemőtáplálás és -gondozás gyakorlatát igyekeztek felderíteni, rögzítve a csecsemők betegségtörténetét, összekapcsolva a háztartások társadalmi státusára vonatkozó kérdésekkel, amelyek az iskolázottsági, foglalkozási adatokon túl kiterjedtek pl. a háztartás tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságának felmérésére is.

Ez a kutatás bizonyos szempontból közös alapokon állt az ún. biodemográfiai kutatásokkal, amelyek a népesség biológiai állapotának felmérését célozták. Négy bodrogi faluban folyt például egy módszertani célokat követő vizsgálat, amelynek során a községek lakosságának biológiai-egészségügyi állapotát mérték fel, hogy egy biometriai jelzőszámrendszer dolgozzanak ki a népesség biológiai állapotának statisztikai felméréséhez. Hasonló irányba mentek azok a vizsgálatok is, amelyek a sorkötelesek, illetve a felsőoktatási intézményekbe felvettek biológiai állapotát igyekeztek feltárni. Tulajdonképpen az alkoholistákra és az öngyilkosokra irányuló kutatásoknak is volt egy ilyen szintje, mert a mintába kerültek olyan adottságait is rögzítették, mint a homlokszélesség, az állkapocsszélesség, a fejhossz, a fejszélesség, a vétagok hossza és egy sor más testi adat. Kérdés, hogy ezek a kutatások, amelyek kiinduló előfeltevéseikben (esetleg öröklődő) biológiai jellemzők és társadalmi pozíciók, magatartások – valamilyen irányú – összekapcsolódását feltételezték, mennyit örököltek a régebbi szociáldarwinista, illetve eugenetikai gondolkodásból, továbbá, hogy pontosan milyen helyet is foglaltak el az 1960-as években az ilyen biodemográfiai kutatások a hazai és nemzetközi demográfiai kutatási mezőben, a demográfia kérdésfeltevései között.¹⁸ Egyértelműnek látszik, hogy ez a típusú kérdésfeltevés nem volt idegen a korabeli hatalom, illetve a pártállami apparátusok szemléletétől sem, hiszen különben a felsőoktatásba felvettek, illetve a sorkötelesek ilyen vizsgálatait nem folyhattak volna.

¹⁸ Az eugenika történetével foglalkozó tanulmányok sajnos rendszerint a II. világháború előtti korszakra korlátozzák vizsgálódásaikat (lásd például Turda 2010). Délkelet-európai eugenetikai gondolkodást elemzik a következő két tanulmányai, ám szintén a 20. század első felére vonatkozóan és elsősorban nem demográfiai, hanem egészségügyi szempontból: Promitzer et al. 2011. A tanulmánykötetben Magyarország nem kapott helyet.

A születésszámot és a felnövekvő gyermekek számát meghatározó tényezők közül nem csak a biológiaiakra irányult kutatói figyelem az NKCs-ban. A gyermekvállalással és -neveléssel kapcsolatos témákban is „közvélemény-kutatást” folytattak Pongrácz Tiborné vezetésével, amelynek célja az volt, hogy felderítsék a népesedési kérdésekkel kapcsolatos ismereteket, véleményeket és várakozásokat. A kérdőív onnan indult, hogy hány lakosa van a földnek, de végül olyan kérdésekhez jutott el, hogy mi a kérdezett véleménye a család intézményéről, ösztönözné-e gyermekvállalásra a 600 forintos havi gyermekgondozási segély, mi a véleménye a három év alatti gyerekek, illetve a három és hat év közöttiek otthoni, illetve bölcsődei és óvodai neveléséről stb. Rákérdeztek a női foglalkoztatottság alapadatainak ismeretére, továbbá arra, hogy mi a véleményük a mintába kerülteknek a nők feladatairól a családban, a háztartásban, illetve a munkában.

Az NKCs által folytatott kutatások egy része tehát közvetlenül vagy közvetve a születésszám alakulásának kérdéseivel kapcsolódott. Ez nyilvánvalóan politikai szempontból is érdekes és jelentésselített téma volt. Foglalkoztak ugyanakkor a társadalom átrétegződésének – az urbanizációnak, a nyugdíjas korosztály növekedésének, a falusi társadalom átalakításának – demográfiai hatásaival is, amely témák iránt a politika szintén érdeklődött, ha nem is olyan mértékben, mint a születésszám alakulásáé iránt. Végezetül voltak olyan kutatások is, amelyek még közvetve sem igen rendelkeztek politikai relevanciával. Kétségtelenül a demográfus szakmának már az 1960-as években is volt bizonyos autonómiája. A lehetséges és vizsgálatra érdemes kutatási témák körét részben a szakma nemzetközi közössége jelölte ki, amelyekkel elég szoros kapcsolatai voltak a hazai demográfus szakembereknek, másrészt a hazai demográfiai folyamatokból adódtak. A kutatók számára lehetséges volt a kérdésfeltevéseket, kutatási terveket úgy megfogalmazni, hogy azok elnyerjék a felsőbb szintek jóváhagyását, illetve támogatását, ugyanakkor megfeleljenek a demográfia tudomány akkori nemzetközi sztenderdjeinek.

A demográfia intézményesüléséhez és relatív autonómiájának működéséhez természetesen szükség volt arra is, hogy a demográfus kutatóközösség a tudomány területén olyan kompetenciákkal rendelkezzen, amelyek lehetővé tették számukra a nemzetközi beágyazódást is. A termékenység és az azt meghatározó tényezők kutatását TCs-kutatás – termékenység, családtervezés kutatás – címszó alatt foglalták össze. Ezek a kutatások kapcsolódtak a Nemzetközi Családtervezési Szövetség (International Planned Parenthood Federation – IPPF) programjához. E szervezet egyik vezetője Szabady Egon volt, s a nyilván Magyarországgal éppen ellentétes népesedési gondokkal küzdő India mellett az egyik

szárnya a Közel-Keleten, illetve Európában volt.¹⁹ Az IPPF be volt csatornázva az ENSZ-hez, illetve az UNESCO-hoz is. Szabady személy szerint is rendkívül jó nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett, illetve maga is pozíciókat töltött be az ENSZ statisztikai szervezetében (egy időben az ENSZ Társadalomstatisztikai Bizottságának alelnöke volt). Az IPPF olyan nemzetközi hálózatot alkotott, amely demográfiai, egészségügyi és családtervezési szakembereknek biztosított nemzetközi kapcsolatrendszert, amelybe való beágyazottság otthoni mozgásterüket is növelte, s vélhetőleg plusz forrásokat tett számukra elérhetővé. Szabady Egon kapcsolatrendszere révén számos magyar demográfus és statisztikus vett részt az ENSZ különböző fejlesztési programjaiban, elsősorban afrikai és közel-keleti országokban járulva hozzá a statisztikai adatszolgáltatási rendszer kiépüléséhez, valamint a demográfiai kutatások beindításához.²⁰ A szakmai autonómia mellette persze a közösségen belül voltak olyan személyek, akik nagyobb befolyással rendelkeztek, akik döntéshozatali pozíciókban voltak. A demográfia tudományában minden bizonnyal Szabady Egon volt az, aki össze tudta kapcsolni a politikai szférával, a tudományos intézményrendszer vezetésével a demográfusi kutatói közösséget, továbbá a demográfia nemzetközi kapcsolatait is menedzselte, s így utóbbival szemben védelmező, de egyben hatalmat gyakorló pozíciót töltött be.

A POLITIKA ÉRDEKLŐDÉSE A DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK IRÁNT ÉS FOGADÓKÉSZSÉGE A NÉPESEDÉSPOLITIKAI JAVASLATOKKAL SZEMBEN AZ 1960-AS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN ÉS AZ 1970-ES ÉVEKBEN

Az NKCs, illetve a demográfia, mint akadémiai keretek között űzött tudomány tehát nem dolgozott közvetlenül politikai elvárások szerint, s nem is vett részt politikai döntések előkészítésében. Az ilyen feladatokat népesedési kérdésekkel összefüggő feladatokat a minisztériumi apparátusok mellett leginkább az Országos Tervhivatal és az MSZMP KB szervei látták el, amelyek alapvetően a KSH adataiból és az NKCs/NKI eredményeiből dolgoztak.

¹⁹ Melegh Attila megállapításai szerint a nemzetközi „family planning industry” angolszász finanszírozású volt és az angolszász népesedéspolitikai diskurzusok sémáit követte, amelyek már a 19–20. század fordulójától rasszisták voltak. Az IPPF tevékenységében azonban az 1960-as években úgy tűnik, hogy indiai, közel-keleti, vagy éppen közép-európai szereplők is önálló mozgástérrel rendelkeztek, s a nemzetközi tevékenységben saját céljaikat és szempontjaikat követve vettek részt (Melegh 2000).

²⁰ Az I.P.P.F.-fel kapcsolatos iratok MNL OL XXXII-23-j. 71. 21. doboz.

Az NKC-k kutatásainak nem volt közvetlen szerepe olyan döntések előkészítésében, mint például a gyés bevezetése. Utólag vizsgálták az intézkedések hatását. 1967 tavaszán kezdték tervezni Cseh-Szombathy László vezetésével az ugyan azon év január 1-jén bevezetett gyés hatásának vizsgálatát, az első gyésre menő anyákat elérni kívánó kutatással. Az, hogy a gyés előkészítésében az NKC-knek, illetve a demográfiának mint tudománynak nem volt szerepe, abból is következik, hogy ezt az intézkedést a politikai vezetés nem népesedéspolitikai, hanem munkaerő-gazdálkodási rendelkezésnek tekintette. A gyés vagy valami ahhoz hasonló intézkedés gondolata már az 1960-as évek eleje óta ismert volt, lehetősége többször felmerült a különböző apparátusok munkájában, illetve a politikai vezetés előtt. Az MSZMP KB Államgazdasági Bizottsága 1966 őszén tárgyalta az újraelhelyezkedési segély bevezetését.²¹ A bevezetés előtt álló gazdasági reform miatt azzal számoltak, hogy a megnövekvő felelősséggel rendelkező vállalatok a gazdaságosság érdekében el fogják bocsátani a nem termelő, vagy nem kellően produktív munkaerőt. Az elküldött emberek elhelyezkedése pedig sokáig is eltarthat, mert közben nagy létszámú évjáratok is belépnek a munkaerőpiacra, a vállalatok pedig nem fognak szakképzetlen munkaerőt alkalmazni. Az újraelhelyezkedési támogatás a felmondási idő járandóságainak meghosszabbításaként működött volna, azaz a vállalat fizette volna a bérköltségek között elszámolva. A bevezetendő támogatás így gyakorlatilag munkanélküli segély lett volna. E javaslatnak mintegy alternatívájaként mérlegelték a gyés bevezetését. Bár az Államgazdasági Bizottság először támogatta az újraelhelyezkedési segély bevezetését, ám végül nem ez, hanem a gyés valósult meg. Utóbbi mellett szóló érvek tekintették, hogy a pedagógusok és a gyermekorvosok véleménye szerint a gyermek két éves koráig jobb a családi nevelés, mint a bölcsődei.²² Érv volt az is, hogy nincs elég bölcsőde és újak létesítése, fenntartása költséges lenne, ráadásul a kisgyermekes dolgozó anyák munkája szükségszerűen kevésbé hatékony, és sokat is hiányoznak. És ami a legfontosabb, a dolgozó anyák

---

²¹ MNL 288. f. 15/117. 6.e. Előterjesztés az ÁGB 1966. IX. 9. ülésének éleletszínvonal-politikai javaslatai között. A visszatekintő elemzések – kézenfekvő módon – úgy vélik, hogy a gyés népesedéspolitikai intézkedés volt. Pl.: „A kor döntéshozói ezzel elsősorban a drámaian csökkenő születésszám emelését kívánták elérni...” (Szikra 2010: 15–16.). Szintén kifejezetten családpolitikai intézkedésnek fogja fel Tárkányi (1998: 248–249.).

²² Tárkányi (1998) is megállapítja, hogy a pszichológus és az egészségügyi szakértőknek a korban nagyobb szerepe volt, mint a demográfusoknak (vagy szociológusoknak).

átmeneti otthonmaradásával növelhetők a munkalehetőségek. Utolsó mondatként jegyzi meg az előterjesztés: „A segélyrendszer valószínűleg kedvező hatást gyakorolna a népszaporulatra is.”²³

A pártvezetés természetesen foglalkozott közvetlenül népesedési, illetve népesedéspolitikai kérdésekkel is. Az MSZMP KB Államgazdasági Bizottsága 1966-ban tárgyalt egy részletes előterjesztést az ország népesedési helyzetével kapcsolatban. Ez a mai szemmel nézve rendkívül pronatalista szemléletű elemzés ambiciózus célokat kívánt kitűzni. „A végzett számítások alapján a jelenlegi születési arányszám 16–17 ezrelékre való emelése – ami évi 35–40 ezer élveszületéssel többet jelent – látszik szükségesnek ahhoz, hogy több évtized múlva a produktív korúak, az aktív kereső lakosság száma ne fogyjon. A több mint 10 évi születéskiesés lassú pótlásához, népességünk távlati szaporodását is lehetővé tevő növekedéshez azonban 18–19 ezrelékes születési arányszám lenne kívánatos.” Az előterjesztés hangsúlyozta, hogy a demográfiai magatartást rendkívül sok tényező alakítja. A nők tanulása, munkába állása mellett a csökkenés irányába hatott a falusi népesség arányának visszaszorulása is, mert ott korábban 50–60%-kal magasabb volt a termékenység, mint a városban, jelenleg pedig előrepszik a falusi társadalom, mert a fiatalok elmennek a városba. A más rétegbe vagy városba átkerülők pedig új társadalmi csoportjuk magatartását veszik át. Sőt, az újonnan városba kerültek még alacsonyabb termékenységűek is, mint a hagyományos városi foglalkozás-csoportok, amit vélhetőleg a rosszabb lakáshelyzetük magyaráz. A főbérlő házas nőknek is, mint a hagyományos városi foglalkozás-csoportok, amit mindössze 17%-a, a szülőkkel együttlakóknak 31%-a, a társbérletben lakóknak 43%-a, az albérletben lakóknak pedig 51%-a veteti el gyermekét az első terhességénél. A gyermekes családok sokkal szegényebbek, mint az ugyanolyan foglalkozású gyermektelenek, a családi pótlék pedig még emelt összegével is messze van attól, hogy a gyermeknevelés költségeit fedezze. Az is ok, hogy 1956–57-ben 170 ezer, jobbára produktív korú ember hagyta el az országot. Az előterjesztés leszögezte azt is, hogy a terhességmegszakítás nem oka, hanem eszköze a születésszám korlátozásának, sokan lényegében családtervezési eszközként használják. Ez egészségügyi okokból – a későbbiekben

²³ MNL 288. f. 15/117. ó.e. A Munkaügyi Minisztérium és a SZOT gyessel kapcsolatos előterjesztése leszögezte, hogy a „segélyrendszer bevezetése munkaerőgazdálkodási szempontból különösen időszerű, mivel az átmenetileg otthonmaradó anyák pótlásaként jelentkező munkaerő-szükséglet növeli a foglalkoztatási lehetőségeket. 1967. évtől már jelentkezik a demográfiai hullám hatása [azaz nagylétszámú generáció lép munkába] és ez időtől különös jelentőségű az egyébként el nem helyezhető leányok, valamint a háztartásban lévő nők munkába állási lehetőségeinek megteremtése. A gyermekgondozási segélyrendszer teljes körű kibontakoztatásának időszaka egybeesik a demográfiai hullám tetőzésének szakaszával.” Ez az előterjesztés is csupán a munkaerő-gazdálkodási szempontok mellett említette meg, hogy „várhatóan kedvező hatást gyakorol a születések számának megfelelő alakulására is.” (Monigl 1992: 113).

koraszülésre hajlamosít – nem helyes. A koraszülöttek száma egyre nő, halandóságuk magas. A bölcsődei férőhelyek száma nagyon kevés az igényekhez képest. E helyzetleírás mellett az anyag hangsúlyozta az anyaság és a gyermeknevelés megbecsülésének fontosságát, és elítélően beszélt arról, hogy vannak, akik anyagi és kényelmi okokból nem vállalnak gyermeket, nő a gyermektelen házaspárok száma.

Ezeket a jelenségeket a gazdasági okokon túl politikailag a szocialista rendszer ellen való kihasználhatóság miatt is hátrányosnak tartotta az előterjesztés. „A születések számának csökkenése nem a szocialista társadalmak jellemzője, azonban különösen a külföldi reakció hatására itthon is valláserkölcsi és nacionalista álláspontról szívesen ítélik a társadalom negatív magatartásának, társadalmi rendszerünk politikájából fakadó következménynek.” Azok az intézmények és szervezetek, amelyektől a döntéshozatal során szokás szerint véleményt kértek a javaslatról, szintén ebből a szempontból kiindulva foglaltak állást a kérdésben.

Az előterjesztés javasolta, a PB mondja ki, hogy „el kell érni” a 16–17 ezrelékes születésszámot, mégpedig úgy, hogy közelíteni kell a tsz-parasztág, valamint a bérből és fizetésből élők családi pótlék rendszerét egymáshoz. Az ötéves tervben előirányzottan felül is emelni kell a két- és háromgyerekes családoknál a családi pótlék összegét (gyerekszám szerint progresszív módon). Fedezetül a gyermektelenségi adó újbóli bevezetését javasolták. Hathatós, korszerű fogamzásgátló szereket kell forgalomba hozni és nevelő, felvilágosító munkára van szükség az abortuszok számának csökkentése érdekében. Ki kell szélesíteni az abortusz bizottságok hatáskörét, elutasító jogot kell kapniuk egészségvédelmi és szociális szempontból mérlegelve a terhességmegszakítási kérelmeket. A gyermektelenségi adót 4%-ban javasolták meghatározni a munkába lépéstől a nyugdíjba vonulásig, ha valakinek nincs vagy nem volt gyermeke. Beépült a tervzetbe az Egészségügyi Minisztérium javaslata is, amely szerint a gyermektelen vagy egygyermekes kérelmezőnél utasítsák el az abortuszt, ha megfelelő összjövedelemmel, lakással és családi körülményekkel rendelkezik az illető.²⁴

Az Államgazdasági Bizottság ülésén az előterjesztés nem minden pontjával értettek egyet, a gyermektelenségi adó bevezetését egyöntetűen elutasították. Az anyag csak a megfelelő átdolgozás után mehetett a PB elé.²⁵

A módosítás után az anyag a PB elé került. A legszűkebb pártvezetés tagjainak véleménye a kérdéssel kapcsolatban egyöntetű volt. Mindenki számára magától értetődött, hogy a születésszám csökkenése nagy probléma, és vala-

---

²⁴ Az Egészségügyi Minisztérium előterjesztésének eredeti változatát lásd Monigl 1992: 91–101.

²⁵ Az Államgazdasági Bizottság 1966. IX. 9. ülése MNL OL 288. f. 15/117. ő.e.

milyen intézkedéssel ösztönözni kell az emelkedését. Nemes Dezső – a PB tagja, ekkor a Párttörténeti Intézet igazgatója – még egy progresszíven emelkedő gyermektelenségi adó újbóli bevezetését is javasolta. Fock Jenő – a PB tagja, ekkor miniszterelnök helyettes, később miniszterelnök – a családi pótlék összegének emelését tartotta célszerűnek, még akkor is ha ennek finanszírozásához emelni kellene néhány – nem közszükségleti – cikk árát. Véleménye szerint, ha azt kommunikálják, hogy erre a magasabb családi pótlék emeléséhez van szükség, akkor azt a társadalom többsége elfogadná. Czinege Lajos – a PB tagja, honvédelmi miniszter – a bölcsődei és óvodai hálózat kiépítését szorgalmazta, mert szerinte a gyermekvállalás akadálya, hogy a dolgozó nők nem tudják kire bízni a kisgyerekeket, mert nincs már nagymama, mint korábban falun, aki vigyázna rájuk. Emellett azt javasolta, hogy aki három vagy öt gyermeket szült, az korábban meghessen nyugdíjba, vagy magasabb nyugdíjat élvezhessen. Komócsin Zoltán – a PB tagja, a KB külügyi titkára – a „szó legigazibb értelmében vett nemzeti érdek”-nek nevezte a születésszám emelését, és a gyerekellenes hangulat megváltoztatásának szükségességéről beszélt. Véleménye szerint egy anya- és gyermekkultuszt kellene felépíteni, csak éppenséggel több ízléssel, mint a Ratkó-korszakban. Ezzel szintén mindenki egyetértett. Kállai Gyula – a PB tagja, ekkor miniszterelnök – a lakáskérdést nevezte döntőnek, és a fiatalok lakáshoz jutásának támogatását szorgalmazta. Biszku Béla – PB tag, a KB adminisztratív titkára – leszögezte, hogy a kérdésben megosztott a társadalom. Az egyik fele tűrhetetlennek tartja a nemzet szempontjából az abortuszt, másik fele viszont helyeseli. Ezen a megosztottságon nem lehet változtatni, az abortusz szigorításának így mindenképpen politikai ára lenne. Ezt az árat azonban vállalni kell, nem lesz később sem olyan alkalom, ami kedvezőbb lenne a szigorításhoz. Azzal, hogy az abortusz bizottságok teljesen formális munkáján változtatni kell, mindenki egyetértett. Fock Jenő azt javasolta, hogy a gyermektelen nőknek, ha főbérleti lakásuk van, ne engedélyezzék az abortuszt. Szerinte ezzel „minden normális ember”, a társadalom 90%-a egyetértene. Egyedül Szirmai István – PB tag, a KB ideológiai titkára – képviselt némileg eltérő álláspontot, véleménye szerint a születésszám csökkenése már megállt, és így a Politikai Bizottságnak nem kellene átvennie azokat az ellenséges megközelítésmódokat, amelyek szerint a gyermekszám csökkenésében valami nagy veszély rejlene. Azon kívül utalt arra is, hogy a Nótanács nagyon ellenzi az abortusz szigorítását, noha azzal szerinte is foglalkozni kell.

Utolsó felszólalóként Kádár János tette helyre a PB kicsit csapongó megbeszélését. Az első titkár elvtársaihoz hasonló szellemben beszélt, sőt akár még

túl is tett rajtuk, amikor a fiatalság cinikus hozzáállásáról értekezett. Kijelentette, hogy a jelenlevők kétharmada nem lenne életben, ha a szülei azt mérlegelték volna, hogy éppen lehet-e gyermek szülni vagy nem. Leszögezte, hogy „a család nem két fiatal, hanem a gyermek, akit a társadalom vár tőlük”. Kádár szerint az egyik alap probléma az abortusz-rendelet, és az összes ösztönző intézkedés nem ér semmit, ha nem nyúlnak hozzá a rossz rendelethez. A rendelet '56-ban született a forradalom előtti időszakban. Az akkori pártvezetés döntései között a szektás baloldali és a liberális jobboldali intézkedések keveredtek. Az abortuszrendelet az utóbbiak közé tartozik. Korábban a vezetés nagyon rosszul kezelte a kérdést, aztán '56-ban kapkodva, nyomás alatt hoztak egy szintén nagyon rossz abortuszrendeletet, amely „az anyára bízta a döntést, hogy mikor és hány gyermeket kíván világra hozni. Ez liberális álláspont, és mélyen meggyökerezett a köztudatban annyira, hogy a Nőtanácsban jelenleg is ezt vallják. Ez nem azok közé a demokratikus szabadságjogok közé tartozik, hogy írhat-e cikklet vagy nem valaki.” Kádár nem értett egyet azzal, hogy az abortusz nem oka, hanem eszköze a születésszám csökkenésének. Szerinte oka is, nem csak eszköze. „[A]mit régen a bábaasszonyok és sarlatánok csináltak – egyénileg tették tönkre az anyákat, – most ez nálunk intézményes és törvényes rend – bocsánat a kifejezésért – mert amit most csinálunk, az szisztematikus tönkretétel hatósági engedéllyel és jóváhagyással. [...] A szülőotthonokra ki van írva, hogy szülőotthon, de azok a valóságban hatósági anyagcsináló gyárak. Én ezt nem fogom sehol így mondani, de másképpen erre nem tudok gondolni.”

E kirohanások után viszont Kádár konkrét lépésként nagyon is óvatos, megfontolt javaslatot tett. Egyrészt leszögezte, hogy ezt az anyagot a KSH önhatalmúlag, saját kezdeményezésére készítette.²⁶ Arra is rámutatott, hogy az éves születésszám a közeljövőben emelkedni fog minden beavatkozás nélkül is, mert ez következik a demográfiai folyamatokból (amit helyesen látott). Azt javasolta, hogy egy széles körű vita kiprovokálását elkerülendő, az anyagot ne hozzák nyilvánosságra, hanem csak a KB osztályai kapják meg a további munka irányvonalául. A közelgő pártkongresszuson a téma kerüljön elő mint gond, de konkrét megoldási javaslatok nélkül, mert az anyagban lévő ötletek – a családi pótlék emelése, lakáshoz jutás támogatása stb. – még mind nyers, kidolgozandó, tovább vizsgálatokat igénylő kérdések. Kerüljön viszont

---

²⁶ Ez az anyagban sehol sincs leírva, és az a KB Államgazdasági Bizottságának előzetes tárgyalásain sem merült föl. Mindazonáltal, ha Kádár értesülése helytálló, akkor a KSH – nyilván nem függetlenül a kérdésről ekkoriban nyilvánosan folyó vitától – az egyébként adott feladatain túl is foglalkozott a témával, mi több, képes volt javaslatait a legfelsőbb döntéshozói szint elé is eljuttatni.

be a kongresszusi anyagokba, hogy az abortusz bizottságok működésének szigorítását meg fogják vizsgálni, hogy az megfeleljen az anya és a társadalom érdekeinek. Ezt Kádár szerint is vállalni kell, még ha „majd a nagyon felvilágosult nők azt fogják mondani, hogy ez ütközik a szabadságjogokkal. Mit csináljunk? Megvédjük az álláspontunkat!” Végül a PB természetesen elfogadta Kádár javaslatát, amely szerint a pártkongresszusra egy tömör elvi állásfoglalást kell készíteni, ami az abortusz bizottságok gyakorlatának felülvizsgálatáról, majd a családalapítás segítéséről, a többgyermekesek támogatásáról és a kisgyermekes anyák munkahelyi védelméről szól. Egy ilyen kongresszusi döntésre alapozva lehet majd tovább építkezni újabb intézkedésekkel, ha azokat megfelelően előkészítették.²⁷

Kádár tehát – ebben az esetben a PB-tagok többségétől eltérően – ismét nem hagyta magát befolyásolni a KSH-ból érkezett népesedéspolitikai javaslatoktól, s csak fokozatosan haladva annyit kívánt lépni a népesedéspolitikai kérdésekben, amennyit szükségesnek vélt a nyomás leszerelésére.²⁸ Valószínűleg úgy látta, hogy egy ilyen pártkongresszusi állásfoglalás megnyugtatja a közvélemény születésszám csökkenéséért aggódó részét anélkül, hogy túlságosan provokálná azokat, akiknek fontos az abortusz szabadsága, illetve általában az, hogy az állam ne avatkozzon a magánéletbe, valamint az annak részeként felfogott családtervezés és a gyermekvállalás kérdéseibe. Kádár kongresszusi beszédében ez a következőképp jelent meg:

„Társadalmi kérdéseink közül meg kívánom még említeni a népesedés alakulását. Mint ismeretes, az utóbbi években hazánkban különböző okok következtében erősen csökkent a születési arányszám. Sok túlzó megállapítás is elhangzott erről. Bár mintegy két éve a csökkenés megállt, és nagyon kis mértékű javulás mutatkozik, mégis úgy tartjuk, hogy államunknak és társadalmunknak is jelentős kérdéséről van szó, amellyel foglalkozni kell. Sokan a születési arányszám növelését leszűkítik a kérdés anyagi (bölcsődei, óvodai férőhelyek, lakáshiány, családi pótlék) oldalára. Kétségtelen, hogy itt többről – társadalmi, szemléleti, egészségügyi és anyagi vonatkozású dolgokról – van szó. A Központi Bizottság azt tartja, hogy nagyon sokrétű, a társadalom, az emberek életének sok vonatkozását komolyan érintő kérdésről lévén szó, csak rendkívül körültekintő vizsgálatok, az érdekeltekkel való beható tanácskozás alapján lehet olyan intézkedéseket kidolgozni, amelyek célszerűek a születési arányszám növekedésének elősegítéséhez. Szükségesnek

²⁷ A Politikai Bizottság 1966. X. 4. ülésének jegyzőkönyve MNL OL 288. f. 5/406. ő. e.

²⁸ Egy évvel később egyébként Az MSZMP KB Tudományos, közoktatási és kulturális osztálya ismét javasolta az abortusz szigorítását a PB-nek, ami ezt ekkor is elvetette (Monigl 1992: 121–124.).

látszik, hogy az illetékes kormányzati szervek foglalkozzanak a népesedés alakulásával, és a társadalmi szervek bevonásával dolgozzák ki mindazokat az intézkedéseket, amelyek a nők, az anyák, a család, a társadalom érdekének megfelelnek, és a kérdés társadalmi, etikai, közegészségügyi és anyagi oldalát egyaránt átfogják.”²⁹

A kongresszus a kérdésről határozatot hozott,³⁰ azonban azt követően sokáig nem történtek érdemi lépések – eltekintve a gyés életbe lépésétől, amely a következő év elején, néhány héttel követte a kongresszust, de valójában a róla szóló döntés már természetesen jóval korábban megszületett –, ami a témával foglalkozókból elégedetlenséget váltott ki. Lényeges változást csak az 1973-ban született népesedéspolitikai PB-határozatok hoztak, amelyek a gyés és a családi pótlék – szelektív, a többgyermekeseket támogató – felemeléséről szóltak, kimondták, hogy az állami erőből épült lakások elosztásánál előnyben kell részesíteni a többgyermekes családokat, előírták, hogy a KB Gazdaságpolitikai osztálya vizsgálja meg a gyermektelenek által fizetendő családtámogatási hozzájárulás bevezetésének lehetőségét, továbbá felszólítottak az abortusz-szabályozás szigorítására, amennyiben azt rögzítették, hogy a házasságban, a főbérleti vagy saját lakásban élő 40 évesnél nem idősebb nők nem kérhetnek abortuszt, ha nincs legalább három gyerekük. Emellett a határozat a közvélemény megfelelő irányba való befolyásolását is előírta, és általánosságban a két-, háromgyermekes családmodell elérését tűzte ki célul (Vass 1978: 434–451.). A határozatban tehát testet öltöttek azok a nézetek, amelyeket a PB tagjainak többsége már az előző évtizedben is vallott a népesedési kérdésekkel kapcsolatban. Úgy tűnik, hogy ekkor a pronatalista

²⁹ A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. Kongresszusa. 1966. november 28 – december 3. 1966. Kossuth, 31–32. o.

³⁰ Az MSZMP IX. kongresszusának határozata: „Hazánk lakossága az 1961–1965. években csak 154 000 fővel, mintegy másfél százalékkal nőtt. 1962 óta 1000 lakosra évente 13 élveszületés jut, s ez a szám nemzetközi méretekben is rendkívül alacsony. Ugyanakkor jelentősen kitolódott az életkor felső határa. Öt év alatt a nyugdíjaskorúak aránya 17 százalékról 19 százalékra nőtt, a 14 évnél fiatalabbaké pedig 24 százalékról 21 százalékra csökkent. Ha ez az irányzat nem változik, néhány év múlva érezhetően nőni fog az eltartott lakosság száma a munkaképes dolgozókéhoz viszonyítva. Az egész nép érdeke, nemzeti gondunk, hogy ennek okait sokoldalúan vizsgálva és feltárva megfordítsuk a népességszaporulat jelenlegi irányát. Pártunk javaslatára az elmúlt években több ízben megemeltük a családi pótlékot, erónkhöz mérten bővítettük az óvodai, bölcsődei férőhelyeket, javítottuk a gyermekek felnevelését elősegítő egészségügyi hálózatot. Eddigi erőfeszítéseink nem tudták megoldani a problémákat; továbbra is nagy a különbség a többgyermekes és a gyermektelen családok életszínvonala között. Indokoltnak tartjuk, hogy a családi pótlék 1966-ban végrehajtott emelését, hogyan azt anyagi erőink megengedik, a későbbi években további lépések kövessék. Azt tervezzük, hogy a termelőszövetkezeti tagok családi pótléka 1970-ig érje el a bérből és fizetésből élőknek szintjét. Gondoskodni kell arról, hogy az anyákat, és különösen a sokgyermekes családokat, nagyobb társadalmi megbecsülés övezze. A kongresszus javasolja megvizsgálni, hogyan lehetne növelni a gyermekes családok anyagi biztonságát és milyen további könnyítéseket nyújthatna a társadalom a dolgozni és tanulni akaró gyermekes anyáknak. Javasoljuk, hogy 1967-ben gyermekgondozási segélyt vezessenek be. Jóval nagyobb mértékben kell lehetővé tenni a gyermekes anyák számára a napi 4–6 órás munkát és a bedolgozást. Következtesen kell érvényesíteni azt az elvet, hogy a lakásépítés állami támogatásánál és a lakások elosztásánál a gyermekes családok előnyben részesüljenek. [...] Átgondolt és széles körű gazdasági, szociális, egészségügyi intézkedésekkel egyidejűleg, a jövőben nagyobb figyelmet kell szentelni a családvédelem, a gyermeknevelés kérdéseinek, és harcolni kell a társadalmi felelőtlenség jelenségei ellen.” (Vass 1968: 548–549.)

irányba érvényesülő nyomás – amelynek érveit, vagy inkább érzéseit a pártvezetők többségükben osztották – ekkor meg tudott jelenni a PB döntésében. Vagyis a pártvezetés ez esetben félretette a népesedési kérdések, főként az abortusz szabályozással kapcsolatos politikai óvatosságát, amely korábban visszatartotta olyan lépésektől, amelyeket a társadalom nagy része a személyes, hétköznapi szférába való beavatkozásnak látott. A PB határozata után a Minisztertanács részben átültette a gyakorlatba a pártvezetés előírásait.³¹ A határozatból azonban korántsem valósult meg minden, és 1975 után hosszabb ideig nem is születtek újabb kormányzati intézkedések, amelyek a születésszámot kívánták volna befolyásolni.

A PB határozata a születésszám csökkenése miatt aggódó publicisták, irodalmárok egy részénél elismerést váltott ki, és a demográfusok között is voltak, akik (Szabady Egon) mintegy a hivatalos álláspontot képviselve azt hangoztatták, hogy a népesedési problémát az intézkedések megoldották. A demográfus szakma nagyobbik része azonban minden jel szerint nem értett egyet a PB-döntés számos pontjával, mindenekelőtt az abortusz szigorításával. Konszenzusos álláspontnak tűnik körükben, hogy a művi terhességmegszakítás lehetősége nem oka, hanem eszköze a születéskorlátozásnak, ezért az abortusz szigorítása érdemi változást nem tudna előidézni, miközben az illegális abortuszok magasabb egészségügyi kockázattal járnának. Ez persze nem jelentette azt, hogy az abortuszt a demográfusok többsége is ne tartotta volna visszaszorítandónak – már csak azért is, mert hajlamosít a későbbiekben a spontán vetélésre vagy koraszülésre – de ezt nem adminisztratív eszközökkel tartották kívánatosnak.³²

Az abortusz kérdésén túl a demográfusok helytelenítették a népesedéspolitikai hatású intézkedések bevezetésének időpontját is. Ugyanis a gyes bevezetése akkor történt meg, amikor a II. világháború utáni nagyobb létszámú generáció szülőképes korba lépett, az 1973-as népesedéspolitikai határozatok pedig akkor fejtették ki hatásukat, amikor a Ratkó-gyerekek léptek a családalapítás életkorába. Így mindkét esetben egy demográfiai „hullámhegyet” találtak el az intézkedések, ami azt eredményezte, hogy a bevezetésüket követő években rendkívül sok gyerek született. Ezzel a korösszetétel „hullámvölgye” még erősödött is, hiszen hullámhegyek és hullámvölgyek követik egymást a születésszám alakulásában, ami aránylag rövid időközönként feszültségeket generált a gyerekeket befogadó intézményrendszerekben (amikor a kapacitások szűknek, majd pedig részben feleslegesenek bizonyulnak). Ezek a demográfusi vélemények nemcsak

³¹ 1040/1973. sz. min. tan. határozat. 1973. X. 18.

³² Monigl István később egyenesen arról beszélt, hogy az 1973-as népesedéspolitikai határozatok előkészítése során a demográfia végül is, különösen abortuszkérdésben vereséget szenvedett (Monigl – Dányi 1987).

utólagos értékelések, mivel már az 1960-as évek második felében is megfogalmazódott, hogy a népesedéspolitikai intézkedéseket a születésszám jól előre látható apályaira kellene időzíteni, s így „kiegyenesíteni” a folyamatot.³³ 1967-ben a gyges bevezetésénél a gazdasági reformokhoz kapcsolódó munkaerő-gazdálkodási szempontok, 1973-ban pedig a népesedési kérdésekkel kapcsolatos politikai helyzet, illetve vélhetőleg a kapcsolódó politikai érzelmek a pártvezetés számára felülírták a demográfusok által képviselt álláspontot.

DEMOGRÁFIAI KUTATÁS ÉS NÉPESEDÉSPOLITIKA AZ 1980-AS ÉVEKBEN

A demográfia és politikai vezetés közötti interakció 1980 körül indult újra, amikor már régóta várható módon bekövetkezett a népesség tényleges fogyásának megindulása. Az intézményesített demográfiai kutatás ekkoriban egyfajta válságot élt át. Az NKI létét és működését a KSH és az Akadémia részéről is újra átgondolták. Egy akadémiai vizsgálat Szalai Sándor szociológus akadémikus vezetésével átvilágította az NKI működését.³⁴ Ennek során konzultált a KSH vezetésével is. Vukovich György, aki ekkor ez ügyben a KSH-t képviselte, egy a KSH elnökének írt jelentése szerint azt az álláspontot fejtette ki Szalai Sándoréknak, hogy az NKI-ra, letisztított profillal továbbra is szükség van.³⁵ Láthatólag vita tárgyát képezte, hogy milyen jellegű kutatások maradjanak az Intézetnél. Az esetleges megszüntetés mellett olyan opcióról is tárgyaltak, amelyben az NKI egy tervezett, nagyobb társadalomtudományi intézet részévé vált volna. Az NKI további fenntartása melletti érv volt, hogy úttörő szerepet tölt be a szocialista országok demográfiai kutatásaiban, mert más baráti országban ilyen intézmény – főleg olyan nemzetközi kapcsolatrendszerrel és elismertséggel, mint amilyennel az NKI rendelkezik – nincs, és így az egész szocialista tábor érdeke, hogy legalább Magyarország révén legyen a világ demográfiájában képviselve (hasonló érvelések már az 1960-as évek végén is megfogalmazódtak az NKI példaszerepéről).

Végeredményben az a döntés született, hogy az NKI önálló intézet marad, tisztán demográfiai kutatói profillal. Feladata a demográfia elméleti kérdéseinek és

---

³³ A KSH-tól elindult 1966-os népesedéspolitikai javaslat: MNL OL 288. f. 15/117. ó.e.

³⁴ A ma már kevésbé ismert Szalai Sándor szociológus az MTA Kutatásszervezési Intézete Tudományszervezési Csoportjának tagjaként igen befolyásos alakítója volt az MTA-hoz kapcsolódó tudományos intézményrendszernek az 1960-as évek közepétől az 1980-as évek elejéig. Szalai 1912-ben született, német és svájci egyetemeken tanult, 1945-ben ő volt a politikai ügyész Bárdossy László népbírósági perében. Ekkor szociáldemokrata pártkader volt, majd egyetemi tanár lett. Közismert volt, hogy 1950-től 1956-ig börtönben ült.

³⁵ Vukovich jelentése 1980. III. 10. KSH Irattár B-1.1. 61. doboz.

módszereinek kutatása, olyan munkamegosztásban, hogy a KSH Népesedésszabványügyi főosztálya megfigyeli és leírja a népesedési folyamatokat, az NKI pedig a folyamatok okait, magyarázatait kutatja, tehát alapkutatásokat végez (hasonló kompetencia elkülönítéseket már az 1960-as évek végén is papírra vetettek).³⁶ Elkerült tehát az NKI-tól a mobilitás, a területi egyenlőtlenségek, az életmód, az időmérleg, illetve a beilleszkedési zavarok kutatása, maradtak a „tiszta demográfia”, a biodemográfiai és történeti demográfiai kutatások (beleértve a paleodemográfiai és a Nemeskürösi-körszervezeténél még mindig zajló ivádi izolátum-kutatást).

Az átalakulást új vezetőként Monigl István vezényelte le, aki korábban az MSZMP KB apparátusában és az Országos Tervhivatalban dolgozott. Az átalakítás együtt járt elbocsátásokkal, elküldtek hét kutatót, és sokakat az adminisztratív, illetve az adatfeldolgozó munkatársak közül. (Korábban kevesebb kutatói státusz volt az NKI-ban, mint nem kutatói.) Így 16 kutató maradt. Ugyanakkor 1983-ig 11 új kutató lépett be, igaz közülük néhányan mint „magas tudományos színvonalon dolgozó” nyugdíjasok részfoglalkoztatásban – például a könyvtárból nyugdíjba menő Dányi Dezső –, s így már többséget alkottak a kutatók az adminisztratív dolgozókkal szemben. Egyúttal megszűntek az addig létezett osztályok az Intézetben belül, helyettük csak meghatározott időre életre hívott témacsoportok jöttek létre, amelyek egy-egy kutatási projekten dolgoztak és csak annak időtartamaig léteztek, a témacsoportok vezetőit az Intézet igazgatója nevezte ki. Monigl az Intézet átalakításáról készített beszámolóban hangsúlyozta, hogy a kutatók minőségi fejlesztése is fontos cél, az Intézet állományából többen tudományos fokozatot szereztek, illetve elkezdték a fokozatszerzési eljárást. A KSH pártbizottságának készített beszámolóban azt is hangsúlyozta Monigl, hogy az Intézetben nagyon alacsony a párttagok aránya – rajta kívül Hablicsek László, aki a pártcsoport felelőse volt és Dányi –, ezért cél a párttagok arányának emelése, amit az új felvételeknél figyelembe kell venni. Ezt a célt később részben sikerült is elérni, S. Molnár Edit, Káposztás Ferenc, Munkácsy Ferenc és mások – esetleg csak részleges – foglalkoztatásával 1983 végére a kutatók 41%-a volt párttag.³⁷

Az NKI újjászervezése egybeesett azzal a – demográfusok által régen előre jelzett – időszakkal, amikor Magyarország népessége abszolút számban is fogyni kezdett. 1978-ban Szabady Egon, Monigl István, Klinger András és Tamásy

³⁶ Föltehető, hogy a Népesedésszabványügyi főosztályon –, amelynek adatokat kellett szolgáltatnia az NKI elemzéséhez – gyakran érezték úgy, hogy az utóbbi intézmény helyettük aratja le a tudományos babérokat azokkal az adatokkal, amelyeket tőlük kap, s amelyeket ők is föl tudnának a hivatalosan elvárt módokon túl, alapkutatások szempontrendszer szerint is dolgozni.

³⁷ A felülvizsgálat egyes dokumentumai és Monigl beszámolója az 1981-es évben végzett munkáról, Hablicsek pártcsoportbizalmi beszámolója: KSH Irattár B-1.1. 61. doboz.

József – az Országos Tervhivatal demográfiai munkacsoportjaként elkészített egy népesedési anyagot, ami akkor a PB elé is került. A népességfogyás tényleges megindulásával a népesedési helyzet ismét átlépte a politikai döntéshozók ingerküszöbét, amire egyes demográfusok úgy tűnik, tudatosan számítottak is. 1980-ban Monigl István, Józán Péter, Klinger András és Kamarás Ferenc elkészítettek egy népesedéspolitikai koncepciótervezetet, amely meg is jelent (Klinger et al. 1988 [1980]).³⁸ A KSH elnöke egy felterjesztésben felhívta a pártvezetés figyelmét a népesség alakulásában bekövetkező fordulatra, amely válaszul a folyamatok elemzésére és javaslatlételre adott utasítást. Egy Kornidesz Mihály, az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális osztályának vezetője által aláírt „témavázlat” a népesedési helyzettel és a népesedéspolitikával foglalkozó PB-előterjesztéshez pontosan ugyanazzal a tartalomjegyzékkel rendelt meg egy elemzést, amelyet az említett demográfusok kidolgoztak.³⁹ Monigl István, Öry Imre, Klinger András által készített anyagot azután a Politika Bizottság 1981. február 17-én megtárgyalta, és annak alapján egy népesedéspolitikai koncepciótervezet kidolgozására adott utasítást.⁴⁰ Kádár János a PB vitájában kifejtette, hogy elemezni kellene az első és a második gyerek megszületésének anyagi ösztönzését, hiszen abból lehet három. Nem csak anyagi okai vannak szerinte az alacsony gyermekszámnak: rossz a közfelfogás, romlott a közkerkölcs, a tartós fogyasztási cikkek előbbre valók, mint a gyermek a családi rangsorolásban. Magas a válások aránya. Jó, hogy csökkent az abortusz, de káros a széles körben elterjedt tablettás védekezés. A gyes jó, bár megjegyezte, hogy eredetileg munkaerőpolitikai és nem népesedéspolitikai intézkedés volt. Gondolkozni kell azon, hogy miként lehetne dolgozni a gyes alatt úgy, hogy az ne csökkentse a szülési kedvet. Változtatni kell a közszellemen a válás megítélése tekintetében. Leszögezte, hogy az anyag pillanatképet tartalmaz, kellene egy átfogó népesedési program részvizsgálatok alapján, új javaslatokkal az 1973-ban elfogadott népesedéspolitikai határozatokhoz képest. A PB ennek megfelelően el is határozta, hogy egy bizottság dolgozzon ki előterjesztést, és a bizottság tagjait is megnevezte. Ehhez felállt egy széles körű szerkesztőbizottság, többségében a KB apparátusának különböző osztályaihoz tartozó munkatársakból, de Monigl és Klinger is tagjai voltak, a tényleges munkát a PB döntésének megfele-

---

³⁸ A szöveg burkoltan bírálta az 1973-as népesedéspolitikai határozatot, amiért az voluntarista módon fogalmazta meg a célokat, és túlzott reményeket táplált a népesedési folyamatok befolyásolhatóságát illetően.

³⁹ KSH Irattár B- 1.1. 72. doboz.

⁴⁰ A PB elé került előterjesztés megállapította, hogy szűk a szülőképes korosztály, hogy a családok nem valósítják meg az eltervezett gyerekeket, sok az egygyermekes család, s bár az abortusz valamelyest visszaszorult, ám a fogamzásgátló tabletták használata viszont rendkívül elterjedt. A születésszám mellett azonban részletesen foglalkozott a halandóság kérdéseivel is.

lően Monigl, Klinger és Zafir Gyula végezte. Úgy látszik, hogy e demográfusok a pártvezetés számára személyükben, de legalábbis nevük révén ismert szakemberek voltak.⁴¹ Az előkészítésbe számos intézményt bevontak, majd az elkészülő anyagot 1981 júniusában egy szokatlanul széles körű konferencián vitatták meg, amelyet az MTA és a KSH rendezett. A Kádár-korszaknak állandó sajátossága volt az időnként abszurd módon széleskörű egyeztetés – ahogyan a korszak névadója is széles körben egyeztetett, és testületi döntésekként elfogadott formában szerette érvényesíteni az akaratát – ám ebben az esetben az egyeztetésbe bevont szervezetek listája nem csak a különböző minisztériumokat, Tervhivatalt, MTA-t, Nótanácsot, Szakszervezetek Országos Tanácsát, Vöröskeresztet, Környezetvédelmi Hivatalt, MSZMP KB osztályokat, KISZ KB-t, stb. foglalta magába.⁴² Erre a konferenciára meghívtak számos író is, akik korábban ismertté váltak népesedési kérdésekről szóló publicisztikáikkal. A konferenciára készülve az NKI megbízásából elkészítették a meghívott irodalmárok – Bertha Bulcsú, Bor Ambrus, Csák Gyula, Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Lázár István, Mezei András, Varga Domokos és Zám Tibor – munkásságának kommentált bibliográfiáját. A könyveik összegyűjtése mellett átnézték az Élet és Irodalom, a Nők Lapja, a Valóság és a Vigília (!) évfolyamait 1970-től kezdve, alkalmilag még a Kortárs, a Jelenkor és a Világosság is bekerült a merítésbe. A bibliográfiák mellett röviden jellemezték az egyes írókat. Összegzésként megállapították, hogy inkább az 1970-es évek első felében volt aktivitás népesedési kérdésekben az írók részéről. Itt kivétel a Nők Lapja, ahol rendszeresen voltak a gyermeknevelés, a házasság, vagy a válás kapcsán olvasói levelekben viták, amelyeket mindig Fekete Gyula értelmezett és kommentált. Ő a Nők Lapjában megjelent anyagok alapján egy levélszociográfiának nevezett könyvet is megjelentetett. Az irodalmárookra irányuló gondos előkészítés azután annyiban kárba veszett, hogy az írók végül mégsem vettek részt a konferencián. Ám a továbbiakban, amikor a konferencia után az anyagot még egyszer átdolgozták, s újabb tanácskozásokat folytattak, akkor a „tudományos és az irodalmi élet kiválóságaival” is konzultáltak – nyilván abból a körből valakkal, akik a konferenciára is meghívottak lettek volna – majd a Politikai Bizottság 1981. szeptember 29-én megtárgyalta, s végül a döntés nyomán a Minisztertanács 1981. november 26-án határozott arról, hogy az elkészült anyag alapján ki kell dolgozni egy hosszú távú népesedéspolitikai tervet, amely az előre jelezhető folyamatok alapján tartalmazzon konkrét intézkedéseket. Ezt a feladatot az Országos Tervhivatalban felállított népesedéspolitikai ad hoc bizottságnak

⁴¹ Az 1981. II. 17. PB-ülés jegyzőkönyvének kivonata. KSH irattár B- 1.1. 72. doboz

⁴² KSH irattár B- 1.1. 72. doboz.

kellett volna megoldania, ám itt a munka évekig elakadt. 1984 februárjában ismét arról döntött a PB, hogy népesedéspolitikai intézkedésekre szükség van, a Minisztertanács pedig arról, hogy az intézkedések tervének kidolgozását egy miniszterhelyettesekből álló tárcaközi bizottságra bízák. Vagyis megemelték ezzel a döntéselőkészítés szintjét, mert az OT ad hoc bizottságában többnyire a különböző tárcák illetékes főosztályvezetői vettek részt, kiegészülve néhány demográfus szakértővel. Az előkészített anyagról ismét konzultáltak az irodalmi élet „jeleseivel” is. A tervvel kapcsolatos komoly tartalmi vitákban végül is a PB 1984. augusztus 28-án döntött (Vass 1988: 730–735.). Ekkor már – a demográfusok szemléletének megfelelően – nem csak a születésszám javítását célzó intézkedésekről született határozat. Bár nagy fontosságot tulajdonítottak a gyed bevezetésének, a családi pótlék tervezett többlépcsős emelésének, a bölcsődei és óvodai hálózat fejlesztésének, továbbá ismét csak a gyermekvállalással kapcsolatos szemléleti változásoknak, sőt a válás arányának lehetséges visszaszorítását is célnak tekintették –, mert a stabil családokban több gyerek születése volt várható –, ám mindemellett a halandóság alakulásának is figyelmet szenteltek, különösen a középkorú korosztályok esetében. Ezzel összefüggésben az alkoholizmus, a dohányzás és az egészségtelen életmód kérdéseire is kitértek, és intézkedéseket vártak ezekben a témákban is. Fontosnak tartották a koraszülések visszaszorításának szükségességét mint a „népesség biológiai állapota” javításának egyik elemét. A határozat utalt arra is, hogy helyes volt a tervezetet egyeztetetése az irodalmi élet kiemelkedő szereplőivel. A PB-határozat nyomán a Minisztertanács 1984. szeptember 27-én elfogadta a maga határozatait, amelyek értelmében 1985. január 1-től életbe lépett a gyed, és további intézkedéseket is elindítottak a kitűzött célok elérése érdekében.⁴³

Az előkészítés időszakában Monigl István, Nyitrai Ferencné, a KSH elnöke és Lázár György, a Minisztertanács elnöke között némi huza-vona volt megfigyelhető. Lázár nem értette, hogy miért kell a '80-as évek elején újabb népesség-előreszámításokat készíteni, amikor 1978-ban már készültek ilyenek. Nyitrainé válaszában – Monigtól származó érvelésre támaszkodva – kifejtette, hogy 1978 óta a népesedési helyzet váratlanul kedvezőtlenül alakult, így az 1981-es népszámlálás adataira támaszkodva lehetséges és szükséges is egy új, pontosabb előreszámítás elkészítése. Lázár a kézhez kapott előreszámításokon rendkívül megütközött, s egy saját kéziratossal visszajelzésben érdeklődött a KSH elnökénél, hogy az adatok

⁴³ A gyed elvileg eltért a családpolitika addigi intézkedéseitől, mint a gyés és a családi pótlék, amelyekre mindenki jogosult lehetett, és összegük is azonos volt mindenki számára – bár az 1960-as években ez a családi pótlékre nem igaz, csak 1974-re válik univerzális juttatássá – a gyed viszont munkaviszonyhoz kötött és értékben a korábbi keresettől függő támogatás.

szakértők által megvitatottak és ellenőrizték-e. Nyitrai né válaszában leszögezte, hogy az adatok többszörösen visszaellenőrizték, illetve az MTA-val és más demográfus szakértőkkel is megvitatottak. Ezek után Lázár György már csak az adatok nyilvánosságra hozatalával kapcsolatban aggódalmaskodott. Monigl a nyilvánosság mellett érvelt. Álláspontja szerint a prognózisok visszatartásának nem lenne értelme, mert az éves adatokból úgy is kikövetkeztethető, hogy nagymértékű csökkenés várható. Ráadásul az ENSZ szervei is elvárják a népesedési prognózis elkészítését, s ha illet Magyarország hivatalosan nem publikál, akkor az ENSZ szak szervei készítenek becslést, ami semmivel sem lesz kedvezőbb az NKI-ban készülnél. Nyitrai né végül mégis csak a „szolgálati használatra” jelzéssel engedte publikálni az anyagot, azaz az államigazgatás szervei (beleértve a tanácsokat) megkaphatták, ám publikálására nem került sor.⁴⁴ Monigl csak az 1984-es népesedéspolitikai határozatok után tudta elérni, hogy a „szolgálati használatra” minősítést feloldják, mivel a nyilvános népesedéspolitikai határozat a főbb adatokat tartalmazta. Az 1980-as években egyébként tudatos törekvés volt – éppen olyan kritikákra válaszul, amelyek arról szóltak, hogy a népesedési kérdésekben a nyilvánosságban nem szakemberek, hanem amatőrök kezében van a kezdeményezés – arra, hogy az NKI nagyobb nyilvánosságot teremtsen magának. Lényegesen bővítették azon újságírók és szerkesztőségek körét, akik megkapták a kiadványokat, s elvileg minden egyes kutatás lezárultával döntöttek arról, hogy az eredményekről melyik napilapban adjanak közre tudósításokat. Monigl maga is próbált jelen lenni a szélesebb nyilvánosságban. A Társadalmi Szemlében – azaz a párt elméleti folyóiratában – publikált ebből a célból, illetve az 1980-as években néhány-szor interjú is jelent meg vele a Népszabadságban. Ezek többhónapos előkészítés után láttak napvilágot, amelynek során – amint az az újságíróval való levelezésből látszik – Monigl a neki feltett kérdésekbe is belenyúlt. Mindenesetre szükségesnek érezte, hogy olyan események kapcsán, mint az 1981-es konferencia, vagy az 1984-es népesedéspolitikai határozatok a Népszabadságban is megnyilvánuljon, és az általa kívánatosnak tartott irányba orientálja a közvéleményt.⁴⁵

A hazai demográfiai kutatásokban, az NKI tevékenységében az 1980-as évek második felében újabb „hullámvölgy” figyelhető meg. A források láthatólag megcsappantak, egyre kevesebb kutatási program futott, különösen 1986-tól kezdve, majd az évtized utolsó éveiben a fizetések is elmaradtak a KSH más részeihez képest. Gond volt a könyvtár további gyarapítása, a dologi költségek fedezése is. A lecsökkent finanszírozás mellett 1987-ben már azt is leszögezték,

⁴⁴ Lázár – Nyitrai né és Monigl levélváltásai, más iratok mellett: KSH Irattár B-1.1. 61. doboz.

⁴⁵ KSH Irattár B – 1.1. 62. doboz.

hogy az NKI-nak önálló kutatóvállalattá való átszervezése – amely tehát ötlet szinten felmerült – nem lehet megoldás, nem segítene a pénzügyi gondokon.⁴⁶ Ekkor már a Kutatóintézetnek egyre inkább egy megváltozó szerkezetű nyilvánosságban kellett működnie. A rendszerváltás közeledtével egyre többféle szervezet – például az MDF, amelynek nevében Kováts Zoltán nyilatkozott többször népesedési kérdésekről – hallatta véleményét demográfiai témákban. Ezeket az NKI – többnyire Monigl vagy Hablicsek által – igyekezett megválaszolni. Ezzel az Intézetnek és a demográfus szakmának fokozatosan a nyilvánosság és a politikai erőviszonyok egy új konstellációjához kellett alkalmazkodnia, 1989–1990-től pedig az állampárti helyzetben lévő MSZMP eltűnésével – más társadalomtudományokhoz hasonlóan – új helyzetbe került a demográfiai kutatás is.

ÖSSZEGZÉS

A demográfiai kutatások 1950-es évek végi újraindulása, majd kicsivel későbbi intézményesülése nyomán legalább akkora autonómiát élvezett a kádárizmusban, mint más társadalomtudományok, még akkor is, ha a legfontosabb kutatóműhelye, az NKI egy államigazgatási intézmény, a KSH részeként működött. Az MTA-val való kapcsolatok és az alap-, illetve módszertani kutatások szükségességének elismerése biztosította a demográfia relatív autonómiáját, amit erősített a nemzetközi beágyazottság is. Népesedéspolitikai kérdésekben a kormány és a pártvezetés sem tekintette az NKI-t közvetlenül a maga döntés-előkészítő apparátusa részének. Ilyenként a KB osztályai és az Országos Tervhivatal szolgáltak. Ezek a szervezetek kaptak utasításokat ilyen témájú anyagok összeállítására, s az NKI kutatási eredményei közvetítésükkel jutottak el a döntéshozók szintjére. Kitapintható az is, hogy a demográfusok körében elkülönült az a csoport, amelyik otthonosabban mozgott a központi pártapparátus, illetve az OT világában attól, amelyik inkább szorosán akadémiai értelemben foglalkozott demográfiai kutatásokkal. A két csoport szakmai kompetencia és felkészültség tekintetében – ezt fontos hangsúlyozni – nem különbözött. A hazai demográfia kitűnő nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett, beágyazott volt a tudomány nemzetközi intézményeibe és vérkeringésébe, talán még nagyobb mértékben is, mint más társadalomtudományok.

A demográfusok egy része kétségtelenül céljának tekintette, hogy befolyásolja a politikai döntéshozatalt. Ennek nyomai a Kádár-korszak minden évtize-

---

⁴⁶ KSH elnökség állásfoglalása 1987. X. 14. KSH irattár B – I.1. 63. doboz.

déből fellelhetők, noha nem volt folyamatos ez a törekvés. A népesedéspolitikai lépések 1975-tel kezdődő megtorpanásáért például Monigl szerint részben a demográfusok is felelősek, mert ebben az időszakban 1980-ig nem tettek kezdeményező lépéseket, nem dolgoztak ki és juttattak el javaslatokat a politikai vezetés elé, noha ezt korábban és később is megtették.⁴⁷ Az a tény, hogy a demográfusoknak, vagy talán inkább bizonyos csoportjuknak, akik a párt és az állami apparátusokkal kapcsolatban álltak, volt erre lehetősége természetesen nem jelenti azt, hogy elképzeléseik minden további nélkül átkerültek a politikai döntések szintjére. A pártvezetés időnként ellenállt ezeknek, máskor pedig lépett ugyan, de nem a demográfusok szakszerűnek tekintett elvárásai szerint döntött, mint például az 1973-as népesedéspolitikai határozatok esetében. Ugyanakkor más szakértői csoportok is tevékenykedtek népesedési kérdésekkel kapcsolatban. A demográfusokban tudatosult is, hogy a Ratkó-intézkedésektől kezdve az 1970-es évekig családpolitikai témákban (a támogatási formáktól az abortusz kérdéseiig) pszichológus, pedagógus és orvos szakértőkkel is rivalizálniuk kellett, akik szintén befolyásolni igyekeztek a döntéshozókat (Tárkányi 1998, Monigl 1987).

A hatalom képviselőit természetesen sajátos politikai szempontjaik vezették, és csak ezek függvényében engedtek teret a szakma felől érkező javaslatoknak. A pártvezetést népesedéspolitikai döntéseiben befolyásolta a közvélemény, ami a korszak nyilvánosságának sajátos szerkezetében irodalmárok, publicisták tevékenységét jelentette leginkább. Ezt részben politikai nyomásként érzékelték, részben egyet is értettek a népesedési kérdéseket firtató írócsoport némely előfeltevésével, megközelítésmódjával, amint azt a PB vitáinak szövegei mutatják. A témában megnyilatkozó írókat lényegében politikai szereplőkként kezelték, amikor meghívták őket a népesedési konferenciára, illetve, amikor konzultáltak velük a készülőben lévő népesedési koncepcióról. Bizonyára nem konkrét javaslatokat vártak tőlük, hanem inkább azért igyekeztek bevonni őket az intézkedések előkészítésének folyamatába, hogy esetleges nyilvános kritikájukat leszereljék. Összességében azonban a népesedéspolitika nem alakult sem a közvéleményben ezt tematizáló publicisták, sem a demográfusok elképzeléseinek megfelelően, akik már a népesedéspolitikai intézkedések időpontját is szerencsétlennek tartották. A tényleges magyar népesedéspolitikai lépések részben az ő tevékenységük eredőjeként, ám ugyanakkor – nem meglepő módon – jelentős mértékben gazdasági, illetve gazdaságpolitikai igényekhez igazodva, és végül mindig a politikai szféra (amelyben a döntéshozóknak mozogniuk kellett) saját logikájának megfelelően születtek meg.

⁴⁷ Monigl állítása az előadását követő vitában (Monigl 1987: 44–45.).

FORRÁSOK

- KSH Irattár B – 1.1. 61. doboz.
KSH Irattár B – 1.1. 62. doboz.
KSH Irattár B – 1.1. 63. doboz.
KSH Irattár B – 1.1. 72. doboz.
MNL OL 288. f. 5/267. ő. e.
MNL OL 288. f. 5/406. ő. e.
MNL OL 288. f. 15/47. ő. e.
MNL OL 288. f. 15/117. ő. e.
MNL OL XXXII-23-j. 71. 21. doboz.
MNL OL XXXII-23-j. 8. 7. doboz.
MTA Levéltár 167/4. Eln. Titkárság. Demográfiai Elnökségi Bizottság.
MTA Levéltár 167/6. Eln. Titkárság. Demográfiai Elnökségi Bizottság.

IRODALOM

- Cseh-Szombathy László 2001: Andorka Rudolf (1931–1997). In *Emlékbeszédek az MTA elhunyt tagjai felett 1999/2000*. MTA, Budapest, 1–8.
- Faragó Tamás 2015: *Három évtized. A KSH Könyvtár Történeti Statisztikai Kutatócsoportjának története (1954–1985)*. KSH Könyvtár, Budapest.
- Greenhalgh, Susan 1996: The Social Construction of Population Sciences. An Intellectual, Institutional and Political History of 20th Century Demography. *Comparative Studies in Society and History*, 38(1), 26–66.
- Heller Mária – Némedi Dénes – Rényi Ágnes 1990: Népesedési viták Magyarországon 1960–1986. In Monigl István (szerk.): *Népesedési viták Magyarországon 1960–1986. Tudományos vitaülés*. KSH NKI Kutatási jelentések, 37, KSH NKI, Budapest, 13–125.
- Hoóz István 2016: *A demográfia oktatása a jogász és a közgazdászképzésben*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Pécs.
- Kápolnai Iván 2008: A statisztikus Móricz Miklós. *Statisztikai Szemle*, 86(2), 165–184.
- Káposztás Ferenc – Monigl István (szerk.) 1987: *Népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés*. KSH NKI Kutatási Jelentések, 31, KSH NKI, Budapest.
- Klinger András – Monigl István – Józán Péter – Kamarás Ferenc 1988 [1980]: Népesedési helyzet az 1970-es és az 1980-as években, népesedéspolitikai teendők. In Monigl István (szerk.): *A távlati tervezés keretében született népesedéspolitikai koncepciók, 1968–1982*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései. Demográfiai Tájékoztató Füzetek 3. KSH NKI, Budapest, 221–268.
- KSH NKI 1959: A magyar demográfia tíz éve. *Demográfia*, 2(1), 5–11.

- Melegh Attila 2000: Az angolszász globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a 20. században. Lépések a pro- és antinatalista népesedéspolitikák összehasonlítása irányában. *Replika*, 39, 157–175.
- Monigl István (szerk.) 1988: *A távlati tervezés keretében született népesedéspolitikai koncepciók, 1968–1982*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései. Demográfiai Tájékoztató Füzetek 3. KSH NKI, Budapest.
- Monigl István (szerk.) 1990: *Népesedési viták Magyarországon 1960–1986. Tudományos vitaülés*. KSH NKI Kutatási jelentések, 37, KSH NKI, Budapest.
- Monigl István (szerk.) 1992: *Népesedéspolitika és fontosabb dokumentumai az 1960-as évtizedben Magyarországon. Dokumentumgyűjtemény*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései. Demográfiai Tájékoztató Füzetek 12, KSH NKI, Budapest.
- Monigl István – Dányi Dezső 1987: Népesedéspolitikánk történeti előzményei és alapkérdései. In Káposztás Ferenc – Monigl István (szerk.): *Népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés*. KSH NKI Kutatási Jelentések 31. KSH NKI, Budapest, 13–30.
- MTA Demográfiai Elnökségi Bizottság 1963: Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának ülései. *Demográfia*, 6(1), 109–113.
- Promitzer, Christian – Trubeta, Sevasti – Turda, Marius (ed.) 2011: *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*. CEU Press, Budapest – New York.
- Szikra Dorottya 2010: Családtámogatások Európában történeti perspektívában. In Simonyi Ágnes (szerk.): *Családpolitikák változóban*. Szociálpolitikai és Munkügyi Intézet, Budapest, 9–19.
- Tárkányi Ákos 1998: Európai családpolitikák: a magyar családpolitika története. *Demográfia*, 41(2–3), 233–268.
- Thirring Lajos 1959: A nemzetközi Népeségtudományi Unió és magyar kapcsolatai. *Demográfia*, 2(2–3), 408–411.
- Turda, Marius 2010: *Modernism and Eugenics*. Palgrave, London.
- Vass Henrik (szerk.) 1968: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966*. Kossuth, Budapest.
- Vass Henrik (szerk.) 1978: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975*. Kossuth, Budapest.
- Vass Henrik (szerk.) 1988: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980–1985*. Kossuth, Budapest.

HISTORY OF THE HUNGARIAN DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE AND POPULATION POLICY FROM THE 1950'S UNTIL 1989 IN HUNGARY.

ABSTRACT

The article investigates the history of the Hungarian demographic research with special respect to the interaction between the scientific community and political power, and to the measures of population policy. The demography was institutionalized at the end of the 1950's and at the beginning of the '60's, but actually was based on the scientific tradition of the pre-socialist era. The foundation and history of the Hungarian Demographic Research Institute shows, that the discipline got a relative scientific autonomy and an international embeddedness during the decades of Kádár-regimes. The research centers of the Hungarian demography did not contribute directly to the elaboration of the population policy measures of state-socialism, and therefore demographers could not directly influence these political decisions, although some of them tried to intervene in decision-making. The article explores the intentions of political decision makers that shaped population policy in the socialist period.

KONVERGÁL-E A SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÉLETTARTAM EURÓPÁBAN?

Kovács Katalin

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a születéskor várható élettartamok alakulására vonatkozó elméleti megközelítések közül az úgynevezett klub-elméleteket ismerteti részletesen. Empirikus vizsgálódásában az WHO Európai régiójában élő férfiak és nők születéskor várható élettartamának 1971 és a 2010-es eleje közötti alakulását elemzi. A várható élettartam fejlődését olyan országokban is tekintetbe veszi, ahol csak rövidebb időszakra nézve álltak adatok rendelkezésre. A várható élettartamok alakulása szerint az országokat trend-elemzés segítségével csoportosítja.

A női várható élettartamokat illetően az országok három csoportba voltak sorolhatóak. A nyugat-európai, a kelet-európai és a kelet-közép-európai országcsoportokban a születéskor várható élettartamok azonban nem különböztek egymástól olyan mértékben, hogy az országcsoportokat elkülönült kluboknak tekinthessük. A férfiak esetében azonban az idők folyamán legalább négy országcsoport (nyugat-európai, kelet-európai, balti és közép-kelet-európai) különült el. Az utóbbi országcsoporton belül a legtöbb jel arra utal, hogy a Csehország, Lengyelország és Horvátország alkotta, valamint a Bulgáriát, Romániát, Magyarországot és Szlovákiát magában foglaló csoportok is elkülönülőben vannak egymástól a várható élettartam alakulása szerint.

Tárgyszavak: születéskor várható élettartam, klub-szemlélet, férfiak és nők, halandóság, Európa

Kovács Katalin, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: kovacs@demografia.hu

BEVEZETÉS

A várható élettartamot egyre inkább az életminőség egyik legfontosabb komponensének tekintik. Az élettartam globális egyenlőtlenségeire vonatkozóan a ma legfrissebbnek számító átfogó ENSZ-jelentés a 2008-as évre azt állapította meg, hogy az életkilátások világszerte jelentősen közelítettek egymáshoz (United Nations 2012, Canning 2012, Goesling – Firebaugh 2004). A jelentés szerint az alapvetően konvergens tendenciáktól csupán két régióban volt eltérés tapasztalható: az élettartamok visszaesése jellemezte a szubszaharai országokat, az élettartamok a globálisnál jóval lassabb fejlődése pedig a kelet-európai országokat. Míg az első esetben a fejlemények első sorban a HIV/AIDS járvánnyal voltak összefüggésbe hozhatók, addig a kelet-európai régió esetében a magyarázat kevésbé volt egyértelmű. Tanulmányunk témája ezért a kelet-európai országok születéskor várható élettartamainak alakulása, amelyet az Európa más országaiban mutatkozó trendekkel összehasonlítva mutatunk be.

Az egyes országokban mért várható élettartamok egymáshoz való közeledésének, azaz konvergenciájának, más szavakkal a halálózási viszonyok egységesülésének kérdése több tudományterület számára bizonyult izgalmas kutatási kihívásnak. Demográfiai kutatások számos, a közelmúltat jellemző konvergens és divergens (Rogers – Crimmins 2011) folyamatot azonosítottak. A demográfiában a konvergencia jelentheti a kor-specifikus (Edwards – Tuljapurkar 2005, Vallin – Meslé 2009, Gillespie et al. 2014), illetőleg az ok-specifikus halálózási ráták mintázatának egységesülését (Meslé 2004). Ez a második megközelítés igen hasonló a népegészségügyi kutatások nézőpontjához. Népegészségügyi megközelítésben az ok-specifikus halálózás tanulmányozása mellett és azzal összefüggésben a különböző rizikófaktorok szerepe áll a középpontban (d’Albis et al. 2014), míg a közgazdasági elemzések homlokterében az a kérdés áll, hogy mely gazdasági folyamatok és makro-indikátorok befolyásolják legerősebben a várható élettartam alakulását.

A várható élettartamok alakulásával kapcsolatos szakirodalom jelentős része a globális trendeket vizsgálja: ennek bemutatására csak részlegesen és a közép-kelet-európai térségre vonatkozó megállapításokra koncentrálni nyílik lehetőségünk. A különféle, ma prosperáló irányzatok közül az úgynevezett klubszemlélet kialakulásának néhány fontos lépését ismertetjük.

Annak ellenére, hogy globális léptékben és a II. világháborút követő időszak egészére nézve a születéskor várható élettartam tekintetében legtöbbször a kon-

vergáló trendeket tartják dominánsnak, számos kutató a „klubszemlélet” híve. A „klubkutatók” az országok olyan csoportjait próbálják körülhatárolni, amelyekben a várható élettartamok egyre közelebb kerülnek egymáshoz, miközben a különböző csoportokat jellemző átlagos vagy modális várható élettartamok egymástól divergálnak, vagy legalábbis a klubokon belüli változásokhoz viszonyítva kevésbé közelednek egymáshoz.

A „klubszemlélet” első nagyhatású alkalmazója Mayer-Foulkes (2001, 2005) volt, aki a gazdasági növekedési elméletek analógiájára vizsgálta a várható élettartamok alakulását. Első tanulmányában az 5 éves intervallumokra átlagolt várható élettartamok eloszlásainak változását vizsgálta 1962 és 1997 között, 159 országra nézve. A születéskor várható élettartamok megoszlása mindkét időpontban jellegzetes bimodális mintázatot mutatott: a várható élettartamok mind az 1960-as évek elején, mind pedig az 1990-es évek végén két-két (az utóbbi időszakban nyilvánvalóan magasabb) érték körül sűrűsödtek –, de az 1990-es évek végén a korábbinál több ország várható élettartama csoportosult a magasabb modális érték körül. Ennek alapján a szerző három „pályát” feltételezett, amelyeket az egyes országok várható élettartamai bejárhatnak: vagy az 1960-as alacsonynak számító várható élettartam után az 1990-es évek végén is alacsonynak számító élettartamot értek el, vagy maradhattak a „magas – magas” klubban, illetve átkerülhettek az „alacsony élettartamúak” klubjából a „magas élettartamúak” klubjába. Egyszerű ökonómiai statisztikai eszközök segítségével igazolta, hogy a „három klub” modell pontosabban írja le az élettartamok fejlődését, mint az „egyetlen klub” vagy a „két klub” modell. Az elemzés eredményeit a három klub egy-egy tipikus országa által bejárt út szemléltetheti. A várható élettartam az „alacsony – alacsony” klubban az 1962-es 39,5 évről, 1997-re 48,2 évre, az „alacsony – magas” klubban az 1962-es 46,9 évről, 1997-re 64,9 évre, a „magas – magas” klubban pedig 65,4 évről, 74,1 évre emelkedett. Az elemzés az „egészségtőke” koncepcióját integrálja a közgazdaságtani „emberi tőke” koncepciójába, ugyanakkor – némiképp zavaróan – ez utóbbi eredményének is tekinti az előbbit. Az emberi tőke egyik legfontosabb összetevőjének tekintett technológiai innovációs szintben mutatkozó különbségek alapján a szerzőben felvetődött, hogy a „magas – magas” klubon belül további esetleges „alklubokat” lehetne körülhatárolni, amelyeket az eredmények grafikus megjelenítése is támogatott. Ez a felvetés kimondatlanul a kelet-európai és a közép-ázsiai országokra vonatkozott, amelyek ebben az elemzésben a „magas – magas” klubba kerültek, de azon belül viszonylag alacsony várható élettartammal rendelkeztek, ugyanakkor erre az elhatárolásra ebben a tanulmányban végül nem került sor.

Komplikáltabb elemzéseket nélkülözve, csupán a várható élettartam alakulását vizsgálva, McMichael et al. (2004) szintén három országcsoportot különített el: azokat, amelyekben az 1950 és 2001 közötti időszakban a várható élettartam emelkedett, azokat ahol nem változott lényegesen, illetve azokat, ahol jelentősen visszaesett. Az utóbbi csoportba szinte kizárólag fekete-afrikai országokat tartoznak, míg a stagnálást mutató országok jellemzően kelet-európaiak. A jelentős mortalitásnövekedést mutató országok többségében az 1980-as évek elejéig a halandóság csökkenése (azaz a várható élettartam növekedése) töretlen volt, azt követően azonban zuhanásszerűen esett vissza: Ruandában például egyes években akár 25 évre is.

Bloom és Canning (2007) az előzőekben ismertetett elemzésekből kiindulva a klubokat mortalitási „rezsimeknek” tekinti, amelyekben a várható élettartam további fejlődését az addig elért élettartam függvényében matematikailag is megfogalmazható, de az egyes rezsimekben különböző törvények vezérlik. Ez a megközelítés érthetővé teszi, hogy miért volt 1960 és 2000 között a várható élettartam növekedése a kezdetben „közepesnek” számító várható élettartamú országokban a legnagyobb. A két rezsim matematikai leírásában a szerzők olyan modellt alkalmaznak, amely megengedi a rezsimváltás lehetőségét, de annak valószínűsége a megfigyelés kezdetén (az 1960-as évek elején) elért élettartamtól függ. Azokat az (ebben az esetben 1963-ra vonatkozó) élettartamokat, amelyekhez igen alacsony „rezsimeváltási valószínűség” tartozik, a „mortalitási csapdá”-t jelentő helyzeteknek tartották. A mortalitási csapda fogalmát a korábbi közgazdasági „szegénységi csapda” analógiájára alkották meg. Ezekben a csapdahelyzetekben a várható élettartamok fejlődésének útjába éppen az alacsony várható élettartam áll, amelyből az érintett országok csak valamilyen „nagy lökés” segítségével szabadulhatnak ki. Fontos, hogy Bloom és Canning úgy vélte, hogy ilyen csapdahelyzetek a várható élettartam magasabb szintjein is előállhatnak, amikor például éppen a mortalitás relatív magas szintje (azaz az aránylag alacsony várható élettartam, illetve a viszonylag rossz általános egészségi állapot) okozhatja a termelékenységnövekedés visszafogottságát, amely viszont gátolja a várható élettartam további fejlődését. Ezeket a konkrét csapdahelyzeteket ugyanakkor nem írták le részletesen.

Az előző elemzésekre alapozva Wilson (2011) az élettartamfejlődés 1950 és 2010 között látható trendjei alapján öt régióra osztotta a világot. Ez a felosztás nem alapoz részletes matematikai elemzésre, hanem inkább a várható élettartam fejlődésére nézve – a korábbi elemzések alapján – fontosnak tekinthető tényezők számbavételére. Ennek alapján egy koherens összképet nyújtó kategorizáció jött létre: az öt blokkba tartozó országok egymástól jellegzetesen

különböző utakat jártak be a várható élettartam alakulását tekintve. Az öt különböző régió a következő volt: a volt Szovjetunió utódállamai, a fejlett világ más országai, Dél-Afrika, a szubzaharai térség más országai, illetve az egyéb fejlődő országok. Ebben a csoportosításban a kelet-közép-európai országok az egyéb fejlett országok kategóriába kerültek, bár a szerző megjegyzi, hogy ezekben az országokban a várható élettartam alakulása sok tekintetben közös jegyeket mutat a szovjet utódállamokban tapasztaltakkal.

A várható élettartam klubszerű elrendeződése a gazdasági természetű elemzésekben is megjelenik, az ott feltételezett összefüggésekből szerves módon következően. A születéskor várható élettartam és az egy főre jutó nemzeti jövedelem közötti kapcsolatot elsőként Preston (1975) írta le klasszikusnak tekinthető tanulmányában. Ebben a kutatásban a két változó keresztmetszeti értékeit összehasonlítva arra jutott, hogy a magasabb nemzeti jövedelmekhez sztochasztikusan magasabb várható élettartam tartozik, ugyanakkor a magasabb jövedelmek esetében a jövedelem további növekedése már kevesebb hozadékkal jár a várható élettartamot tekintve. Ugyanezt az összefüggést az 1960-as és a 2000-es évre nézve összehasonlítva az volt látható, hogy 2000-ben a magasabb várható élettartamot már alacsonyabb nemzeti jövedelem mellett is el lehetett érni (Casabonne–Kenny 2012). Hum és szerzőtársai (2012), valamint Edwards (2010, 2011) azonban a mellett érvelnek, hogy a felszínen megjelenő trendeket valójában két, meglehetősen különböző mechanizmus alakította ki: véleményük szerint más hatásokat tükröz a csecsemő- és kisgyermekkorú halandóság alakulása, mint a felnőttkori mortalitása. Míg az elsöre olyan tényezők hatnak, amelyek egyre alacsonyabb nemzeti jövedelem mellett is megjelenhetnek, a felnőttkori mortalitásra ugyanez nem igaz. Mindennek alapján úgy vélik, hogy a közeljövőben a várható élettartamok vonatkozásában a divergens tendenciák válnak majd dominánssá, tükrözve az országok közötti jövedelmi egyenlőtlenségek növekvő tendenciáit.

A közgazdasági orientációjú elemzésekben a klubszemlélet továbbgyűrűzött az általános, a globális fejlődés irányait, illetve konvergenciáját vizsgáló irányzatok felé. A teljesség igénye nélkül említjük meg Vollmer és szerzőtársai (2013) munkáját a várható élettartam, az iskolázottság, illetve a nemzeti jövedelem együttes eloszlásainak vizsgálatáról, ahol az 1960-ban detektálható két „fejlettségi klub” helyett 2000-re három fejlettségi klub kialakulását valószínűsítették, illetve Lehmijoki (2009) elemzését, amely négy fejlettségi klubot különített el. Ez utóbbi, regressziós fa módszerű elemzésében a várható élettartam mellett a nemzeti jövedelem, az írni-olvasni tudás rátája, a fertilitásváltozás rátája, illetve az AIDS fertőzöttségi ráta szerepel.

A demográfusok körében viszont egyáltalán nem egyértelmű az élettartamok konvergenciájának, de még a klubelméleteknek támogatottsága sem. A „klub-szemlélet” megjelent ugyan korai klasszikus demográfiai munkákban: a latin-amerikai országok várható élettartamainak történeti távlatban való vizsgálata során például Arriaga és Davis (1969) világosan megkülönböztették a latin-amerikai országok két csoportját: azokat a történeti távlatban szegényebb országokat, ahol az 1930-as évekig a várható élettartam igen alacsony volt, valamint azokat a fejlett országokat, ahol a várható élettartam már 1930 körül is igen magas volt. 1930-at követően hasonló tempójú fejlődést tapasztaltak az országok két csoportjában. A klubszemlélet elfogadottsága azonban nem vált általánossá.

A demográfusok és a népegészségügyi szakemberek inkább a divergens tendenciák bemutatására helyezik a hangsúlyt (például Gleit et al. 2010, Goli-Arokiasamyb 2014), bár ezekben az esetekben elsősorban nem a születéskor várható, hanem más élettartamok, illetve kor-specifikus halálozási mutatók álltak a középpontban. Ugyanakkor McMichael és szerzőtársaiéhoz hasonló eredményre jutott a várható élettartam trendjeinek leíró vizsgálata alapján Meslé és Vallin (2004, 2011) is, a növekvő, stagnáló és visszaeső várható élettartamú országok csoportját különítve el. A visszaeső élettartamú országok körét vizsgálva megállapítják, hogy ebbe a helyzetbe nem csupán az AIDS/HIV epidémiától sújtott országok kerültek, hanem azok is, amelyek súlyos háborús időszakokon mentek keresztül. E példák alapján Meslé és Vallin a determinisztikus szemlélet ellen érvel: az egyes országokban a várható élettartamot szerintük számos egyedi történeti körülmény is erősen befolyásolja. Ez utóbbi elemzésben a közép- és kelet-európai régió ugyanakkor egységesen stagnáló élettartamú tömbként jelenik meg.

Az élettartamok konvergenciájának, illetve divergenciájának kérdését természetesen nem csupán a klubszemlélet keretein belül vizsgálták. Moser és szerzőtársai (2005) egy diszperziós indikátor használatát javasolta, amely figyelembe veheti az egyes országokban a várható élettartam alakulása mellett az országok népességének nagyságát is. Saját újonnan kifejlesztett diszperziós indikátoruk alkalmazásával az 1950 és 2000 közötti időszakot vizsgálva úgy találták, hogy az élettartamok konvergenciájának az 1980-as évekig tartó szakaszát a divergencia időszaka követte. A divergenciát „okozó”, azaz az 1980-as évek második felétől visszaeső várható élettartamú országok csoportját tekintve (ide összesen 24 ország tartozott a vizsgált 153-ból) ők is elsősorban szubszaharai országokat, néhány ázsiai országot (Irak, Észak-Korea), illetve a szovjet utódállamokat azonosították.

Az európai tendenciák vizsgálata során Kelet-Európa gyakran egyetlen, közös jellemzőkkel rendelkező országcsoportként jelent meg, amelyben a halandóságot általában véve stagnálás, illetve a Szovjetunió szétesését követő időszakban halálozási válság, majd igen lassú fejlődés, ugyanakkor belső divergencia jellemzi (Safaei 2012, Mackenbach 2013). Ebben, illetve leíró szempontból a főbb halálloki trendeket illetően egyetértés mutatkozik a népegészségi és a demográfus szakma között: mindkét esetben a szív- és érrendszeri betegségek, valamint a külsődleges halálok okozta halálozás a nyugat-európaihoz képest jóval magasabb szintje, illetve nem eléggé dinamikus csökkenő trendjei miatt alakult ki ez a lényeges törésvonal (Helis et al. 2010). Néhány kurrens elemzés azonban megkérdőjelezte a „kétosztatú” Európa képét. Napjainkra már „háromosztatú” Európa-kép is kialakult: a magas várható élettartamú nyugat-európai országok és az alacsony élettartamú kelet-európai országok között a „közepes” várható élettartamú közép-kelet-európai országok csoportját különböztetve meg (Luy et al. 2011). Az imént idézett tanulmány ugyan nem a születéskori, hanem a 15 éves korban várható élettartamokra vonatkozott, de legtöbb megállapítása a születéskor várható élettartamokra is érvényesnek tűnik.

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a legfrissebb adatok fényében a kelet-európai és a közép-kelet-európai országok vajon „egy klubba” tartoznak-e, avagy a korábban felfedezett divergens tendenciák folytatódtak, azaz ezek az országok napjainkban is egyre távolabb kerülnek-e egymástól a születéskor várható élettartalmat tekintve, más szóval, hogy két vagy több „klub” létrejöttét érdemes feltételezni Európában. Ez a kérdés természetes módon egészül ki a közép-kelet-európai országok, ezen belül a magyarországi és a nyugat-európai várható élettartamok közötti szakadék alakulására vonatkozó kérdésekkel. Módszertanilag az eddig bemutatott két véglet között keressük a választ. A sok országot magukba foglaló és függvényeszerű kapcsolatot kereső elemzések, illetve a várható élettartamok szinte egyedi vizsgálatához kapcsolódó, gyakran egyedi interpretációnak is teret engedő, csupán számszerű különbségeket, esetleg egyszerű szóródási mutatókat alkalmazó elemzési eszközök közötti középútként választottuk a trendelemzést. Ez a módszer lehetővé teszi az egyes országokban a várható élettartam alakulásában mutatkozó dinamikák matematikailag megalapozott összehasonlítását anélkül, hogy a várható élettartamok alakulása mögötti általános törvényszerűségek megállapítását célozná.

ADATOK ÉS MÓDSZEREK

Ebben a tanulmányban Magyarország és a Magyarországhoz történeti, földrajzi vagy társadalmi értelemben hasonló országok várható élettartamainak alakulása áll érdeklődésünk középpontjában. Az adatforrás kiválasztása egyrészt azt a célt szolgálta, hogy minél több ilyen ország, minél hosszabb időszakra vonatkozó adatai szerepelhessenek elemzésünkben, másrészt azonban elemzésünk módszeréhez is igazodott. A módszer kiválasztásával elsősorban azokra a korábbi tapasztalatokra reflektáltunk, amelyek egymásnak kismértékben elmentendő eredményekkel szolgáltak, köszönhetően az elemzési időszak, vagy az azon belül figyelembe vett élettartamok némiképpen tetszőleges kiválasztásának, avagy az elemzésbe bevont országok (általában adathiányból fakadó) szelektivitásának (Raskina – Tsyplakova 2014). Figyelembe vettük azokat a tapasztalatokat is, amelyek azt mutatták, hogy a várható élettartamok alakulásánál időben is jelentősen változó dinamikákra lehet számítani. Ezeknek a buktatóknak az elkerülését a trendelemzés eszközeivel láttuk a leginkább megvalósíthatóknak.

Az adatbázis kiválasztásakor azt is szem előtt tartottuk, hogy a nemzetközi adatbázisok esetében szükségszerűen jelentkező időbeli késés a lehető legrövidebb legyen. Ezért a sok lehetséges jó minőségű adatbázis közül azt részesítettük előnyben, amely az élettartamok alakulásáról a legfrissebb adatokat szolgáltatja, és amely nem pótolja a hiányzó adatokat valamiféle feltételezett trendeken alapuló becslésekkel. Ezért választottuk a WHO Európai Régiójának mortalitási adatbázisát, ezen belül is a „Health for All” adatbázist¹, amely ugyan csak 1970 óta gyűjt adatokat, de az európai országokra nézve a legfrissebb adatokkal rendelkezik. Az adatbázisba kevés kivétellel a kor-specifikus halálozási ráták kerülnek be, amelyekből a WHO egységes módon készíti el a várható élettartamok becslését. Az adatbázisban szereplő adatsorok nem minden esetben teljesek, azokra az évekre nézve adathiányosak, amikor az országok nem szolgáltattak adatokat. Ugyanakkor a választott módszerre való tekintettel, egy alkalommal adatkizárássra is sort kellett keríteni (Örményország 1988), mivel abban az évben elsősorban az országot sújtó különösen nagyerejű földrengés miatt a halálozás kiugróan magas volt (a várható élettartam, ennek megfelelően, 10 évvel esett vissza), de ennek a természeti katasztrófának a hatásai a következő évben már nem voltak jelen.

---

¹ European health for all database (HFA-DB), <http://data.euro.who.int/hfadb/> Letöltés: 2016. január.

Mint ahogy a trendelemzés azt célozta meg, hogy a lehető legnagyobb mértékben támaszkodjon reális adatokra, az elemzést csak azokra az összefüggő időintervallumokra nézve végeztük el, amelyekben az adathiány minimális volt. Így az elemzett időszakok hossza számos országban jelentősen megrövidült, ugyanakkor az elemzés eredményeit illető bizonytalanság csökkent. Az idősorokat általában akkor tekintettük folyamatosnak, azaz elemzésre alkalmasnak, ha egy hosszabb időszakra nézve minden évre rendelkezésre álló várható élettartam sorában mindössze egyetlen hiány volt található. Kivételt két esetben (Portugália, Olaszország) tettünk, amikor, két egymást követő évet kivéve, a most áttekintett időszak szinte teljes egészére nézve rendelkezésre álltak az adatok, és az adathiányos évek nem a teljes elemzési periódus elején vagy végén helyezkedtek el. Az elemzésre alkalmasnak minősített időszakok hosszát és határait az 1. táblázatban mutatjuk be.

Az adatelemzést a Jointpoint Regression Program 3.5.1-es verziójával végeztük el, amely az amerikai National Institutes of Health Division of Cancer Control and Populations Sciences szabad felhasználású szoftvercsomagja². A csomag idősorokra nézve a lehető legegyszerűbb, azaz a lehető legkevesebb töréspontból álló modell illesztésére alkalmas. A töréspontok olyan időperiódusokat választanak szét, amelyekre nézve az idősorok – különféle – lineáris szakaszokkal jellemezhetők. A program abból a feltételezésből indul ki, hogy az adatsor 0 töréspontú lineáris modellel jellemezhető, és ehhez képest vizsgálja az 1 törésponttal rendelkező modelleket. Ha a Monte Carlo-módszeren alapuló permutációs teszt segítségével az 1 törésponttal rendelkező modellt jobbnak találja, akkor lehetőség nyílik annak vizsgálatára is, hogy a 2, 3 stb. törésponttal rendelkező modellek vajon jobbak-e, mint a náluk kevesebb törésponttal rendelkezők (Kim et al. 2000).

A program a hiányzó értékeket a létező adatpontokra illesztett regressziós értékek megfelelő értéként kezeli, de ha ezek száma nagy, akkor a becslés jelentősen módosulhat és bizonytalanabbá válhat. Ez a tény indokolta a fentiekben vázolt, viszonylag szigorú eljárást a hiányzó értékekre vonatkozóan. A program beállításai során a lehetséges töréspontok számát a hosszabb idősorok esetében 4-ben, a rövidebb idősorok esetében 3-ban maximáltuk, amely alól csak egyetlen esetben tettünk kivételt. Ugyanakkor azt is figyelembe vettük, hogy a program által optimálisként kiválasztott modell sok esetben túl tág megbízhatósági intervallumokat szolgáltatott a töréspontok időben való elhelyezkedésére nézve. Megbízhatatlannak tekintettük azokat az eredményeket, ahol egy vagy több töréspont időbeli elhelyezkedése nagyon bizonytalan volt, például egy 10 év hosszúságú megbízhatósági intervallumban helyezkedtek el.

² Jointpoint Trend Analysis Software, Version 3.5.1, <http://surveillance.cancer.gov/joinpoint/> Letöltés: 2016. január.

1. táblázat: Az elemzésben szereplő országok, az elemzett időszak hossza, illetve az elemzés első eredményei: a töréspontok optimális száma

List of countries included in the analysis, the length of periods analysed and the optimal numbers of turning points

Ország	Időszak	Elemzett időszak hossza, év	Adathiány	Töréspontok optimális száma	
				férfiak	nők
Örményország	1970–2003	34	1988 ^a	3	2
Ausztria	1970–2014	45		4	(1)
Belgium	1970–2012	43		2	1
Bulgária	1971–2013	43		2	2
Csehország	1971–2013	43	1985	2	1
Dánia	1970–2012	43		1	2
Finnország	1970–2013	44		(2)	2
Franciaország	1970–2011	42		2	2
Görögország	1970–2012	43		1	(1)
Magyarország	1970–2013	44		4	1
Izland	1971–2009	39		0	(1)
Írország	1970–2012	43		3	(1)
Izrael	1970–2013	44		1	0
Olaszország	1970–2012	43	2004, 2005	1	(2)
Kirgizisztán	1970–2011	42		3	3
Lettország	1970–2012	43		4	2
Litvánia	1970–2012	43		5	4
Luxemburg	1970–2013	44		1	0
Málta	1970–2014	45		2	2
Hollandia	1970–2013	44		2	3
Norvégia	1970–2013	44		4	4
Lengyelország	1970–2013	44		1	2
Portugália	1970–2013	44	2014, 2015	0	1
Románia	1970–2012	43		2	2
Oroszország	1970–2011	42		4	3
Spanyolország	1970–2013	44		3	(2)
Svédország	1970–2013	44		(3)	(1)
Svájc	1970–2013	44		(1)	1
Ukrajna	1970–2012	43		4	3
Egyesült Királyság	1970–2013	44		2	(1)
Üzbegisztán	1970–2005	36		4	3
Azerbajdzsán	1985–2004	20		3	3
Fehéroroszország	1985–2009	25	2006	3	3
Horvátország	1985–2013	29		1	3
Észtország	1985–2011	27		2	1
Grúzia	1985–2014	30	1993, 2008	3	2
Németország	1990–2013	24		1	(3)
Kazahsztán	1985–2012	28		3	3
Montenegró	1985–2009	25	1998, 1999	3	2
Moldova	1985–2013	29		3	3
Szerbia	1998–2013	16		0	0
Szlovákia	1984–2010	27		3	(3)
Szlovénia	1985–2010	26		1	(3)
Tádzsikisztán	1985–2005	21		3	3
Macedón Köztársaság	1991–2010	20		0	0
EU-15	1970–2013	44		2	3

Forrás: WHO Health for All Database.

Megjegyzés: ^a Elemzésből kizárt.

Mindezekeken felül a vizsgálathoz szükséges annak meghatározása is, hogy milyen hosszú lehet minimálisan az a periódus, amelyet még különálló szakasznak tekinthetünk. Az elemzést többféle – a józan ész által szabott határokon belüli – hosszúságú időperiódussal is elvégeztük (4, 5, illetve 6 évvel). Az eredmények nem különböztek egymástól jelentősen, viszont a megbízhatóságuk (a töréspontok időben való elhelyezkedésére kínált becsléseket értve ez alatt) igen, így a „legmegbízhatóbb” eredményeket kínáló variációt választottuk ki. A történeti perspektíva, illetve a matematikai racionalitás a hosszabb időszak használata mellett szót voltna, ugyanakkor a rövidebb periódusok lehetőségének fenntartása mellett is szóltak érvek. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy számos, az elemzésünk körébe vont ország tapasztalt meg mortalitási krízisperiódusokat, amelyek sokszor rövid ideig tartottak, és amelyeket hasznosabbnak tűnt elkülöníteni az azokat követő időszakokat jellemző trendektől.

Az elemzésbe minden olyan országot bevontunk, amely a WHO Európai Régiójában helyezkedik el. Országcsoportok adatait nem használtunk, kivéve az EU-15 országcsoportra vonatkozót, amelyet egyfajta referenciaszintként alkalmaztunk. Összességében 31 országra nézve legalább 30 éves periódusra, valamint 15 országra nézve ennél rövidebb időszakra nyertünk adatsorokat. A férfi és női élettartamokat külön vizsgáltuk. Így összesen 92 adatsort vizsgáltunk meg, amelyből a trendelemzés 14 esetben hozott igen bizonytalan eredményt. A fennmaradó 78 adatsor esetében azonban a trendelemzés eredményei jól megalapozottnak tekinthetők. Az elemzés során a legjobbnak tekinthető felbontásban talált töréspontok számát az *1. táblázat*ban összegeztük, ezek közül a bizonytalan eredményeket zárójelben, dőlt betűvel tüntettük fel.

EREDMÉNYEK

A trendelemzés eredménye minden idősorra vonatkozóan egy szekvencia, amely az egymást követő (az elemzés által elkülönített) időintervallumokban a várható élettartam változását leíró lineáris trendek meredekségeinek egymásutánja. Az eredményeket az *M1-M4 táblázatokban* (lásd a tanulmány mellékletét) összegeztük. A meredekségek önmagukban is szemléletes jelentést hordoznak: az egy év alatt elért életév-nyereség nagyságát mutatják. Egy 0,33-os meredekséggel jellemezhető korszakban például a várható élettartam évenként 0,33 évvel, azaz 3 évente egy évvel nő.

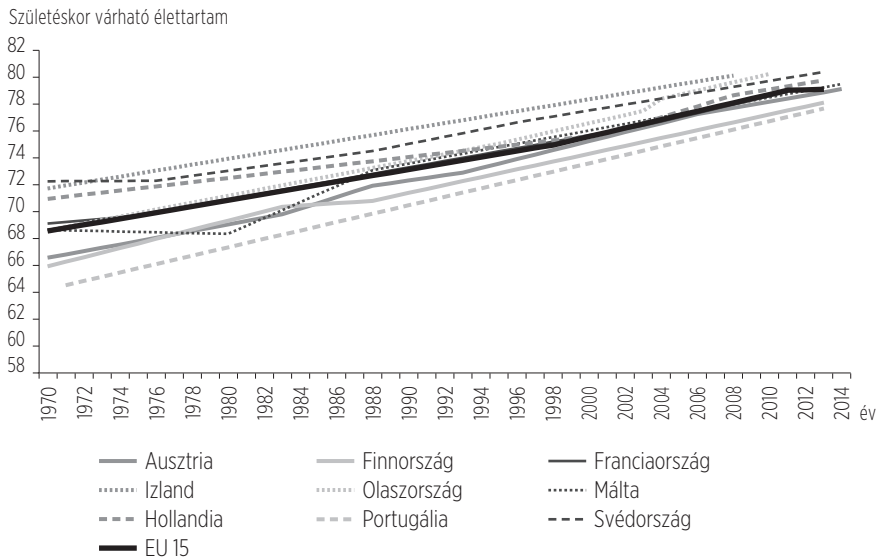
Számos, az élettartamok alakulására vonatkozó elemzésben a kutatók automatikusan külön csoportba sorolják a nyugat- és a kelet-európai országokat. Ebben az elemzésben ez nem automatikusan történt meg, az élettartamok csökkenő, stagnáló, illetve növekvő szakaszainak sorozatait vizsgálva azonban mégis azt állapítottuk meg elsőként, hogy a tág értelemben vett nyugat-európai országokban a várható élettartam valóban jellegzetes, a többi országokétól különböző pályát járt be – ezekben az országokban 1970 óta nem fordult elő olyan időszak, amelynek során a születéskor várható élettartamok számottevő mértékben visszaestek volna (lásd az *M1-M4 táblázatokat* a tanulmány mellékletében). Mindemellett a nyugat-európai országokban a fejlődést nem hozó, stagnáló periódusok is ritkák voltak, és amennyiben mégis előfordultak, nem nyúltak 10 évnél hosszabb időszakra. A közép-kelet-európai, a közép-ázsiai, a balti, valamint a balkáni országok esetében viszont éppen az efféle fejlődési pálya tekinthető kivételesnek. Azon nem nyugat-európai országok döntő többségében, amelyekre nézve hosszú adatsorokkal rendelkezünk, előfordult a várható élettartam kisebb-nagyobb mértékű visszaesése, és/vagy az élettartam hosszú ideig tartó stagnálása. A visszaesés mértéke azonban, mint ahogyan ezt a későbbiekben majd láthatjuk, igen különböző volt, és jelentősen befolyásolja a várható élettartam közelmúltbeli szintjének alakulását is.

Elsőként a férfiakat vizsgálva a különösen fejlett országok körében (amelyeket a továbbiakban nyugat-európainak nevezünk, bár körükbe soroltuk például Izraelt is) az alapvető tendencia valóban az élettartamok sokat emlegetett konvergenciája. A trendelemzés által kínált modellezett értékek szerint 1971-ben a legalacsonyabb férfi várható élettartam 64,4 év (Portugáliában) volt, szemben a legmagasabb, 72,1 évvel (Svédországban). 2013-ban a legalacsonyabb érték 77,6 év (Portugáliában) volt, míg a legmagasabb, 81,3 év (Svájcban). Az élettartamok terjedelme tehát az 1971-es 7,7 évről, 2013-ra 3,7 évre csökkent (*1. ábra*). Az általános konvergencia jelensége és a visszaesés nélküli fejlődés mellett ezekben az országokban sem „arányos” időbeli fejlődés volt megfigyelhető, és a következőkben azt is bemutatjuk, hogy az sem bizonyult általános érvényű törvénynek, hogy a várható élettartam azokban az országokban fejlődik lassabban, ahol korábban alacsonyabb szinten volt.

A nyugat-európai férfiak várható élettartamának átlaga az egész periódus során az egymáshoz igen közeli francia és egyesült-királyságbeli férfiak várható élettartamai között mozgott. Ehhez az átlaghoz képest a most figyelembe vett időszak kezdetén jóval magasabb élettartamokat lehetett megfigyelni Dániában, Görögországban, Norvégiában és Hollandiában. Ezek az országok később „relatív lemaradók” lettek; legtöbbjük a most áttekintett időszak vége felé már

„csak” az EU-15 átlaga körüli értékekkel rendelkezett, illetve Dánia a rangsor végére került. A „relatív lemaradók” mellett egy „felzárkózó” csoport formálódását is megfigyelhetjük, amelyek közül Portugália és Finnország, valamint Málta teljesítménye a leginkább szembeötlő. Finnország és Málta mellett azonban 1970 körül az EU-15-ös átlag alatti férfi várható élettartammal rendelkezett még Ausztria, Belgium, Luxemburg és Írország is, de a 2010-es évek elejére már ezekben az országokban is az EU-15 átlagához hasonló szintre emelkedett. Megszorításokkal idesorolható (az egyesült) Németország is, ahol a várható élettartam alakulását értelemszerűen csak az 1990-es évek elejétől kezdődően követhetjük nyomon. Ekkor a várható élettartam az EU-15 átlagánál alacsonyabb volt, a 2000-es évek első évtizedére azonban ez a különbség eltűnni látszik.

1. ábra: A férfiak születéskor várható élettartamának alakulása néhány nyugat-európai országban (a trendelemzés segítségével modellezett értékek)
 Evolution of male life expectancy at birth in some Western European countries (modelled values based on trend analysis)

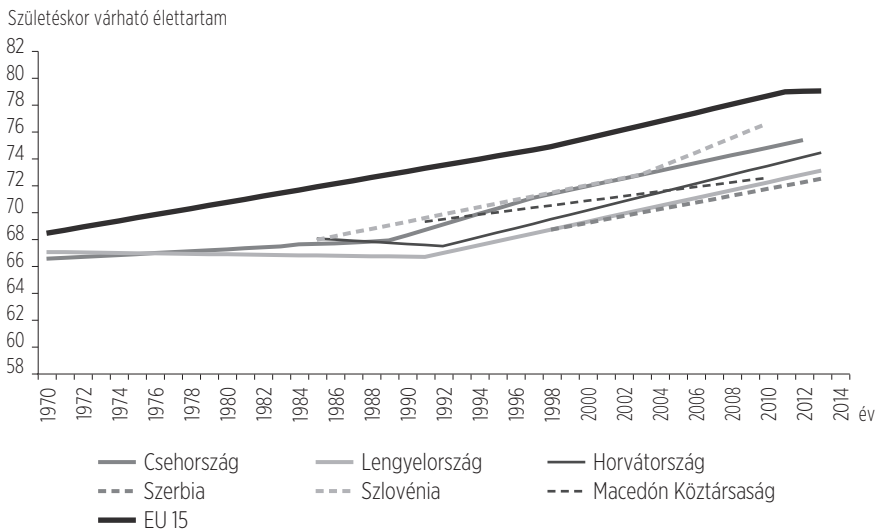

Forrás: European Health for All Database (HFA-DB) adatai alapján a szerző számításai.

Az eddigiekben bemutatott kép (átlag körüliek, az átlagnál magasabb értékkel kezdő, majd lemaradó, illetve felzárkózó országokból álló EU-15) nem különbözik az „egységesülő Európa” jól ismert képétől. Érdekes ugyanakkor megjegyezni, hogy a tág értelemben vett nyugat-európai országok között van egy az

átlagnál végig jóval magasabb életkilátásokat mutató „elit klub” is, amelyet a férfiaknál Izland, Svájc, Svédország, illetve Izrael alkot, és amelyben a férfiak várható élettartama mindvégig jóval magasabb az európai átlagnál. Ehhez a klubhoz 1970 és 2013 között csak Spanyolország és Olaszország tudott csatlakozni.

2. ábra: A férfiak születéskor várható élettartamának alakulása néhány közép-kelet-európai és balkáni országban (a trendelemzés segítségével modellezett értékek)
Evolution of male life expectancy at birth in some Eastern European countries (modelled values based on trend analysis)

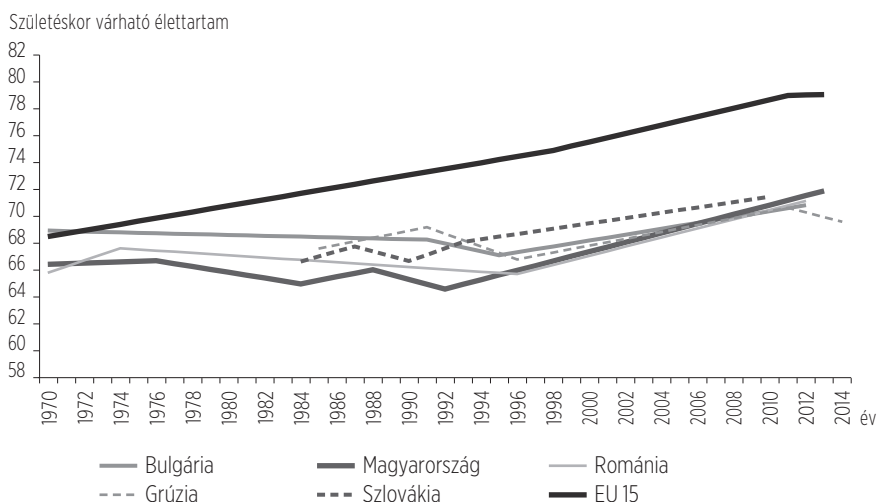
Forrás: European Health for All Database (HFA-DB) adatai alapján a szerző számításai.

Míg a tág értelemben vett nyugat-európai országokban ritkán fordult elő a férfiak várható élettartamának stagnálása vagy kismértékű visszaesése, Európa más országaiban ez gyakran előfordult. A nem nyugat-európai országok közül ugyanakkor kivétel volt ez alól Lengyelország és Csehország: az előbbiben kismértékű, de egy évet meg nem haladó, lassú romlás volt csak tapasztalható az 1970-es évek során, míg az utóbbiban ugyanezen időszakban a férfiak várható élettartama igen visszafogottan ugyan, de nőtt (2. ábra). Az 1980-as évek végén csupán kismértékű élettartamromlást tapasztalt meg Horvátország is (bár itt az 1986-ot megelőző időszakra vonatkozó adatok hiánya nem zárja ki egy nagyobb, korábban elszenvedett romlás lehetőségét), illetve nem mutatkoznak stagnációs vagy visszaesési szakaszok néhány más olyan ország esetében sem, amelyek szintén csak

az 1980-as évek közepétől, vagy még későbbi időponttól fogva közölnek adatokat: Azerbajdzsán, Szerbia, valamint Szlovénia tartozik e körbe. Ezekben az országokban ezt az enyhén romló, vagy nagyon kismértékű növekedést hozó időszakot a várható élettartam dinamikus növekedésével jellemezhető szakaszok követték.

3. ábra: A férfiak születéskor várható élettartamának alakulása néhány kelet-közép-európai országban (a trendelemzés segítségével modellezett értékek)

Evolution of male life expectancy at birth in some East Central European countries (modelled values based on trend analysis)

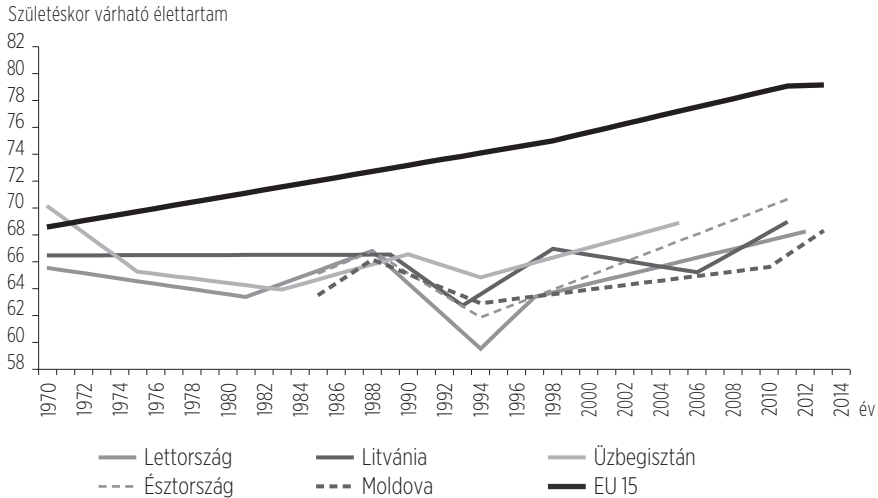
Forrás: European Health for All Database (HFA-DB) adatai alapján a szerző számításai.

A nem nyugat-európai országok egy másik csoportjában (3. ábra) az életkilátások az 1970-es és az 1980-as évtized során megfigyelhető lassú romlását, az 1980-as és az 1990-es évek fordulója körül a férfi születéskor várható élettartam további mérsékelt (1–2 éves), folyamatos visszaesése követte – erre a jelenségre a csökkenés mértékétől függetlenül halálozási válságként utalunk majd a későbbiekben –, majd az életkilátások mérsékelt, de stabil növekedése kezdődött meg. Az országok e csoportjába tartozik Bulgária, Szlovákia, Magyarország, Románia, valamint Grúzia is (bár az adatok Grúzia esetében csak 1985-től állnak rendelkezésre, és ott az 1980-as évek utolsó éveiben a várható élettartam emelkedett). Fenntartásokkal ugyan, de idesorolhatjuk Üzbegisztánt is, ahol viszont a várható élettartam nem elsősorban az 1990-es évek elejét jellemző halálozási válságperiódusban romlott, hanem azt jóval megelőzően, az 1970-es és az 1980-as évek

első fele során, amely időszakban az 1970-ben még az EU-15 szintjén lévő üzég férfi várható élettartam 6 évvel csökkent.

4. ábra: A férfiak születéskor várható élettartamának alakulása néhány balti és kelet-európai országban (a trendelemzés segítségével modellezett értékek)

Evolution of male life expectancy at birth in some Baltic and Eastern European countries (modelled values based on trend analysis)

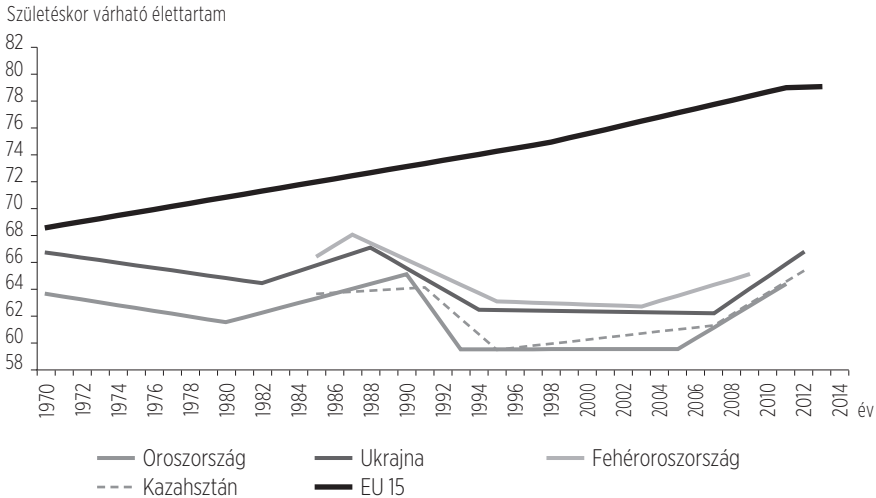
Forrás: European Health for All Database (HFA-DB) adatai alapján a szerző számításai.

Külön csoportba soroltuk azokat a mély halálozási válságot megélt országokat (4. ábra), amelyekben a válságot a férfi várható élettartamok különösen gyors fejlődése követte. Ezek az országok döntő többségükben volt szovjet tagköztársaságok: ide tartozik Lettország, Litvánia, Észtország, de Moldova is. Litvánia ugyanakkor e minta egy sajátos variációját mutatja: itt az élettartam gyors fejlődését a 2000-es évek első felében egy rövidebb visszaesési szakasz szakította meg.

Az országok negyedik csoportjába azokat az országokat sorolhatjuk, ahol a mély (5–6 éves visszaesést jelentő) halálozási válságot a várható élettartam stagnálása, vagy kismértékű további romlása, esetleg igen mérsékelt javulása követte (5. ábra). Ezekben az országokban a 2000-es évek közepén kezdődött meg egy nagyon dinamikus növekedési periódus, amely bizonyos országokban (Oroszország, Ukrajna, Kazahsztán) nagyon határozott, más esetben (Fehéroroszország) bizonytalanabb.

5. ábra: A férfiak születéskor várható élettartamának alakulása néhány kelet-európai országban (a trendelemzés segítségével modellezett értékek)

Evolution of male life expectancy at birth in some Eastern European countries (modelled values based on trend analysis)

Forrás: European Health for All Database (HFA-DB) adatai alapján a szerző számításai.

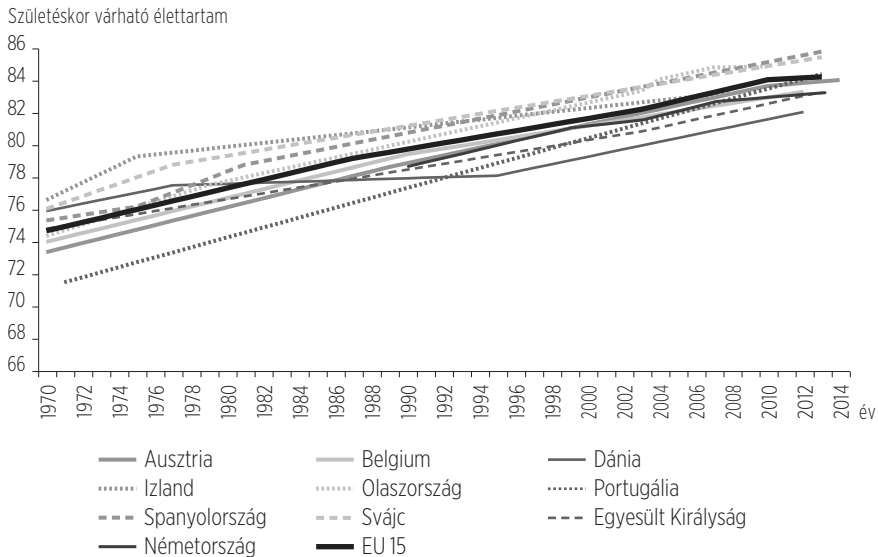
Néhány országban nem lehetett jellegzetes mintázatokat megállapítani, ezekben a férfiak várható élettartama többé-kevésbé stagnálónak tekinthető (Örményországban 70, míg Kirgizisztánban 65 év körüli).

A konvergenciára, illetve divergenciára vonatkozó állításokat a nem nyugat-európai országok esetében nehezebb megfogalmazni, hiszen ezen országok nagy része 1989-et követően lett önálló állam, így a várható élettartamra vonatkozó adatszolgáltatás is ekkor elkezdődött, illetve legfeljebb 1985-re nyúlik vissza. Hasonló probléma, hogy az adatszolgáltatás jó néhány ország esetében jelentős késésben van, illetve szünetel: Tádzsikisztánra és Üzbegisztánra nézve például 2005. évre érhetőek el a legfrissebb adatok (1. táblázat). A terjedelemben vonatkozó becslések tehát szinte minden évben az országok eltérő körére vonatkozhatnak csak.

Mindezen korlátok mellett úgy tűnik, hogy ezen országok között a (trendelemzés által modellált) férfi várható élettartamot tekintve az olló a 2000-es évek első felében nyílt a legnagyobbra. Az 1980-as évek során a legmagasabb és a legalacsonyabb élettartam közötti különbség 9-10 év volt, az 1990-es évek második felében 12-13 év, 2006-ban pedig – maximumát elérve – 14,5 év. Innen-től kezdve ez a különbség határozottan csökkent, 2010-ben már 13,2 éven állt, amely egy konvergáló időszak kezdetét jelezheti.

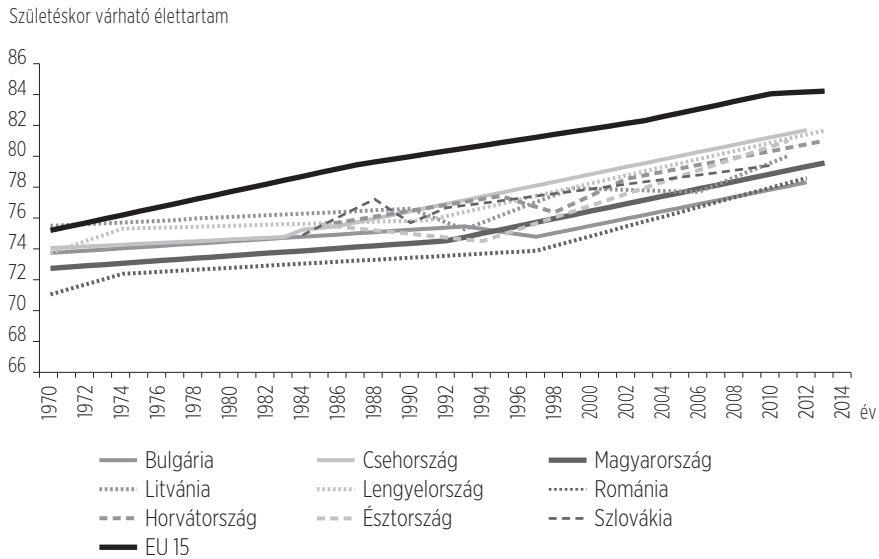
Ha nem is olyan olyan különbözően, mint ahogyan a férfiak esetében láthatuk, a halálozási minták a nőkre vonatkozóan is másképpen alakultak a nyugat-európai és a nem nyugat-európai országokban. A nyugat-európai országokban a nők születéskor várható élettartamának alakulása lényeges pontokon eltér a férfiakétól. 1970-ben az EU-15-ös országok átlagában 74,8 év volt a női születéskor várható élettartam, amely a 2010-es évek végére 84,07 évre emelkedett. És bár a fejlődés a periódus során mindvégig töretlen volt, az utolsó években ez a trend megtörni látszik, és úgy tűnik, mintha egy stagnációs időszak vette volna kezdetét. Az időszak kezdetén a nyugat-európai országokban a legalacsonyabb érték 1971-ben 71,65 év volt (Portugáliában), a legmagasabb pedig 77,6 év (Svédországban). Ez a közel 6 évnyi különbség 2011-re 4 év körülire csökkent: a várható élettartam a 81,87 év (Dániában), és 85,89 év (Franciaországban) között szóródott. Érdekes módon a női EU-15 átlagához a legközelebb a finnországi értékek állnak: a férfiak esetében igen hasonló Franciaország és az Egyesült Királyság a női várható élettartamot tekintve igen különböző pályát járt be (6. ábra).

6. ábra: A nők születéskor várható élettartamának alakulása néhány nyugat-európai országban (a trendelemzés segítségével modellezett értékek)
Evolution of female life expectancy at birth in some Western European countries (modelled values based on trend analysis)

Forrás: European Health for All Database (HFA-DB) adatai alapján a szerző számításai.

7. ábra: A nők születéskor várható élettartamának alakulása néhány kelet-közép-európai és balti országban (a trendelemzés segítségével modellezett értékek)
 Evolution of female life expectancy at birth in some East Central European and Baltic countries (modelled values based on trend analysis)

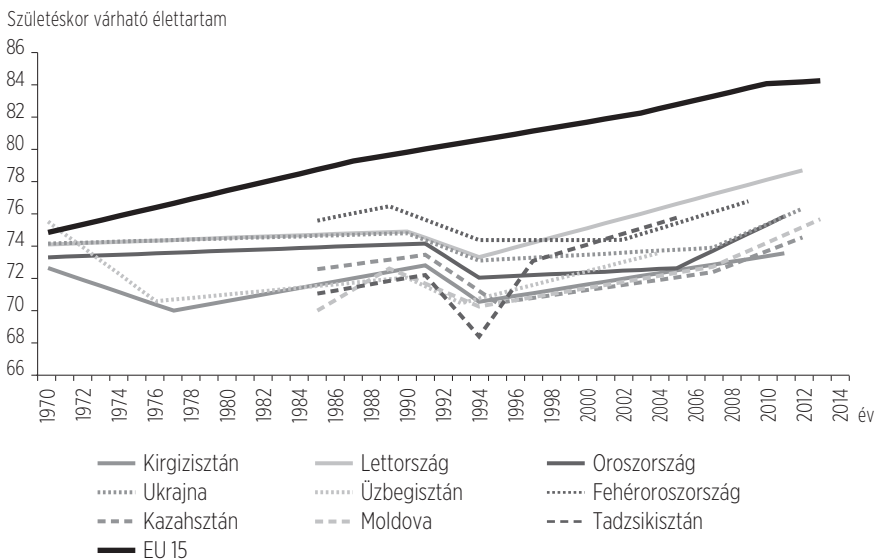
Forrás: European Health for All Database (HFA-DB) adatai alapján a szerző számításai.

Az időszakot általában jellemző konvergencia egyrészt a korábban lemaradt országok felzárkózásából, másrészt a korábban kimagasló várható élettartamú országokban a lassú fejlődés okán az átlag köré „süllyedéséből” következik. Ugyanakkor a nők körében a relatív pozíciók jó néhány ország esetében nagyot változtak. Elsősorban Görögország és Dánia esetében látható jelentős relatív zuhanás: ezek a korábban jóval az EU-15 átlaga feletti teljesítő országok 2011-ben már jelentősen lemaradtak az átlagtól. Svédország, Izland, Norvégia és Hollandia esetében pedig a korábbi viszonylag magas várható élettartamok lassabban növekedtek az átlagos ütemnél, így a 2010-es évek elején az átlag köré sorolódtak az értékek. A periódus elején kissé rosszabbul teljesítő országok (Izrael, Ausztria és Luxemburg), illetve a korábban a legrosszabb pozícióban lévő Portugália és Málta viszont beérték az átlagot. Kevésbé markáns, de felzárkózó tendenciákat lehet látni Belgium és Írország esetében is, míg nagyon enyhe leszakadást az Egyesült Királyság adataiban. Ugyanakkor a női élettartamok körében is megfigyelhető egy „elit klub” jelenléte: az átlagnál mindvégig magasabb az érték Svájcban és Franciaországban. Ezekhez az országokhoz csatlakozott az 1980-as évek során Olaszország, majd az 1990-es években Spanyolország.

A gyors vagy lassú növekedés, esetleg a ritka stagnációs időszakok változásából összetevődő nyugat-európai mintától a nők esetében is jelentősen különbözik az elemzésünkbe vont többi ország mintázata. Az 1970-es és az 1980-as évek igen lassú növekedését követően mérsékelt volt a halálozási válság Észtországban, Litvániában, Lettországban, Bulgáriában és Szlovákiában. Ezekben az országokban 1–2 évvel csökkent a nők születéskor várható élettartama az 1990-es évek kezdetén. Ennél is mérsékeltebben érintette a halálozási válság Magyarországot és Lengyelországot, ahol tulajdonképpen a korábbi stagnáció folytatódott a szóban forgó időszakban, Csehországban pedig már az 1980-as évek második felében megkezdődött a születéskor várható élettartam emelkedése a nők körében. Ezek után szolid, de látható fejlődés kezdődött minden országban, amelynek üteme Lettországban és Észtországban megközelíti a legdinamikusabbakat, Litvániában azonban visszaesési periódusokkal terhelt (7. ábra).

8. ábra: A nők születéskor várható élettartamának alakulása néhány kelet-európai és közép-ázsiai országban (a trendelemzés segítségével modellezett értékek)

Evolution of female life expectancy at birth in some Eastern European and Central Asian countries (modelled values based on trend analysis)

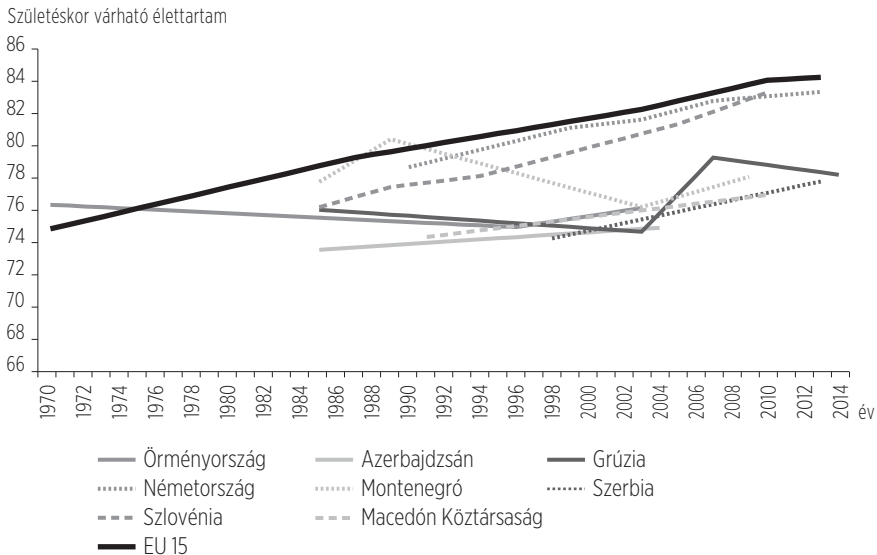
Forrás: European Health for All Database (HFA-DB) adatai alapján a szerző számításai.

A volt szovjet tagköztársaságok döntő többsége viszont a nők várható élettartamának alakulását tekintve is mély halálozási válságot élt meg az 1990-es évek

kezdetén. Az 1970-es és az 1980-as évek során ezekben az országokban a női várható élettartam csak igen lassan, alig észrevehetően növekedett, majd a halálozási válság kiteljesedésével az élettartamok 3–6 évet zuhantak. Ez a válság elhúzódtott Oroszországban, Fehéroroszországban és Ukrajnában, ugyanakkor ezekben az országokban a legutóbbi évek során a női várható élettartam különösen dinamikus növekedésbe kezdett (8. ábra). Más volt tagköztársaságban (Kirgizisztán, Üzbegisztán, Tádzsikisztán és Kazahsztán) a várható élettartam növekedése közvetlenül a válság után elkezdődött, bár a növekedés dinamizmusa kismértékben elmaradt az előbb említett volt tagköztársaságokban tapasztaltak mögött.

Nem tapasztalható a női várható élettartam emelkedése Örményországban és Azerbajdzsánban (9. ábra), amelyeket e tekintetben a leghátrányosabb helyzetű országoknak kell tekintenünk az egész régióban. Nem tudtuk a típusok között elhelyezni a montenegrói és a grúz mintázatokat, valamint a szerbiai és macedóniai idősorok is túl rövidnek bizonyultak az elemzéshez. A régióból egyértelműen Szlovénia válik ki, amely a női várható élettartam tekintetében lényegében már csatlakozott a nyugat-európai országokhoz.

9. ábra: Születéskor várható női élettartamok atipikus alakulása néhány európai országban (a trendelemzés segítségével modellezett értékek)
Atypical evolution of female life expectancy at birth in some European countries (modelled values based on trend analysis)

Forrás: European Health for All Database (HFA-DB) adatai alapján a szerző számításai.

KÖVETKEZTETÉSEK

Elemzésünkben a WHO Európai Régiójához tartozó országok lehető legtágabb körét próbáltuk meg bevonni abból a célból, hogy a kevesebb adatot közlő országok mortalitási tapasztalatai is megjelenjenek, és tágabb legyen azon bemutatható pályáknak a köre, amelyet a születéskor várható élettartam a vizsgált bő négy évtized során bejárhatott. Ezt a célkitűzést természetesen nem tudtuk teljes körűen megvalósítani, minthogy választott módszerünk, a trendelemzés szükségképpen csak azokra az országokra volt alkalmazható, amelyek viszonylag hosszú időn át komolyabb megszakítás nélkül szolgáltatnak férfi és női születéskor várható élettartamra vonatkozó adatokat.

Érdeklődésünk középpontjában a kelet-közép-európai országok, ezen belül Magyarország helyzetének alakulása állt. Ugyanakkor a nyugat-európai országok tapasztalatai is számos tanulsággal szolgáltak. Érdemes figyelni arra a jelenségre, hogy a várható élettartamok általános konvergenciája esetén is lehetnek olyan országok, amelyekben a várható élettartam jóval lassabban fejlődik, és saját régiójának éllovasaiból annak sereghajtóivá válnak. A férfi várható élettartamok elemzése ebben a régióban azt mutatta, hogy bár egyenként igen kevés országban tapasztalhatjuk a várható élettartamok növekedésének megszakadását, az EU-15 átlagát tekintve ez a tendencia határozottan megjelent: a 2010-es évek első éveiben mind a férfiak, mind pedig a nők születéskor várható élettartama csak a stagnáláshoz közeli mértékben növekedett. Ugyanakkor meglehetősen bizonytalan, hogy ez az igen rövid, 3 éves periódus kezelhető-e egyáltalán különálló szakaszként az EU-15-ös országcsoport várható élettartamainak fejlődéstörténetében. Ezért a fejlődési ütemek összehasonlítása során az EU-15 1999 és 2010 közötti fejlődési ütemét vettük figyelembe, amely a férfiak esetében évente 0,31 év volt.

A szűkebb régiókhoz – Csehországhoz, Szlovákiához, Lengyelországhoz, Bulgáriához, Szlovéniához, Horvátországhoz, illetve Romániához – képest a magyarországi férfi várható élettartam fejlődése átlagosnak tekinthető annak figyelembevételével, hogy Szlovákia a korábbi időszakokban jelentős, a jelenleginél dinamikusabb növekedési periódusokon esett át.

A 2. táblázatban összefoglalt eredmények alapján látható, hogy a jelenlegi férfi várható élettartamot nagymértékben a „halálozási krízis időszak” tapasztalatai határozzák meg, kevésbé az utolsó évtized fejleményei. Az 1970-ben még teljesen azonos magyar és lengyel férfi várható élettartam például két évtizede igen hasonló ütemben növekszik, ugyanakkor az ezt megelőző időszakban Magyarországot a hosszú időn keresztül tartó romlás és egy kisebb halálozási válság

időszakához kötődő visszaesés jellemezte, míg Lengyelországban egyáltalán nem csökkent a várható élettartam a válságidőszakban. A cseh férfiak jelenlegi pozíciójának kialakulásában azonban volt némi szerepe a válság utáni fejlődés dinamikája erősségének.

2. táblázat: A férfiak születéskor várható élettartamának alakulásának néhány jellemzője Magyarországon és néhány környező országban

Some indicators of the evolution of male life expectancy in Hungary and some neighbouring countries

Ország	Az élettartam jelenleg jellemző ütemű növekedésének kezdete	Az élettartam jelenlegi éves növekedésének üteme	Az EU-15 átlagos élettartamától való lemaradás 2012
Bulgária	1996	0,22	8,2
Csehország	1999	0,29 ^a	3,6
Horvátország	1992	0,33	4,9
Lengyelország	1992	0,29	6,2
Magyarország	1993	0,35	7,5
Szlovákia	1994	0,19	6,8
Szlovénia	1998	0,54	2,4 ^b
Románia	1996	0,34	7,6
Ukrajna	2008	0,92	12,3

Forrás: WHO/Europe 2016 adatai alapján saját számítás.

Megjegyzés: ^a Ezt a periódust egy gyorsabb fejlődési időszak előzte meg;

^b 2010.

A régiós országok fejlődésének viszonylagos hasonlósága ugyanakkor más perspektívában is interpretálható. Amennyiben az EU-15 országcsoportra a férfi várható élettartamok fejlődése a korábbiakban hosszú időszakot jellemző szintre (0,31 év várható élettartam növekedés évente) tér vissza, akkor a régiónkba tartozó országoknak – Szlovénia kivételével – nincs esélye arra, hogy a közeli jövőben megközelítsék az EU-15 átlagos férfi várható élettartamát, hiszen a fejlődés üteme nagyon közel esik az EU-15 fejlődési üteméhez.

Magyarországon, illetve a környező országokban a nők születéskor várható élettartamának növekedési ütemét tekintve is meglehetősen kicsik az országok közötti különbségek (3. táblázat). A jelenlegi fejlődési ütem lényegében csak a volt szovjet tagköztársaságok többségében különösen magas. A szűkebb régiónkban fekvő országokban a várható élettartamban mutatkozó jelenlegi különbségek a nők esetében is nagymértékben tulajdoníthatóak a „krízis”-évek tapasztalatainak, illetve az 1989 előtti fejlődés jellegzetességeinek, jóval inkább, mint a későbbi időszakokat jellemző hosszabb távon tapasztalható fejlődési ütemben mutatkozó eltéréseinek.

Magyarország és Lengyelország helyzetét véve például, az 1970-ben még csak egy évnyi különbség 1970 és 1973 között növekedett a leginkább: a ma is tapasztalható 2–3 éves különbség a női várható élettartamokban már 1974-re kialakult.

3. táblázat: A nők születéskor várható élettartamának alakulásának néhány jellemzője Magyarországon és néhány környező országban

Some indicators of the evolution of female life expectancy in Hungary and some neighbouring countries

Ország	Az élettartam jelenleg jellemző ütemű növekedésének kezdete	Az élettartam jelenlegi éves növekedésének üteme	Az EU-15 átlagos élettartamától való lemaradás, 2012
Bulgária	1995	0,22	6,4
Csehország	1998 ^a	0,29	2,9
Horvátország	2002 ^a	0,23	2,8
Lengyelország	1991	0,29	3,2
Magyarország	1992	0,35	5,4
Szlovákia	-- ^b	0,15	5,3 ^d
Szlovénia	2005 ^c	0,40	1,2 ^d
Románia	1996	0,32	6,1
Ukrajna	2008	0,48	7,9

Forrás: WHO/Europe 2016 adatai alapján saját számítás.

Megjegyzés: ^a Ezt a periódust egy gyorsabb fejlődési periódus előzte meg;

^b Nem volt korábban ettől elkülönülő fejlődési szakasz;

^c Ezt a periódust egy lassabb fejlődési periódus előzte meg;

^d 2010.

Az Európai Unióval való összehasonlításban most is az EU-15-ös átlag alakulását vesszük alapul. Több nyugat-európai ország esetében is megfigyelhető a női várható élettartamok növekedésének megszakadása, és ez a tendencia tükröződik az EU-15 átlagában is – a stagnálás közeli tendencia kicsit határozottabban jelenik meg a nők körében a 2010-es évek fordulóján a férfiakhoz viszonyítva. Amennyiben ez a tendencia valós és tartósnak bizonyul, akkor természetesen van arra esély, hogy régióink országai beérjék a többi uniós ország értékeit. A jelenleg érvényes fejlődési ütem mellett ez a felzárkózás a stagnáló európai szinthez is 10 évet igényelne Csehország, 15 évet Magyarország, valamint 30 évet Bulgária esetében. Ugyanakkor, ha a női várható élettartam fejlődése az EU-15 országaiban a 2000-es éveket jellemző átlagos fejlődési ütemhez tér vissza (0,26 újabb életév-nyereség évente), akkor a felzárkózásra rövidtávon nincs esély, hiszen ez az ütem – a nők esetében is – lényegében megegyezik a régiós országok fejlődési ütemével –, kivéve Szlovéniát, ahol a várható élettartam már felzárkózottnak tekinthető.

Az elemzés legváratlanabb eredménye annak demonstrációja, hogy a korábban a tág értelemben vett kelet-európai térségben tapasztalható növekvő divergenciáért felelőssé tett országok jó részében az életkilátások a 2010-es év környékén kezdődő nagyon dinamikus növekedési éveit kezelhetők önálló szakaszként. Ezek a kimagasló növekedési ütemek (melyeket a 2. és 3. táblázatban Ukrajna szemléltet) azt sugallják, hogy amennyiben a növekedési ütem nem törik meg, Oroszország, Ukrajna, illetve Fehéroroszország néhány éven belül elérheti a közép-európai országokat mind a férfi, mind pedig a női életkilátásokat illetően. Ez a scenárió ugyanakkor nem valószínűsíthető a múlt tükrében, hiszen ezekben az országokban több alkalommal előfordultak már ilyen dinamikájú, gyors változások mind pozitív, mind negatív irányban.

A közelmúltra vonatkozóan tehát, néhány közép-ázsiai ország változatlanul kedvezőtlen halálozási viszonyaira való figyelem mellett biztosan állítható, hogy a legnagyobb népességű kelet-európai országokban megindult kedvező változásoknak köszönhetően a tág értelemben vett kelet-európai régióban – 2008 és 2012 között – az életkilátások konvergálni kezdtek egymás felé.

A kelet-európai országok általános konvergencia jelenségei mellett tanulmányunk másik alapkérdése az volt, hogy érdemes-e az élettartamok alakulását a klubszemlélet keretein belül elemezni. A válasz különbözik a férfi, illetve a női születéskor várható élettartamokra vonatkozóan.

A nők esetében a korábbi elemzésekben világosan elkülönült egymástól a nyugat-európai, a közép-kelet-európai, illetve a kelet-európai országok csoportja. Ugyanakkor ezek a csoportok nem teljesítik azokat a feltételeket, amelyeket a „klubok”-tól várnánk: az egyes csoportok belső heterogenitása jelentős a csoportok határai közötti távolságokhoz viszonyítva.

A férfi élettartamok alakulására vonatkozó eredmények azonban nem erősítik meg azt a feltételezést, amelyek szerint egységes közép-európai minta létezik, és különféle klubok körvonalai is felsejlenek.

A részletes elemzésben bemutatott, tágabb csoportosítást követően egy szűkebb csoportosítást is elkészítettünk a hozzáférhető hosszabb idősorok figyelembevételével a férfi várható élettartamok alakulására vonatkozóan. A rövid, illetve nem konzisztens idősorok (amelyek elsősorban a közép-ázsiai országokra vonatkoztak) kihagyásával a következő csoportosítás jött létre:

4. táblázat: *Európai országok lehetséges klubjai a férfi születéskor várható élettartam alakulása alapján*

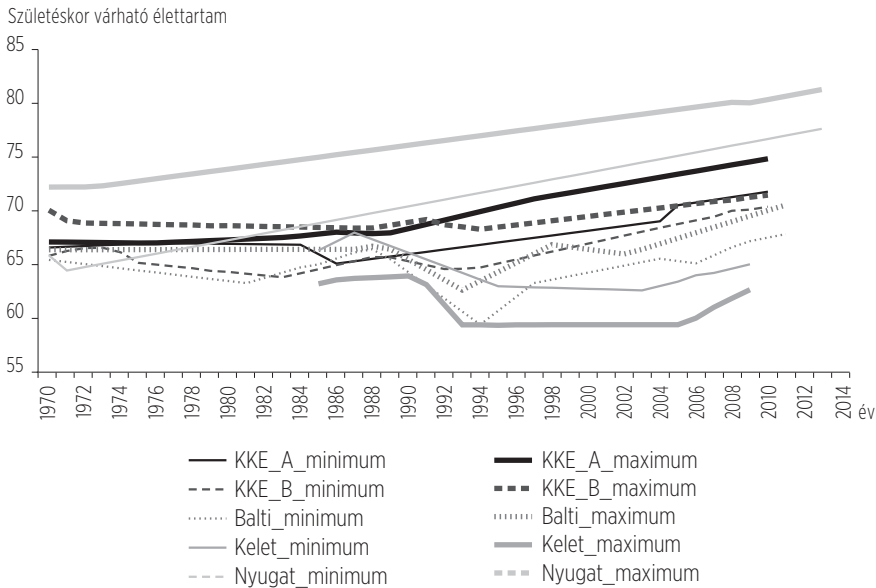
Likely clubs of countries by the evolution of male life expectancy at birth

Nyugat-Európa	Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Görögország, Izland, Írország, Olaszország, Luxemburg, Hollandia, Norvégia, Portugália, Spanyolország, Svédország, Svájc, Egyesült Királyság, Németország
Közép-Kelet-Európa_A	Csehország, Lengyelország, Horvátország
Közép-Kelet-Európa_B	Bulgária, Magyarország, Románia, Szlovákia
Balti államok	Lettország Litvánia, Észtország
Kelet-Európa	Oroszország, Fehéroroszország, Ukrajna

A történeti mintázatok alapján több jellegzetes csoportot is el lehet különíteni. Ezek közül a nyugat-európai, a közép-kelet-európai („B”-vel jelölt) és a kelet-európai országok csoportjait kiemelve olyan három, jellegzetesen elkülönülő csoporthoz jutunk, amelyek egymáshoz képest egyre inkább elkülönült klubként látszódnak. A kelet-közép-európai klaszter belső inhomogenitása például 1995-től kezdve kisebb, mint a nyugat-európai klaszter alsó határától való távolsága. A kelet-európai klasztertől való távolsága pedig 1998-tól kezdve nagyobb, mint belső differenciáltsága. A közép-kelet-európai klaszter, illetve ezzel együtt a három klub rendszere tehát az 1990-es évek végétől kiformalódottnak tekinthető.

Mindezek mellett azonban a történeti mintázatok alakulása szerint további két országcsoport is elkülönült: a „közép-kelet-európai A” és a balti országcsoport. Ezek az országcsoportok azonban semmiképpen nem tekinthetők elkülönülő „kluboknak”. Lengyelország és Csehország esetében nagy az esélye, hogy éppen annak a folyamatnak vagyunk a tanúi, amelynek során ezek az országok elhagyják a kelet-európai klaszter, és csatlakoznak a nyugat-európaihoz. A balti országok esetében pedig akár különböző scenáriók megvalósulását is valószínűsíthetjük az egyes országokban: egyesekre nézve a nyugat-európai, másokra nézve a kelet-európai klaszterhez való csatlakozás tűnik valószínűbbnek (10. ábra).

10. ábra: A férfi várható élettartam szerinti lehetséges klubok Európában
 Evolution of likely clubs of countries by male life expectancy

Forrás: European Health for All Database (HFA-DB) adatai alapján a szerző számításai.

Elemzésünk összességében csak kevésbé módosította a születéskor várható élettartamok európai fejlődéséről kialakult korábbi képet. Magyarország vonatkozásában azonban eredményeink szerint elképzelhető, hogy a jövőben a férfiak várható élettartamának alakulását nem a visegrádi országokkal, hanem Romániával és Bulgáriával összehasonlítva kell majd elemeznünk.

IRODALOM

- Arriaga, Eduardo – Kingsley, Davis K. 1969: The Pattern of Mortality Change in Latin America. *Demography*, 6(3), 223–242.
- Bloom, David E – Canning, David 2007: Mortality traps and the dynamics of health transitions. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 104(41), 16044–16049.
- Canning, David 2012: Progress in Health around the World. *The Journal of Development Studies*, 48(12), 1784–1798.
- Casabonne, Ursula – Kenny, Charles 2012: The Best Things in Life are (Nearly) Free: Technology, Knowledge, and Global Health. *World Development*, 40(1), 21–35.
- d'Albis, Hippolyte – Esso, Loesse Jacques – Pifarré i Arolas, Hector 2014: Persistent Differences in Mortality Patterns across Industrialized Countries, *PLoS ONE*, 9(9), e106176. doi:10.1371/journal.pone.0106176
- Edwards, Ryan D. 2010: Trends in World Inequality in Life Span since 1970. *NBER Working Paper No. 16088*. <http://www.nber.org/papers/w16088>, National Bureau of Economic Research, 1050 Massachusetts Avenue, Cambridge, MA 02138.
- Edwards, Ryan D. 2011: Changes in World Inequality in Length of Life: 1970–2000. *Population and Development Review*, 37(3), 499–528.
- Edwards, Ryan D. – Tuljapurkar, Shripad 2005: Inequality in life spans and a new perspective on mortality convergence across industrialized countries. *Population and Development Review*, 31(4), 645–674.
- Gillespie, Duncan O. S. – Trotter, Meredith V. – Tuljapurkar, Shripad D. 2014: Divergence in age patterns of mortality change drives international divergence in lifespan inequality. *Demography*, 51(3), 1003–1017.
- Glei, Dana A. – Meslé, France – Vallin, Jacques 2010: Diverging Trends in Life Expectancy at Age 50: Look at Causes of Death. In Crimmins, Eileen M. – Preston, Samuel H. – Cohen, Barney (eds.): *International differences in mortality at older ages: Dimensions and sources*. The National Academies Press, Washington, DC, 17–67.
- Goesling, Brian – Firebaugh, Glenn 2004: The Trend in International Health Inequality. *Population and Development Review*, 30(1), 131–146.
- Goli, Srinivas – Arokiasamyb, Perianayagam 2014: Maternal and child mortality indicators across 187 countries of the world: Converging or diverging. *Global Public Health*, 9(3), 342–360.
- Helis, Eftihia – Augustincic, Lana – Steiner, Sabine – Chen, Li – Turton Penelope – Fodor, George J. 2010: Time trends in cardiovascular and all-cause mortality in the 'old' and 'new' European Union countries. *European Journal of Cardiovascular Prevention & Rehabilitation*, 18(3), 347–359.
- Hum, Ryan J. – Jha, Prabhat – McGahan, Anita M. – Cheng, Yu-Ling 2012: Global divergence in critical income for adult and childhood survival: analyses of mortality using Michaelis–Menten. *eLife* 2012, 1:e00051. DOI: 10.7554/eLife.00051
- Joinpoint Trend Analysis Software, Version 3.5. 1, <http://surveillance.cancer.gov/joinpoint/>

- Kim, Hyune-Ju – Fay, Michael P. – Feuer, Eric J. – Midthune, Douglas N. 2000: Permutation tests for joinpoint regression with applications to cancer rates. *Statistics in Medicine*, 19(3), 335–51. (correction: 2001;20:655).
- Lehmijoki, Ulla 2009: Global Trends in Life Expectancy: A Club Approach. *Finnish Yearbook of Population Research*, 33–47.
- Luy, Marc – Wegner, Christian – Lutz, Wolfgang 2011: Adult mortality in Europe. In Rogers, Richard G. – Crimmins, Eileen M. (eds): *International Handbook of Adult Mortality*. Springer Science+Business Media B. V., Dordrecht, 49–81.
- Mackenbach, Johan P. 2013: Convergence and divergence of life expectancy in Europe: a centennial view. *European Journal of Epidemiology*, 28(3), 229–240.
- Mayer-Foulkes, David 2001: Convergence clubs in cross-country life expectancy dynamics. *WIDER World Institute for Development Economics Discussion Paper*, No. 2001/134, ISBN 9291900915.
- Mayer-Foulkes, David 2005: Human Development Traps and Economic Growth. In López-Casasnovas, Berta Rivera – Currais, Luis (eds.): *Health and Economic Growth: Findings and Policy Implications*. MIT Press, Cambridge, MA, 115–142.
- McMichael, Anthony J. – Mckee, Martin – Shkolnikov, Vladimir – Valkonen, Tapani 2004: Mortality trends and setbacks: global convergence or divergence? *Lancet*, 363(9415), 1155–1159.
- Meslé, France 2004: Mortality in Central and Eastern Europe. *Demographic Research*, Special Collection, 2(3), 45–70.
- Meslé, France – Vallin, Jacques 2011: Historical trends in mortality. In Rogers, Richard G. – Crimmins, Eileen M. (eds): *International Handbook of Adult Mortality*. Springer Science+Business Media B. V., Dordrecht, 9–47.
- Moser, Kath – Shkolnikov, Vladimir – Leon, David A. 2005: World mortality 1950–2000: divergence replaces convergence from the late 1980s. *Bulletin of the World Health Organization*, 83(3), 202–209.
- Preston, Samuel H. 1975: The Changing Relation between Mortality and Level of Economic Development. *Population Studies*, 29(2), 231–248.
- Raskina, Yulia – Tsyplakova, Daria 2014: Club convergence in health outcomes in OECD countries. <http://www.iep.ru/files/news/scientcouncil/2014.06.05/raskina.pdf> Letöltés: 2016. január.
- Rogers, Richard G. – Crimmins, Eileen M. (eds.) 2011: *International Handbook of Adult Mortality*. Springer Science+Business Media B. V., Dordrecht.
- Safaei, Jalil 2012: Post-Communist Health Transitions in Central and Eastern Europe. *Economics Research International*, 2012, Article ID 137412, doi:10.1155/2012/137412.
- United Nations 2012: Changing Levels and Trends in Mortality: the role of patterns of death by cause. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. United Nations publication, ST/ESA/SER.A/318.
- Vallin, Jacques – Meslé, France 2004: Convergences and divergences in mortality: a new approach of health transition. *Demographic Research*, Special Collection, 2(2), 11–44.
- Vallin, Jacques – Meslé, France 2009: The Segmented Trend Line of Highest Life Expectancies. *Population and Development Review*, 35(1), 159–187.

- Vollmer, Sebastian – Holzmann, Hajo – Ketterer, Florian – Klasen, Stephan – Canning, David 2013: The Emergence of Three Human Development Clubs. *PLoS ONE*, 8(3), e57624. doi:10.1371/journal.pone.0057624
- WHO/Europe 2016: World Health Organization, Regional Office for Europe. *European health for all database WHO/Europe July 2016*. <http://data.euro.who.int/hfad/>
- Wilson, Chris 2001: On the Scale of Global Demographic Convergence 1950-2000. *Population and Development Review*, 27(1), 155-171.

DO LIFE EXPECTANCIES CONVERGE IN EUROPE?

ABSTRACT

Based on the so-called club-approach to the evolution of life expectancy the study investigates the evolution in life expectancies of European males and females from 1971 to the latest year with published data at about 2010–2012. In order to widen the field of the possible scenarios, the dynamics of the life expectancy developments of countries with shorter reporting time have also been considered. Trend analysis has been applied in order to group countries by their patterns of development in life expectancy.

Regarding females, Western, East Central and Eastern European countries have been separated, although these groups cannot be considered separated clubs. For males, however, not only the Western, Eastern, Baltic and the East Central European groups showed distinguished patterns, but from 2008 onwards the members of the East Central one appeared to diverge further as the group of the Czech Republic, Poland and Croatia could be separated from that of Bulgaria, Romania, Hungary and Slovakia.

NEMZETKÖZI VÁNDORMOZGALOM ÉS KEZELÉSE DÉL-KOREÁBAN

Koudela Pál

ÖSSZEFOGLALÓ

Dél-Korea nemzetfelfogása rányomja bélyegét a migrációval kapcsolatos politikájára a diaszpórával, a munkaerő-bevándorlással és az integrációval kapcsolatban egyaránt. Az elmúlt évtizedek demográfiai változásaira, a csökkenő termékenységre, az előregedő korszerkezetre és a zsugorodó népességre, s a mindezekből fakadó gazdasági problémákra a kormány aktívan reagál. A közelmúltban ez a nemzetgazdasági tervezésben és a multikulturális programokban is megmutatkozott, habár a változások a központosított adminisztráció által és gyorsan zajlanak, mégis egy nyitottabb társadalom irányába mutatnak. Továbbra is meghatározó a migrációs politika gazdasági érdekeknek való alárendelése, ám az emberi-jogi szempontok itt is egyre jobban érvényesülnek. A Koreai Köztársaság jelentős változáson megy keresztül, a bevándorlás és az országban élő külföldiek számának növekedése számottevő, így az ország a tágabb kelet-ázsiai térségben geopolitikai és migrációs értelemben is köztes helyet vívott ki magának.

Tárgyszavak: nemzetközi vándorlás, Dél-Korea, migrációs politika, diaszpóra politika

Koudela Pál
Kodolányi János Főiskola
E-mail: pkoudela@yahoo.com

BEVEZETÉS

A Koreai Köztársaság migrációval kapcsolatos jogi és intézményi helyzete alapvetően a társadalom etnikai homogenitásán alapul, a bevándorlás mértéke és a bevándorlók száma is igen alacsony az országban (Seol – Skrentny 2004). Dél-Korea a magas etnikai homogenitás elvárás és a globalizációs folyamatok feszültségei miatt egy sajátos hierarchikus rendszert épített ki. Kelet-Ázsia migrációs politikája ma sokszor szembe kerül a gazdasági racionalizmussal, ott tehát leginkább a Meyers (2000: 1251) által „nemzeti identitás” megközelítésnek nevezett szemlélet meghatározó, mely szerint a migrációs politikákat elsősorban a történeti tapasztalat befolyásolja. Brubaker (1990: 380–381.) szerint alapvetően az I. világháború előtt alakultak ki azok a kulturális idiómák, amik a politikai döntéshozatalban az államérend fogalmát, az állampolgárság restriktív elemeit uralják, felülírva a demográfiai, a gazdasági és a katonai érdekeket is. A nemzeti diskurzus tehát még a nemzetépítés korszakára nyúlna vissza, s ez szorosan összefügg az állami érdekeket meghatározó történelmi és térbeli tényezőkkel minden egyes ország esetében. Míg a japán nemzetállam eszménye a Meidzsi-restauráció nemzetközi viszonyrendszerében gyökerezik, addig a koreai inkább térbeli, s azt a Kína, Japán és az Egyesült Államok háromszögön belüli önértelmezés alakítja, mintegy köztes államként jelölve ki helyzetét (Rozman 2006: 152).

Japánnal ellentétben azonban Dél-Koreában egyre több jele mutatkozik annak, hogy a gazdasági és a demográfiai problémák kezelésében a kormány a bevándorlást is serkenteni igyekszik, így annak különösen tágabb regionális hálózata folyamatosan erősödnek. Japánban a Meidzsi-restauráció egyik államépítő elve a modern etnikai nacionalizmus ideológiai megteremtése volt olyan esz-
közökkel, mint pl. a sintó államvallássá tétele. Dél-Korea is adoptálta a modern nemzetközpon-
tú eszméket, pl. a szociál-darwinizmust (Shin 2006), ám sokkal inkább egyfajta átfogó világmagyarázatként értelmezve azt szemben Japánnal, ahol a „legrátermettebb túlélésének elve” egyértelműen megfelelt a korszak politikai törekvéseinek (Tikhonov 2010: 9–12.). Koreával kapcsolatban a nacionalizmushoz példaként a leggyakrabban a máig népszerű Tangun-mítoszt említik¹ (Seo 2007: 55, 허동현 2009). A nacionalizmus ékes bizonyítékai a bevándorlók-ról alkotott kép a mítosz tükrében (오정미 2015), vagy a kormány határon túli koreai közösségekhez való viszonya. Ám felmerül a kérdés, hogy vajon mekkora szerepe van mindebben a geopolitikának és mekkora az etnikai nacionalizmus-

¹ Tangun mitikus király, az első koreai állam alapítója, kitől a nép minden tagja származik, s ekként a közös őstől származás közös vérségi köteléket, közösséget is teremt.

nak. Habár ez utóbbi továbbra is meghatározó a bevándorlás kezelésében is, ám a Koreai Köztársaság nemrégiben már multikulturális programot hirdetett meg, s ennek vannak látható jelei a migrációt és annak kezelését illetően is, így korántsem lehet egysíkúan megítélni az ország helyzetét ebben a tekintetben sem.

Dél-Korea egyéb szempontból is különleges helyzetben van, hiszen technikailag háborúban áll másik felével, s ezt a megfogalmazást annak az interpretációnak a jegyében tettük, amely alapvetően azt feltételezi, hogy a kettészakadt ország két felének sorsa – ugyan egy bizonytalan jövőbeni ponton –, de mégiscsak konvergál (Pollack–Chung 1999, Levin 1999, Hwang 2010, Delissen – Ceuster – Gelézeau 2013). Jelen körülmények között tehát Dél-Korea határon túli etnikai csoportjait nem lehet egyszerű diaszpórákként leírni, és a felénk irányuló politikájának jellemzőit csupán hozzájuk való viszonyulásában keresni. Tekintettel kell lenni a két ország viszonyára, különleges összetevőire is (Armstrong 2007: 92). A két fél a konfliktusok ellenére osztozik olyan közös tulajdonságokban is, amelyeket a nemzetre vonatkoztathatunk, s a Napfényes politika nem is olyan régen mindkét oldalon ismét előtérbe hozta azon közös szándékot, ami az újraegyesítést jelenti (Son 2006). A Koreai Köztársaság regionális helyzete tehát összetett, s ez rányomja bélyegét a migrációs politikájára is. Sajátságos Dél-Korea regionális helyzete azért is, mert a térségben meghatározó szuperhatalmak árnyékában történetileg és geopolitikailag is háttérbe szorult. Az évezredes kínai hegemonia, a 20. század első felében Japán megszállása, a másodikban pedig az USA dominanciája, védelme és hidegháborús érdekszférája határozta meg helyzetét; azt követően azonban máris a térség diplomáciai egyensúlyát fenntartó központba került, s tette ezt mindössze röpké másfél évtized alatt (Rozman 2006: 152). Az elkövetkezőkben Dél-Korea nemzetközi vándorlását és annak kezelését a sajátosan átmeneti helyzetének a tükrében fogjuk elemezni.

A Koreai Köztársaság több szempontból is igen jelentős helyet foglal el Kelet-Ázsia migrációs rendszerében: egyfelől az elmúlt évtizedek gyors gazdasági növekedése révén igen jelentős munkaerő-piaci szereplővé vált, különösen a globális hálózatokban nőtt meg a szerepe. Szöul a Saskia Sassen által elsőként leírt globális városok között már az ezredfordulóra kiemelt helyet szerzett (Hill – Kim 2000), ennek hatása érződik a migrációs folyamatok és az azt kezelő politika ellentmondásain is. Ugyanakkor geopolitikai helyzete mellett a migrációs politikában is sajátos átmenetiséggel jellemezhető: hagyományosan Ázsia országai egy a térképre rajzolt képzeletbeli háromszög csücskein igen eltérő migrációs politikai stratégiával jellemezhetőek: Kelet-Ázsia elzárkózó centrumtársaság, Délkelet-Ázsia viszont a munkaerő-kivitelre koncentráló, ám határgondokkal küzdő régió, s mindkettő migrációs kapcsolata a főként munkaerő-behoza-

tallal jellemezhető Közel-Kelettel hagyományosan intenzív (Martin 2013). Dél-Korea az elmúlt években zárt migrációs politikáját a multikulturalizmus irányába kezdte megváltoztatni, s az integráció területén is hatalmas lépéseket tett, így mára egyszerre vált egy dél felől északra áramló migrációs folyosó központi országává és egyben példamutatóvá annak kezelésében.

Mindemellett továbbra is igen erős a nemzet homogenitásába vetett hit mind a társadalmi közfelfogás, mind a kormányzati politika oldalán, s a bevándorlás növekedéséből fakadó illetlen feszültségeket eredendően éppen a nagyszámú diaszpóra „hazacsábításával” igyekezett az ország vezetése megoldani. A határon túl élők nemzettestbe történő valamiféle integrálása természetesen nem koreai vagy kelet-ázsiai sajátosság: diaszpóra törvényeket láthatunk Latin-Amerikában és Európában is, hazánk a legközelebbi példa erre. Az elmúlt évtizedben azonban Dél-Korea változtatott ezen a stratégián, és a nem koreai származásúak integrációjára is egyre nagyobb hangsúlyt fektet.

A DÉL-KOREAI DIASZPÓRA ÉS AZ ÁLLAM VISZONYA

A dél-koreai diaszpóra több mint 7 millió főt számlál, ami mára közel 800 ezerrel nagyobb népesség, mint volt 2003-ban. Tudni kell azonban, hogy a diaszpórát kezelő politika és az ide vonatkozó adatgyűjtés és elemzés is igen tágan értelmezi annak fogalmát, beleértve minden korábbi hullámban kivándorolt koreai leszármazottat, vagy akár csupán kulturális örökséget hordozó, identitásában kötődő személyt. A globális gazdasági hálózatok előnyeit kihasználni igyekvő gazdaságpolitika mindent meg is tesz ennek erősítésére (Choi 2003). Az alábbi táblázat adatai is ennek a definíciónak az eredményeit tükrözik, ezért térnek el ilyen nagymértékben az ENSZ migrációs mátrix statisztika adataitól, mely kb. 2,3 millió Dél-Koreában született, de nem ott élő személyről tud 2013-ra vonatkozóan (United Nations 2013). Habár a Koreai Köztársaság egészen az 1970-es évekig klasszikus kivándorló ország volt – köszönhetően nagyrészt akkori fejletlenségének –, az 1980-as évektől megindult gazdasági, technológiai és társadalmi átalakulás együtt járt azzal a demográfiai átalakulással, ami itt is, mint mindenütt, növekvő munkarérő igénnyel és csökkenő munkaerő-kínálattal járt együtt. Ennek ellenére a magasan képzettek kivándorlása még évtizedekig megfigyelhető és a mai napig tartó jelenség. A migrációs folyamatokban inkább a hazavándorló, koreai származású munkaerő jelentett nagyobb változást. Az ezredfordulót követően azonban csökkenésnek indult a kivándorlás Koreából.

1. táblázat: A dél-koreaiak száma a világ országaiban és térségeiben, 2015-ben (ezer fő)
 Number of South Koreans in countries and regions around the world, in 2015 (thousand)

Japán	Kína	Délkelet-Ázsia	USA	Dél-Amerika	Európa, Oroszország és volt tagállamok			Egyéb	Összes
856	2 586	511	2 239	105	Összesen: 627			252	7 185
					Oroszo.	Üzbec.	Kazah.		
					167	186	108		

Forrás: 외교부 2015: 22

1860-tól indul meg az első jelentős kivándorlási hullám Mandzsúriába és Szibériába (Diener 2006: 204, Huttenbach 1993, Kho 1987: 16), amelynek oka elsősorban a szárazság okozta éhínség és gazdasági válság volt (Seth 2011: 267, Seth 2010: 46), de részben az ipar és vasút fejlődése révén egy „keresleti oldal” is kialakult ott (McKeown 2004: 159). Habár a határellenőrzés, sőt maga a határ is igen homályos volt akkoriban, ezért az északon gazdálkodó farmerek könnyen átszökhettek rajta, egészen 1910-ig mindössze 220 ezer koreai telepedett le Mandzsúriában, még annál is kevesebben, csupán 54 ezren Szibériában, 1920-ra viszont már félmillió, illetve százezer a számuk a két említett területen (Kim, Richard S. 2011: 169). A kivándorlás azonban akkor gyorsult fel igazán, amikor Japán 1910-ben annektálta Koreát, és az elnyomást odáig fokozta, hogy végül még a koreai nyelv használatát is betiltotta.

A II. világháború után természetesen tömeges visszavándorlás indult meg, mintegy másfél millióan költöztek haza Japánból, közülük 1,4 millió Dél-Koreába, de még a Mandzsúriát elhagyó nyolcszázezer koreainak is a fele a kettészakadt ország déli felét választotta, holott ők mind északról származtak. Időközben a Szibériában élő koreai közösséget, vagyis kb. 170 ezer főt Kazahsztánba és Üzbegisztánba deportálták 1937-ben, ahol a rákövetkező év folyamán 40 ezren éhen haltak. Sztálin kétfélmillió főt érintő áttelepítési programjának keretében a koreai volt az első etnikum, akiket Sztálin teljes egészében kitelepített. A Japánnal vívandó háborútól tartó Szovjetunióban a koreaiak – a japán megszállás alatt lévő területekhez fűződő kapcsolataik miatt – gyanúsak voltak. A koreai kisebbség, sok másikkal együtt igazi ellenségképpé vált a harmincas évek Szovjetuniójában (Martin 2001: 335–343., Gelb 1995: 394); mindennek valamint a további kitelepítéseknek köszönhető az, hogy ma félmillió koreai közösség él Közép-Ázsia országaiban (Pohl 1999: 9–10.).

A következő kivándorlási hullám ezután csak jóval a háborúk után, 1962-től indult meg, ekkor született ugyanis az első modern Kivándorlási törvény, amit kifejezetten a túlnépesedés, a munkaerő-piaci túlkínálat enyhítése és a külföldi deviza iránti növekvő igény miatt alkottak meg. 1945 és 1962 között jellemzően

diákok mentek Amerikába tanulni, mintegy hatezren, s ugyancsak hatezer katonafeleség, velük pedig további ötezer gyermek telepedett le az Egyesült Államokban (Yu 1983: 24, Yuh 2002). Dél-Korea a hatvanas években a Japánhoz hasonló programmal próbálkozott, és Brazíliában, valamint Argentínában szándékozott koreai agrárközösségeket létrehozni. Ennek érdekében földeket bérelt a két dél-amerikai kormánytól, s ki is küldött számos családot. A szervezés azonban nem sikerült igazán, a terv csődbe ment. A már kiutazott koreaiak mégsem tértek haza: előbb a nagyvárosokban, majd később főként az Egyesült Államokban és Kanadában telepedtek le.

De 1962-től a Koreai Köztársaság nem csupán Dél-Amerikába küldött szerződéses munkásokat, 1963-ban a Közel-Keletre és Nyugat-Németországba bányászokat, 1965-ben pedig ápolónőket. Ám a kivándorlási folyamat felgyorsulását az új, 1965-ös amerikai bevándorlási törvény váltotta ki, ami eltörölte a korábbi kvótákat és korlátozásokat, ezzel lehetővé téve a tömeges bevándorlást az ázsiaiak számára (Kim, Il-Soo 1981, Yoon 1997: 67). Az Amerikába vándorlók főként magasan iskolázott, középosztálybeli családok voltak, ugyanakkor az 1988-as szülői olimpiát követően, a gazdasági prosperitás idején éppen ők költöztek vissza Koreába, így számuk az USA-ban mára csökkenni kezdett. Ezt követően csupán az 1997-es pénzügyi krízis váltott ki újabb kivándorlást, akkor már főként Kanadába, Ausztráliába és Új-Zélandra, és már nem családgyesítés, hanem üzleti vagy egyéb alkalmazás keresése céljából (Yoon 2012: 415).

1962-től dél-koreaiak a legnagyobb számban a Közel-Keletre mentek dolgozni. A munkaerő-kivándorlás 1982-ben tetőzött, abban az évben 200 ezer fő utazott külföldre dolgozni; majd a 1980-as évek közepétől csökkenni kezdett a kivándorlás, majd 1987-től a dél-koreai kormány már nem adott ki engedélyt újabb külföldi munkaerő-közvetítő cégeknek. A munkaerő-közvetítő szolgálat 1991-től csökkentette, majd 1994-ben beszüntette működését, így 1997-ben már csak 17 ezren vándoroltak külföldre munkát vállalni (Lee 2005: 153).

1963 és 1987 között összesen 1,6 millióan hagyták el az országot munkaerő keresés céljából: 60%-uk a Közel-Keletre, 30%-uk pedig külföldi hajókra ment dolgozni. Európába 1973-ig gyakorlatilag csak Nyugat-Németországba vándoroltak dél-koreaiak, s a nagyrészüik soha nem is tért vissza hazájába: vagy ott telepedtek le, vagy más európai országba vándoroltak tovább, de a mai napig Németországban él az egyik legnagyobb koreai diaszpóra Európában, 39 ezer fő (외교부 2015: 22). A Közel-Keleten dolgozók átlagosan négy évet, vagyis két terminust töltöttek ott, majd nagyrészüik hazatért Koreába, egy kisebb hányaduk pedig Ausztráliába és Kanadába vándorolt. A tartós kivándorlásban is az USA 1965-ös, illetve a 1960-as években és a 1970-es évek elején

Kanadában és Ausztráliában beiktatott liberális bevándorlási törvények hoztak fordulatot, 1976-ban érve el a csúcst, 46 ezer dél-koreai emigránssal. (Meg kell jegyezni, hogy a határozott idejű szerződésekkel külföldön dolgozókat leszámítva minden három hónapot meghaladó időtartamot kint töltöt tartós kivándorlónak tekint a dél-koreai migrációs statisztika az adott évre, ezt korrigálják az elemzések egy hosszabb időtartam esetén a befogadó országokban tartós letelepedési státuszt elnyert személyek száma alapján.) Attól kezdve folyamatos hanyatlás következett be, 2002-ben csupán 11 ezer fő volt a kivándorlók száma. 1962 és 1987 között a magas visszavándorlás következtében összességében mindössze 800 ezer dél-koreai telepedett le tartósan külföldön, főként családegyesítés és munkavállalás céljából. Ennek az állománynak a nagy része az Egyesült Államokat választotta: mintegy 600 ezer fő (Lee 2005: 154.) Az Öböl-országokban munkát vállalók iskolázatlan fizikai dolgozók voltak, hazautalásaik, munkaerőpiaci rugalmasságuk és munkahelyi tapasztalataik révén mindenképpen gazdasági hasznot jelentettek Koreának. Az 1970-es évektől ugyanis szabályozta a kormány a munkások külföldi vállalatoknál való alkalmazását. A nem hazai cégeknél 1977-ben még 13,7% volt a dél-koreai alkalmazottak aránya, 1978-ban már csak 6,8, 1979-ben pedig mindössze 2,9% – a kivándorló munkaerő durván 98%-a 1980-ban tehát már dél-koreai vállalatoknál állt alkalmazásban. Így mind az idegenben tevékenykedő vállalatok, mind a munkások nyertek, az előbbieket a magasabb profit, az utóbbiak a nagyobb fizetés formájában (Lee 2005: 157). Ezzel ellentétben a külföldön tartósan letelepedőkre – magasan iskolázott szellemi foglalkozásúak lévén –, általában káros folyamatként, a humán tőke elvesztéseként tekint a koreai szakirodalom (Park 2012, Yoon 1997: 5).

A kivándorlás az 1990-es évekre elvesztette korábbi politikai és gazdasági jelentőségét – 1989-ben eltöröltek minden kiutazási korlátozást, majd 2000-től már a tizenévesek is utazhattak külföldre tanulni –, ám a diaszpóra számában és gazdasági erejében is tovább növekszik, ennek megfelelően az államhoz fűződő viszonya fokozottan előtérbe került, mégpedig különböző formákban. Ma az Egyesült Államokban él az egyik legnagyobb dél-koreai közösség, s ebben jelentős szerepe van annak a 806 ezer kivándorlónak, akik 1948 és 2000 között telepedtek le ott (Yu et al. 2002: 72). Ugyanakkor, szintén a 1990-es évektől a Koreai Köztársaság népessége látványosan öregedni, a termékenység pedig csökkenni kezdett. Az előregedés gyorsabb, mint Japánban, a termékenység pedig a legalacsonyabb az OECD-országok között. 2015-ben a születéskor várható élettartam a két nemre együttesen 80 év, a teljes termékenységi együttható 1,25 volt (CIA World Factbook 2016).

2. táblázat: A dél-koreai diaszpóra számának alakulása 1991–2015 között (ezer fő)
Changes in numbers of South Korean diaspora 1991–2015 (thousand)

1991	1995	1999	2001	2003	2009	2011	2013	2015
4 832	5 229	5 644	5 654	6 077	6 823	7 176	7 013	7 185

Forrás: 외교부 2015: 14, Lee 2005: 150, Choi 2003: 18.

2015-re a diaszpóra Dél-Korea népességének már a 14,6%-át tette ki, amely 1991 óta közel másfélszeresére nőtt. A 60%-uk a befogadó ország állampolgára, a maradék pedig, kettő a háromhoz arányban, tartós, illetve ideiglenes leteleplő. Az 1990-es évek elejétől a dél-koreai kormány igen jelentős gazdasági kapcsolatokat épített ki közöttük. Az 1960-as és 1970-es évek agyelszívással kapcsolatos aggodalmát mára az országba visszaáramló tudományos és műszaki humántőke-forrás kiaknázásának igénye váltotta fel (Song 2014). Persze a kormány törekvése nem csak támogatást kap, sok az ellenérv is, hiszen a külföldön élők nem fizetnek adót, nem töltenek sorkatonai szolgálatot, így azonos polgárként bánni velük, konfliktusforrás is. Miközben a diaszpórához fűződő viszonyt áthatja az etnikai nacionalizmus, a kettős állampolgárság elfogadása ugyanezen okok miatt ütközött ellenállásba, ráadásul az egyes országokban egészen eltérő a dél-koreai közösségek integrációjának mértéke, amiért Kína pl. aggodalommal figyeli a Koreai Köztársaság ezirányú politikáját.

Dél-Korea számára a középosztály kivándorlását egyfelől nem helyettesíti az alacsonyan képzett munkaerő bevándorlása, mert a humán tőke gyengülését és a munkaerőpiaci kínálat összetételének az innováció számára nem kedvező átalakulását eredményezi. Ezt igazolja az is, hogy a bevándorlók 48% a H-2 és E-9 vízumokkal rendelkezik, amelyeket a szakképzetlen munkásoknak állítanak ki (Status of Registered Foreigners), erről később bővebben is esik még szó. Dél-Korea esetében ezt az ellentmondást nem lehet a „deskilling” jelenségének tulajdonítani, a bevándorlók többsége alacsonyan képzett, és a szakképzettségük megszerzésére külön erőfeszítéseket tesz a kormány. Másfelől a nemzet egységét egy olyan nacionalista önkép, az etnikai homogenitásba vetett hit alapozza meg, amely a kivándorlóknak az egyéni gyengeséget, az etnikailag idegen bevándorlóknak pedig a társadalmi rend kockázatát látja. Ez azonban nem csupán egyfajta politikai ideológia, közvélemény vagy posztfeudális maradvány modern köntösben, hanem egyben az egyetlen kapocs a két Korea között (Koudela 2015).

Dél-Korea történelme viharos sebességgel zajlik. Az 1960-as években még túlnépesedéssel küzdő, szegénységben élő ország belekezdett egy olyan ipari programba, ami mára a világ egyik legfejlettebb technológiáját fejlesztette ki. Az akkor 27 milliós országban az egy főre jutó GDP mindössze 100 dollár volt, 2015-ben a 49 milliós országban 36 500 dollárt tesz ki ez az érték. Az urbanizáció 30%-ról 82,5%-ra emelkedett ezen idő alatt, s ennek egyik jelentős következménye az is, hogy a nemi arány felborult a férfiak javára a falusi térségekben. A gyarmati sorból a hidegháborúba csöppent ország totalitárius berendezkedése egy, az 1980-as években megindult harmadik hullámos demokratizálódás következtében az internet forradalom korában találta magát, miközben másik fele megragadt az 1950-es évek nacionalista, marxista-leninista, hidegháborús, militarista korszakában, szegénységben és technikailag még mindig háborúban Délllel.

Csupán két évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy az 1970-es években még a túlnépesedés miatt aggódó ország a 1990-es évekre már a népesség radikális csökkenését lássa előre, s kelljen megoldást találnia rá, majd alig egy további évtizedre rá a korábban rendületlenül növekvő gazdaság is stagnálni kezdett. Az első jelentős változást a Korea Köztársaság diplomáciai és gazdasági kapcsolatainak rendezése jelentette a hidegháború után a volt szocialista országokkal, s különösen 1991-et követően a volt Szovjetunióval és 1992 után Kínával (Lee – Bradshaw 1997, Kim, Min-hyung 2016). Dél-Korea ebben az időben az említett országokban élő koreai közösségekkel igyekezett megerősíteni a kapcsolatát: a koreai nyelvtanulást támogatta és a hazautazást könnyítette meg elsőik között (Fumagalli 2012: 79, Fumagalli 2006: 186).

Fokozatosan intézményesült a diaszpórához fűződő kapcsolat. 1993-ban, Kim Jongszam elnöksége alatt indult az Új politika a határon túli koreaiakért, ami két évvel később a Globalizációs projektbizottság megalapulásához vezetett (Park 2014: 194). 1997-ben megalakult a Határon túli Koreaiak Alapítványa, amelynek három alapcélja már messze túlnyúlt a kormány korábbi elképzelésénél. Elsődlegesen a koreai diaszpóra nemzeti identitásának erősítése fogalmazódott meg mint célkitűzés, különösen a fiatal generációban, amelynek legfontosabb eszköze az oktatás támogatása, annak kiterjesztése volt, s csak ezt követte a politikai és gazdasági együttműködés létrehozása és folyamatos bővítése mint feladat. Mindezt egy, a befogadó országokban élők, de köztük és az anyaország között is, sőt egy globálisan is kiépítendő kapcsolatháló létrehozásának igénye egészítette ki (Overseas Koreans Foundation).

Hamarosan a körülmények is közrejátszottak, hogy a kapcsolat tovább erősödjön anyaország és diaszpóra között. A gazdasági válság hatására Dél-Korea arra kérte őket, különösen a gazdag nyugati országokban élő közösségeinek tagjait, hogy minél többet fektessenek be a koreai gazdaságba, s hogy a kapcsolat ne legyen egyoldalú, 1999-ben hatályba lépett a 6015 sz., a Bevándorlásról és a határon túli koreaiak jogi helyzetéről szóló törvény (Act on the Immigration). Ennek következményeképpen a külföldi koreaiak gyakorlatilag dél-koreai állampolgárságnak megfelelő státuszt kaptak: szabadon utazhattak ki és be a határon, indíthattak vállalkozást, kezdhettek bármiféle tevékenységbe és vásárolhattak ingatlant Koreában. A diaszpóra fele azonban kirekedt a juttatott jogokból, mert a törvény a korábbi koreai állampolgárság igazolását tette szükségessé, s azok, akik 1948 előtt vándoroltak ki: főként a Szovjetunióba és Kínába, ilyenekkel nem rendelkeztek. Következésképp hamar vita kerekedett (Lee 2002), aminek eredményeként az Alkotmánybíróság döntést hozott, s annak megfelelően a törvényt át kellett alakítani.

A 2004-ben életbe lépett módosításból kivették a korábbi állampolgárságra vonatkozó részt, s így már megfelelt az egyenlőség elvének (Park – Chang 2005: 2). A Kínában élő koreaiak hirtelen két állampolgárság birtokosai lettek, ami viszont élesen szembeütközött Kína állampolgársági törvényével, de hasonló gondok merültek fel Oroszország esetében is. Időközben – ugyancsak kínai mintára – az alapítvány éves gyűléseket kezdett rendezni. 2002-ben a diaszpóra nemzetközi üzleti együttműködésének fejlesztése érdekében létrejött a Világ Koreai Üzleti Egyezménye, amelynek éves találkozóit közül a tizenötödiket 2016 szeptemberében rendezték háromezer hazai és nemzetközi koreai üzletember részvételével (Lee, Yu-sup 2016).

Az 1948. december 20-án életbe lépett Állampolgársági törvény hasonlóképpen a térség többi országáéhoz, vérségi elvre épült: az ugyanis koreai apától való születés után járt, megszerzéséhez mindenképpen le kellett mondani más ország állampolgárságáról. A honosítás sem volt egyszerű, még házasság esetén sem jutott a házastárs automatikusan állampolgársághoz, hanem azt külön kellett kérvényeznie, s egyenként bírálták el (Boll 2007: 441, Law No. 16 of 1948: 20). 2010-ben azonban a kormány újabb lépést tett, hogy elismerje a kettős állampolgárságot, ám csupán korlátozott mértékben. Magasan képzett külföldiek, házasság és adoptálás útján koreai családba került személyek és a koreai diaszpóra 65 év feletti tagjai kerültek így módon a hatásköre alá – mindezzel a diaszpóra és a nemzet közötti kapcsolatot erősítendő (Lee 2010). Végül 2011-ben a külföldön letelepedett koreaiak a szavazati jogot is megkapták, ezzel

mintegy betetőzve a homogén etnikai nemzet transznacionális komplexumának megalkotását.

A kettős állampolgárság fejlődése azonban nem lenne érthető csupán a nemzet ilyen közösségi szempontja felől. 1997-ben az Igazságügyi Minisztérium állásfoglalását követően, valamint mind a hazai civilszervezetek, mind az ENSZ nyomására az Állampolgársági törvényt olyan módon egészítették ki, hogy azontúl már koreai állampolgárságú anya után is kaphasson állampolgárságot a születendő gyermek, ne csupán az 1948-as eredeti törvényi rendelkezésnek megfelelően az apától (Moon 2000: 163-164).

Az új évezred elején az akkor már gyarapodó kettős állampolgárok olyan kiváltságokhoz jutottak, amik irritálták a hazai lakosságot. Ilyen volt pl. a két év kötelező katonai szolgálat alól való mentesség is. A keletkező feszültségek hatására 2003-ban módosították a Kötelező katonai szolgáltról szóló törvényt, ami immár kizárta a tartósan külföldön tartózkodókat a katonáskodás elkerülésének lehetőségéből (Kim, Sungmoon 2007). Mindez nagymértékben megfelelt a közhangulatnak, ám 2005-ben a Nemzetgyűlés elutasította a javaslatot, ezzel hatalmas felháborodást keltve országszerte. Miközben a diaszpóra kapcsolathálókat épít ki, az információ növekvő sebességgel áramlik, s az ellátóláncok gyorsabban tudják a változó igényeket kielégíteni, ezzel azonban új keresletet is indukálnak a befogadó országban (Choi 2003: 20). A transznacionális migráns szervezetek jelentős mértékben hozzájárultak Dél-Korea globális exportnövekedéséhez, s a kormány a fiatal nemzedéknek kereskedelmi tanfolyamot is tart, mely egyben a hazai kötődés és identitás erősítését szolgálja (World-Okta 2014).

Már az 1960-as évektől cél volt, ám csak ma, igazán fejlett gazdaságként képes Dél-Korea a magasan iskolázottakat, kifejezetten a tudósokat és mérnököket haza vonzani. Ennek érdekében 1999-ben egy online közösséget is létrehozott a Koreai tudósok és mérnökök globális hálózatát, amelynek célja kifejezetten a nemzetközi koreai tudományos közösség tudásának hazai hasznosítása. Jelenleg tizenhárom országban egymillió tagja van a hálózatnak, s hetven különböző szolgáltatást nyújt, melyet a Tudományos és Technológiai Minisztérium támogat a Jövő Létrehozása terv keretében (About KOISEN). Song Cshang Csu (2014: 8, 2015) szerint mára már maga a diaszpóra gyakorol politikai nyomást a kormányra, hogy fejlessze a hálózatokat, amelyek összekötik őket az anyaországgal, s ennek háttérében erős nemzeti identitásuk áll.

BEVÁNDORLÁS, POLITIKA ÉS HAZATÉRŐK KOREÁBA

Az állam diaszpórához fűződő viszonya egyértelműen a gazdag, tőkeerős és/vagy magasan képzettek bevándorlásának segítéséhez köthető, ám az előregedő társadalom, és a munkaerő-piaci egyensúly felborulása a szakképzetlen migránsok iránti keresletet is megteremtette már az 1980-as években. Bármennyire is szelekcionista a koreai migrációs politika a diaszpórához kapcsolódóan, a bevándorló munkások, elsőként a kínai koreaiak mégiscsak megtalálták a módját, hogy munkához jussanak Koreában. A kormány Japánhoz hasonlóan a munkaintenzív termelés munkaerő problémáját persze elsősorban annak délkelet-ázsiai országokba való áttelepítésével kívánta megoldani, ugyanakkor már 1986-ban – a Kína és Dél-Korea közötti diplomáciai viszony 1992-es helyreállítása előtt – meghirdette a Kereső kampányt a szétszakított családok részére (김현미 2009). A munkaerő-piaci feszültséget az előregedés és a munkaintenzív iparágak fejlődése mellett az is növelte, hogy a társadalom egyre szélesebb rétegei kezdtek elutasítani a kétkezi munkákat a növekvő jólét, az iskolázottsági szint és a bérszínvonal közepette, s az 1980-as évek végére kialakult egy duális munkaerőpiac, amelyhez mondhatni kényszerűen alkalmazkodott a kormány intézményi programja (Renzaho 2016: 428).

A vállalatok növekvő nyomására, de a szakszervezetek véleményével szemben elsőként 1991-ben indult az Ipari és technikai gyakornoki program, ami lehetővé tette, hogy olyan vállalatok, amelyeknek van külföldi érdekeltsége, Koreába is behozzanak külföldi munkaerőt; természetesen korlátozott számban és annak ürügyén, hogy a munkások majd szakmai tovább- vagy átképzést kapnak ott. A külföldiek száma nem haladhatta meg az 50 főt vagy a munkaerő 10%-át az egyes vállalatoknál, s habár féléves képzési programokról volt szó, azt a foglalkoztatók egy évre meghosszabbíthatták, sőt a feltételek gyakorlatilag lehetővé tették a programban résztvevők teljes állású alkalmazását is. Az ellentmondásos helyzet nem sokáig maradt fenn: két évre rá, 1993-ban egy átfogóbb Ipari gyakornoki programot alapítottak, ami már egy évre szóló szerződéseket kínált a külföldi munkaerőnek, s további egy év hosszabbítást engedélyezett (Lee, Kyu Young 2016: 7, Lu 2016: 92). Az első kvóta 1993-ban 20 ezer fő volt, ami aztán rohamosan nőtt: 1994-ben 50 ezer, 1996-ban pedig már 80 ezer fő legális munkavállalását tette lehetővé; a valóságban viszont 1994-ben 24 ezer, 1996-ban 68 ezer, az ezredfordulóra azonban 100 ezerhez közeli értéket ért el a gyakornoki vízummal beutazók száma. Ekkoriban tipikusan magán toborzó vállalatok közvetítették a külföldi munkaerőt a koreai vállalatokhoz.

Az 1990-es évek növekvő munkaerő-bevándorlása azonban gyakori visszaélésekhez, a munkaerő illegális foglalkoztatásához és más, a hazai és nemzetközi szervek által is kifogásolt problémákhoz vezetett, melynek következtében a kormány az ILO-val közösen kidolgozott egy átfogó Foglalkoztatás engedélyezési rendszert, ami 2004-ben kezdte meg működését. 1993 után ugyanis számos próbálkozás született, pl. 1997-ben egy újabb rendszer jött létre, amely az alkalmazás és a képzés kapcsolatát oly módon igyekezett megoldani, hogy egyfajta, a gyakornok vagy segéd és a rendes alkalmazott közötti státuszban alkalmazta a külföldi munkásokat két éves szerződésekkel, amiket egy évre lehetett hosszabbítani, s a képzés elvileg munkaidőben zajlott. Ám ez sem vált be; a külföldi munkavállalókat nem védte a Munkajogi törvény és képzést valójában nem is kaptak, de a foglalkoztatók sem akarták a már gyakorlatot szerzett dolgozóikat elengedni három év után, s mindezen az sem segített, hogy 2001-ben a két év gyakornok, egy év munkavállaló felépítésben az arányokat megcserélték (Hahn – Choi 2006: 8). 1995-ben ugyan kiterjesztették a baleseti és egészségbiztosítást, valamint a Munkajogi törvény egyes kitételeit – mint a kényszermunka, az erőszak alkalmazása vagy a túldolgoztatás tiltása – a gyakornok vendégmunkásokra is, sőt a minimálbért is kötelezően megkapták ettől kezdve, mindez azonban nem volt elégséges (Seol 2000: 10).

Miközben a szakszervezetek és egyéb civil szervezetek azon vitáztak, hogy az ipari gyakornokok jogai milyen mértékben vannak biztosítva, s a kormány egyre több intézkedést hozott az ügy érdekében, idővel tehát a vendégmunkás segédek helyzete kedvezőbbé vált, mint a hazai gyakornokoké, ami ugyancsak paradox helyzetet teremtett, s átfogó megoldásra várt (최홍엽 1996). Az 1990-es évek végére a vendégmunkások fizetése is kezdte a piaci szintet elérni, és a vízumuk lejártával egyre többen választották annak illegális túllépését a hazautazás helyett, 1998-ban pedig az összes bevándorlóra kiterjesztették a Munkajogi törvény hatályát. Akiknek lejárt a vízuma, azok pedig sokszor nem mentek haza, hanem más vállalatoknál helyezkedtek el, de érkeztek az országba turista vízummal is sokan, hogy aztán munkát vállaljanak Szöulban és környékén. Mindennek a mértékéről különböző becslések láttak napvilágot: volt olyan számítás, amely az 1990-es évek derekától 2002-re 32-ről 65%-ra látta emelkedni az illegálisan elhelyezkedett gyakornokok számát (서울경인지역평등노조 2014), mások mérsékeltebb véleménynek adtak hangot, s úgy látták, hogy 1994-ről 2000-re 4-ről 20%-ra emelkedett az illegálisan foglalkoztatottak aránya (Seok 2009: 123). Az illegális munkások

között szintén a kínaiak voltak túlsúlyban, mintegy a fele közülük került ki, s ők is többnyire (27%) koreai-kínaiak voltak (Yoo 2003: 211).

2003-ban tehát megszületett a Külföldi dolgozók alkalmazásáról szóló törvény (Act on Foreign Workers), amely számtalan munkajogi alapelvet magában foglalt. Deklarálta a külföldi munkaerővel szembeni diszkrimináció tiltását, a hazai foglalkoztatás preferenciáját, s a foglalkoztató felelősségét ez ügyben, biztosítékokat a bérkifizetéssel kapcsolatos mulasztások és visszaélésekkel szemben, valamint három évben határozta meg a foglalkoztatás maximumát, s ezen belül háromszori munkahelyváltást tett lehetővé (Yoo 2005: 8). A foglalkoztatás rendszere különbséget tesz külföldi munkavállaló és koreai nemzetiségű külföldi munkavállaló között, az előbbiek számára kiváltható vízumtípus az E-9, míg az utóbbiaknak a H-2-es vízum áll rendelkezésre. Az előbbi csupán a kézműiparban, az építkezéseken valamint a halászat, mezőgazdaság és állattartásban nyújt munkalehetőséget. A három év lejártá után az alkalmazottnak el kell hagynia az országot, és legalább hat hónapig nem is jelentkezhet újra a programba. A szigorítások következtében jelenleg munkahelyet is csupán indokolt esetben – pl. munkahelyi erőszak vagy jogtalanságok esetén – áll módjában váltani a külföldi alkalmazottnak. Ezen korlátozásokkal az a pozitívum állítható szembe, hogy Dél-Korea reintegrációs programot is hirdetett a hazatérők számára (Employment Permit System), ami támogatást nyújt otthoni vállalkozások indításához, munkalehetőségek kereséséhez (Employment and Labor).

A Foglalkoztatott engedélyezési rendszer azonban még mindig nehézségekkel küzd. A nyelvvizsga-követelmény ellenére akadnak kommunikációs problémák, a bevándorlók nehezen tudják a jogukat érvényesíteni, megvédeni; a foglalkoztatók pedig továbbra is visszaélnek ezzel a helyzettel. A rendszer ilyen formában leginkább azt a célt szolgálja, hogy a bevándorlók ne telepedhessenek le tartósan az országban (Kim, Soojin 2014: 27). Az eltartottsági arányt és azt is figyelembe véve, hogy Dél-Korea milyen nagymértékben fejleszti szabadkereskedelmi kapcsolatait egyezmények révén, akár az is elképzelhető, hogy a jelenlegi bevándorlásszabályozási folyamat egy tartós letelepedési engedélyhez vezessen. A közvélemény egyelőre kedvezően viszonyul a bevándorláshoz, legalábbis az állampolgárság tekintetében. 1998 és 2010-között 16-ról 56%-ra nőtt azok aránya, akik támogatják a bevándorlók állampolgárságának megszerzését (Mundy 2013).

3. táblázat: A Dél-Koreába érkező bevándorlók száma, állampolgárság és státusz szerint a főbb küldő országokból, 2015-ben

Number of immigrants arriving into South Korea by citizenship and status from major sending countries, in 2015

	Kína	Thaiföld	Üzbe- gisztán	Vietnam	USA	Egyéb	Összesen
Összes	177 001	20 122	14 246	30 244	22 741	108 581	372 935
Ebből a legnagyobb csoportok ^a							
Szakképzetlen, gyakornok	10 575	5 240	3 862	7 706	0	43 543	70 926
H-2	56 875	0	6 525	1	0	1 681	65 082
Külföldi koreai	33 745	0	1 260	0	4 179	6 433	45 617

Forrás: Number of incoming foreigners by type of visa and citizenship (2015).

Megjegyzés: ^a Dél-Koreában 37 féle vízum van érvényben, a legtöbb esetben viszonylag kisszámú bevándorlóval.

A harminchét féle vízum közül az A, D, E, F, G és a H típusok szolgálnak a három hónapnál hosszabb ideig terjedő tartózkodásra. Jelenleg a 2007-ben bevezetett Munkalátogató rendszer a legújabb, amely a korábbi elavult gyakornoki rendszereket váltotta fel, miután az 2005-ben megszűnt, adminisztratív pedíg beépült az engedélyezési rendszerbe, így bizonyos értelemben gyakornokok továbbra is vannak. A látogató rendszer az orosz és a kínai koreaiak munkavállalását hivatott megkönnyíteni, így munkaközvetítői díjat sem számít fel igazolt származás esetén, ami pedig 5–10 millió won volt korábban. Ez tehát a H-2 vízum, amely jelenleg a legnagyobb számban kibocsátott típus a külföldi munkaerő körében. A kínai és orosz koreaiak egyszóval előnyt élveznek más országokból bevándorolni szándékozókkal szemben – élő rokont Koreában nem, de nyelvvizsgát fel kell mutatniuk –, de még így is hátrányban vannak más országokban élő koreaiakkal szemben, akiknek az F-4 vízum jár, ami öt évig érvényes, és három év folyamatos tartózkodást, szabad munkavállalást, valamint korlátlan számú ki- és belépést tesz lehetővé (Kim, Hyuk-Rae 2012: 130).

A H-2 vízumot munkaközvetítőkön keresztül lehet igényelni, vagy olyan vállalatoktól közvetlenül is beszerezhető, akik rendelkeznek megfelelő jogosultsággal annak kiadásához. Ők bármikor szabadon válthatnak munkahelyet is,

ha már elvégezték az előírt képzést, 2009 óta azonban be kell jelenteni azt az Igazságügyi Minisztériumnál. 2007 előtt gyakorlatilag lehetetlen volt a hajdani szovjet tagországokból, Oroszországból vagy Kínából származó koreaiaknak munkát vállalni Koreában ott élő rokon nélkül, nem csoda, ha számuk a rendszer bevezetése előtti 130 ezerről, 2011-re 319 ezerre nőtt (Oh et al. 2012: 39). A Kínából származó koreaiak előnye a nyelvtudásuk révén vitathatatlan, s azt is megmagyarázza, hogy az egyébként is legnagyobb számú, 2 milliós kisebbség miért adja a legtöbb H-2 vízummal munkát vállalót (Kim, Nam-Kook 2014a: 55). Utánuk következnek az engedélyezési rendszeren keresztül érkező, E-9 vízummal rendelkező bevándorlók. 2015-ben mindkét csoport közel ugyanannyian főt tett ki: H-2 vízummal 283 ezren, míg E-9 vízummal 271 ezren tartózkodtak az országban; összesen az 1 millió 143 ezer bevándorló 48%-át adva (Status of Registered Foreigners).

A maximum 3 éves szerződés nem teszi lehetővé a családtagok beutazását, és újabb szerződés kötésére sincs lehetőség ezalatt, csak annak leteltével lehet további 2 évet hosszabbítani rajta. Ezt a felülről tervezett keretrendszert, amelyhez a helyi önkormányzatok és az NGO-k is csupán alkalmazkodhatnak, a 2007-es Törvény a külföldiek kezeléséről Koreában szabályozza (Act on the Treatment), Deborah Milly (2014: 141-143.) „vezényelt kormányzás”-nak nevezi központosított jellege miatt. Az 1990-es évek eleje óta nem sikerült a piaci szereplők és a kormány ellentétes érdekeiből koherens migrációs politikát kialakítani, különösen a szakképzetlen bevándorlók esetében valamilyen következetes integrációs programot megvalósítani. A szakképzettek számára továbbra is fennáll a tartós letelepedés lehetősége, de képzettség hiányában a munkaerőt csak irányítani, ellenőrizni, vagy kizárni akarja a kormány (Kim, Nam-Kook 2014b: 51). Mindez ráadásul a civil szféra küzdőterében formálódik, így a nem kormányzati szereplők szerepe különösen felértékelődik. 420 NGO támogatja Koreában a bevándorlók helyzetét² (행정안전부 2011)!

A bevándorlási törvény valójában a szabályozás egy egész készlete, mely mindenre kiterjed, ami kapcsolatban van a külföldiek országba érkezésével, annak elhagyásával, vagy az ott-tartózkodásukkal, sőt bizonyos kérdésekben hatálya az állampolgárokra is kiterjed. Az integrációt a már említett, a külföldiek kezeléséről szóló törvény szabályozza 2007 óta, beleértve azok emberi jogait, a házasság és multikulturalitás, valamint beilleszkedés kívánalmait és elvárásait. Koreában a külföldi lakosok helyzetének és a migrációnak is sokkal inkább központosított,

---

² A kormány 2011-es felmérése szerint összesen 594 civil szervezet foglalkozik a külföldiekkel és bevándorlókkal, ezek közül 132 egyházi intézmény.

mintsem dekoncentrált a szabályozása. Az ügyintézés, a döntéshozatal és általában minden intézmény a minisztériumokhoz tartozik; az 5 évente célkitűzéseket meghatározó alapterveket is az Igazságügyi Miniszter hivatott megalkotni, s ő irányítja az egyeztetést a többi minisztérium és egyéb magas szintű részt vevők, valamint a civil szféra között. A felülről szerveződő rendszer végrehajtása jól működik, 2010-re a törvényt már 223 városban foglalták rendeletbe, ami az irányumutatót elfogadó települések 91,4%-a (Hwang 2014: 141).

Továbbra is fennáll a diaszpóra pozitív diszkriminatív kezelése abban a tekintetben, hogy azok a kivándorolt koreaiak, vagy akár azok unokái is, akiknek volt korábban koreai állampolgárságuk, jogosultak az F-4 vízumra, amely 2 évig érvényes, utána pedig F-5 vízumra váltható, ami pedig már korlátlan időre szóló tartós tartózkodást biztosít, sőt, szavazati jog is jár vele (F-4 Visa). Az ő számuk nő a leggyorsabban az utóbbi években, ez részben annak köszönhetően, hogy bár a vízum már bármely országból igényelhető, a legnagyobb részüket a fentiek okán még mindig az Amerikából hazatelepülők teszik ki, másfelől viszont a bevándorlási törvény 23. szakasza továbbra is tiltja a szakképzetlen munkát számukra, így tehát ez a szelekciós szempont is tovább él. A helyzetet korrigálandó, a volt szovjet tagországokból hazatelepülni szándékozó koreaiakat külön törvény támogatja, és nem csupán a bevándorlásukat, beilleszkedésüket és állandó tartózkodási engedélyüket támogatja, hanem elrendelte az 1860 és 1945 között kivándorolt családok felkutatását és az érintett országokkal való diplomáciai kapcsolatok fejlesztésének támogatását is. Ez a törvény segíti a befogadó országokban az ottani állampolgárság elnyerését és a koreai kultúrházak, nyelvtanfolyamok létesítését is, így tehát az ugyan nem állítható, hogy egyértelműen csak a hazavándorlást serkenti, de ez utóbbi már kimondott cél még a helyi beilleszkedés támogatása mögött is (Special Act on Support).

VEGYES HÁZASSÁGOK ÉS MULTIKULTURÁLIS PROGRAM

Az integráció hiányosságaként megmaradt továbbra is az osztályalapú és az etnikai megkülönböztetés, ám az 1990-es években egy olyan jelenség vette kezdetét, ami alapvető változást hozott napjaink koreai bevándorlási és integrációs politikájába. A gazdaság élénkülése, az urbanizáció és a női iskolázottság és foglalkoztatás arányának növekedése (Jones – Shen 2008) hatására a falusi térségekből egyre nagyobb számban költöztek fel a nagyvárosokba fiatal nők munkát vállalni. A folyamat következtében vidéken a nemi arány felborult, mert

a férfiak nagyobb hányada maradt ott a családi farmgazdaságokat vezetni, s így sokan közülük nem találtak feleséget maguknak.³ A jelenséget gyorsan érzékelt a piac is, s nyomban szakosodtak házasságközvetítő cégek a feladatra, de a legérdekesebb a jelenségben az, hogy már az 1990-es évek elején a kormány olyan alapokat hozott létre, amik ezeknek a vállalatoknak nyújtottak segítséget (Freeman 2011: 2, Chung – Yoo 2013). Mindazonáltal átfogó szabályozás sokáig nem született, s így a piacon egyfajta szabad verseny alakult ki, amelynek hatására, különösen a 2000-es évek elején robbanásszerűen emelkedett az imént vázolt csatornán keresztül bevándorló nők száma (DeWind et al. 2012: 377). Hogy a problémát orvosolják, az önkormányzatok is kampányt indítottak; ebben az időszakban főként Kínából importáltak feleségeket az egyedül maradt férfiak számára. Évről évre gyarapodott tehát az így érkező menyasszonyok száma, s mivel az urbanizáció illetően hatása elsősorban a vidéki településeket érintette, mára ott a legtöbb a vegyes házasság (Hwang 2015: 378).

2010-ig a vegyes házasságok száma gyorsan nőtt, 85%-uk női bevándorló volt, akiknek a helyzetét sem jogi szabályozás, sem intézményi segítség nem támogatta az állam részéről egészen a 2000-es évekig; a civil szervezetek, különösen a keresztény egyházak viszont már az 1990-es években rengeteg egyesületet hoztak létre e célból (Kim, Hyuk-Rae 2012: 133). Az első évtizedben a szabályozás hiánya azzal járt, hogy a beházasodó felek azonnal állampolgársághoz jutottak, valamint további két vízumhoz, ami a feleség szüleinek adott lehetőséget, hogy Koreában tartózkodjanak. Ez idő tájt azonban rengeteg visszaélés történt a kormány által gálánsan, vagy egyáltalán nem kezelt helyzettel. Egyrészt sokan csupán érdekből kötöttek házasságot, s némi, a férjnek adott fizetség ellenében hamarosan el is váltak. Másfelől az is sokszor előfordult, hogy a külföldi menyasszonyok a férjet is kijátszották, s a házasság után egyszerűen eltűntek, vagy beadták a válókeresetet (Freeman 2005: 93, Freeman 2011: 172).

Többek közt ez a tarthatatlan helyzet vezetett az 1997-es Állampolgársági törvény szigorításához: azokhoz az előírásokhoz, amelyek megkövetelték a Kínából érkező nőktől a nem házas állapot bizonyítását, a megkötött házasság regisztrációját és előírták a 2 év várakozási időt az állampolgárság igényléséhez (Hwang 2015: 381, Lee 2008: 121). Nem voltak jogaik, nem dolgozhattak, nem fértek hozzá a jóléti szolgáltatásokhoz és azonnali deportálás várt rájuk, ha megszöktek az

---

³ A nemi arány szükségszerűen a nagyvárosokban is megváltozott, ám az ott karriert építő nők nagyobb hányada nem kívánt – legalábbis egy ideig – férjhez menni.

előírt 2 év türelmi időn belül. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a férjek sok esetben valóban visszaéltek a hatalmukkal, s a feleségek menekülése így indokolt volt (윤형숙 2005). Az igazi problémát éppen az okozta, hogy még a számtalan elvégzett kutatás is nehezen választotta szét a valós bántalmazásból származó szociális beilleszkedési és pszichés problémákat a bevándorlás és beilleszkedés nehézségeiből általánosan adódó negatív érzetektől (정남옥 - 이명하 2010, Panuncio – Bae 2012: 63).

4. táblázat: A házassági célból bevándorlók számának alakulása Dél-Koreában nemzetiség szerint, 2002–2015 között

Changes in the number of marriage migrants in South Korea by nationality, between 2002–2005

Év	Kína	Koreai-kínai	Vietnam	Japán	Fülöp-szigetek	Kambodzsa	Egyéb	Összes
2002	3 022	10 055	455	4 147	2 518	4	3 213	23 414
2003	5 177	17 380	1 767	6 583	4 227	17	6 277	41 428
2004	8 363	24 553	3 717	7 544	3 738	73	8 013	56 001
2005	14 658	30 602	7 449	7 731	3 865	206	9 665	74 176
2006	20 377	35 528	14 820	6 539	4 263	457	11 143	93 127
2007	26 489	36 401	21 604	5 817	4 978	1 919	12 653	109 861
2008	32 020	35 520	27 084	5 216	5 777	2 683	13 873	122 173
2009	33 426	32 566	30 173	5 074	6 321	3 230	14 297	125 087
2010	35 023	31 664	35 355	10 451	7 476	4 195	17 490	141 654
2012	35 140	27 895	39 352	11 746	9 611	4 541	20 213	148 498
2013	36 126	26 274	39 854	12 220	10 383	4 650	21 358	150 865
2014	36 059	24 604	39 725	12 603	11 052	4 618	22 333	150 994
2015	35 658	23 130	40 847	12 861	11 367	4 555	23 190	151 608

Forrás: Status of Marriage Migrant by Nationality (2015).

A helyzet javítására a kormány 2006-tól egyre több támogató programot hirdetett meg a házasság céljából bevándorló nők számára, a multikulturális társadalommal kapcsolatos diskurzus is élénkebbé vált (Seol – Skrentny 2009b, Kim – Kang 2007), de leginkább azt a hatását érdemes kiemelni, amelynek következtében a bevándorlási politika egyre nagyobb hangsúlyt fektetett az integrációra. Ez utóbbinak ma is az egyik központi eleme a vegyes házasságokban élő külföldiek és gyermekeik beilleszkedése (Lee 2008).

Az 1990-es évek óta a legtöbb menyasszony Kínából érkező koreai nő, ám a 2000-es évek elejétől a kínai és főként a délkelet-ázsiai nők aránya egyre nő. Ez egyben az egyik legnagyobb törésvonal is közöttük, ugyanis annak ellenére, hogy a kormány jelentős erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a külföldi feleségek a koreai nyelvet elsajátítsák, jelenleg még mindig annak elmaradása az egyik legfontosabb tényező, ami meggátolja őket abban, hogy a munkaerőpiacon integrálódni tudjanak. A másik fontos összetevő a gyermekfelügyeletet ellátó rokonok hiánya, ami a kisgyermekes anyák számára meglehetősen jelentős korlátozó tényező a munkavállalás terén (Lee, Hye-Kyung 2013a: 222). A többségük ennek megfelelően marginális pozíciókban, alkalmi és részállásokban tud csak munkát vállalni, szemben a hasonló helyzetű koreai nők többségével, akik többnyire teljes állásban vállalnak munkát.

A jelenség hátterében számtalan összetevő áll, amik közül néhány fontosabbat érdemes megemlíteni. Először is, habár a női iskolázottság és foglalkoztatás növekedése a közvetlen közrejátszó ok a feleségimport megjelenésében, a változásokkal az is együtt járt, hogy az ily módon modernizálódó felfogású koreai nők egyre kevésbé akarják a tradicionális szerepeket betölteni a családokban. Ez is közrejátszik abban, hogy sokan már meg sem próbálnak feleséget találni Koreában, gondolván, hogy az elmaradottabb országok ázsiai feleségei jobban őrzik a hagyományos szemléletet, s így jobb feleségekké vagy menyekké válnak majd (Bélanger et al. 2010: 1112). Az alacsonyabban iskolázott férfiak számára persze már az is elég ok, hogy a családon belüli szerepek egy emancipált koreai feleséggel felborulnának, ami az alacsonyan iskolázottabb délkelet-ázsiai menyasszonyok iránti igényt növeli (Kim et al. 2014: 130). Ugyanakkor az önkormányzatok is érdekeltté váltak az egyes települések elnéptelenedése miatt, s rendszeres támogatást kezdtek nyújtani a fiúgyermekes családoknak, hogy feleséget hozathassanak maguknak a házasságközvetítő cégeken keresztül. Ez utóbbi pedig jelentős szerepet játszott a partnerközvetítő iparág hazai és külföldi felzárkózásában is (Wang – Chang 2002). S végül azt sem szabad elfelejteni, hogy a globális etnikai migrációs hálózatok kiépülése is nagyban hozzájárul a jelenség intézményesüléséhez. Falusi térségekben a jelenség normává vált, s így mára

egyszerűbben értelmezve is relatíve depriválttá válik az, aki nem hoz magának feleséget külföldről, de még az is elképzelhető, hogy egy migrációs rendszer jött létre így.

Mindez tehát csupán a gazdasági szereplőket, az önkormányzatokat és természetesen az NGO-kat érdekelte egészen 2005-ig, amikor tizenhat kongresszusi tag benyújtott egy törvénytervezetet, miszerint a házasságközvetítő ügynökségeket szabályozni kellene. Ezt követően az Egészségügyi és Jóléti Minisztérium felkérésére nagyszabású felmérést folytattak le országszerte. Ez képezte az alapját annak, hogy 2006. április 26-án a kormány bejelentett egy tervet, amit Lee (2008: 114, Skrentny – Lee 2014: 142) a Nagy Tervnek hív. Ez egy átfogó integrációs program, amely számos szolgáltatás bevezetését kezdeményezi, elsősorban természetesen a nyelvoktatás fejlesztését, a koreai kultúra oktatását és a munkahelyi tréningeket. A tervet követően kormányzati alapok létesültek annak támogatására. Hozzá kell tenni azonban, hogy a házassági bevándorlás illetén előtérbe helyezése az ország irányítói számára azt is jelenti, hogy sem a vállalatok, sem a szakszervezetek, de még a közvélemény sem foglalkozik annyit a bevándorló munkaerővel, mint korábban, így a társadalmi feszültségeket felváltja az együttérzés és a szimpátia.

Nőpolitikából időközben családpolitika lett, így az individuumból ismét feleség és meny vált (Lee 2008: 120). A bevándorló házastársak mindenesetre 2005-től jogosulttá váltak bármely területen munkát vállalni, s 2 év tartózkodás után állampolgárságot igényelni, habár ez utóbbi igen hosszadalmas procedúra, s általában másfél év, mire a jelentkező eljut az interjúig. Az is nehezíti a munkavállalást, hogy a férjek családjá többnyire nem szívesen látja, hogy a háztartáson kívül másutt is dolgozzon a friss feleség, különösen a házasság első éveiben, s leginkább, ha gyerek is születik. A kérdés pedig 2005-re igen nagy jelentőségűvé nőtt, ugyanis a vidéki férfiaknak már a 36%-a külföldi feleséggel élt együtt addigra (Lee 2009), s ez országos szinten is 12% körüli értéket jelent.

2006-ban két programot is hirdettek, amelyek a Női bevándorlók családjainak társadalmi beilleszkedésének segítése, valamint a Kevertvérűeket és bevándorlókat segítő terv neveket kapták, mindkettőt azonos elnevezésű törvény szabályozta. Ezek keretében szabályozták az ügynökségek felelősségét és működését, illetve igyekeztek kizárni azt, hogy embercsempészetre használják a házasságközvetítést. Az új helyzet a férjeket is megakadályozta abban, hogy különféle módokon korlátozzák a feleségeik jogait, s egyben megkönnyítette az utóbbiak számára, hogy elváljanak. Magát az állampolgársági eljárást is igyekezett leegyszerűsíteni, s olyan, külföldön kötött, illegális

házasságokat is elismert, amit korábban nem. Oktatás a gyermekeknek, információ az anyáknak és általános jóléti szolgáltatások is mind részét képezték a programnak. Mindezekre nyomós okok voltak, hiszen számtalan botrány kísérte az események fejlődését a megelőző években, így pl. olyan hirdetések, amelyek „Menyasszony-garanciát” ígértek, vagyis azt, hogy visszahozzák a férjnek a menyasszonyát, ha az megszökne (Lee 2008: 118, Lee, Hye-kyung 2013b: 300). Mindezeket a fent említett két törvényen kívül a 2007-ben elfogadott, A multikulturális családokat segítő törvény is kiegészítette (Kim, Nora Hui-Jung 2013b: 109).

A Nagy Terv évében elkészült a külföldiek kezeléséről szóló, már említett törvény is (Lee, Hye-kyung 2013b: 293). Mindezen események sodrában már egy átfogóbb tervezés született meg 2008-ban: az Első alapterv a bevándorlási politika számára (2008–2012), amely alapvetően egy jóléti program, ami támogatásból, biztosításból és egyéb szolgáltatásokból áll, Koreába házasodó külföldi feleségek és külföldi dolgozók részére (Kim, Anna 2016: 90). Gyakorlatilag egy teljes biztosítási rendszerről van szó, ami külön kiemeli a multikulturális családok támogatását, beleértve az egyedülálló szülőket, a nyelvvizitást, valamint a foglalkoztatási támogatást. A program kimondott célja az ellenőrzés-orientált politika helyett a stratégiai nyitás a bevándorlás felé, s ezen keresztül a nemzeti versenyképesség fokozása, így tehát eszmeiségében kötődik a tehetség és humántőke-import céljaihoz, egyúttal azonban olyan társadalmi integrációt igyekszik megvalósítani, ami nem csupán intézményes elemekből áll. Ez utóbbiak természetesen mind annak alapelemei, sőt, a bevándorlási és határőrizeti jogszabályok, továbbá a bevándorlók emberi jogainak fejlesztése is, ám távlati célja egy mindezeknél átfogóbb és mélyrehatóbb beilleszkedés segítése (The First Basic Plan).

A bevándorlók beilleszkedésére szánt költségvetési keret évről évre nő, 2009-ben létrejött a Multikulturális Családpolitikai Bizottság a miniszterelnök vezetésével (Kim, Sookyung 2015: 57), amely akcióterveket dolgoz ki a vegyes házasságok támogatására. Sokan persze vitatják az egyértelmű hatást, s kulturális paternalizmusról vagy kulturális fetisizmusról beszélnek, azt állítva, hogy a multikulturális program sokkal inkább felerősíti az etno-kulturális hierarchiát, minthogy elsimítaná azt (Kim, Joon K. 2011: 1583). Így tehát a kormány szándékával szemben az is felvethető, miszerint a multikulturális kifejezés egész egyszerűen a kulturális vagy etnikai másság szinonimájává vált Koreában (Schubert – Lee – Lee 2015: 239). A legszebb az egészben, hogy 2 évre rá hogy a kormány meghirdette multikulturális politikáját, a lakosság nagy része már el is hitte, hogy ilyen társa-

dalomban él. Mindezt annak ellenére, hogy a bevándorlók száma 2016 júniusában is csupán 2 001 828 fő volt az országban (출입국 · 외국인정책본부), s annak ellenére is, hogy a nemzetközi szervezetek nem győzik napjainkban sem újra és újra figyelmeztetni a dél-koreai vezetést, hogy hagyjon fel a bevándorlókat kezelő diszkriminatív politikai gyakorlatával. 2008-ban pl. az Amnesty International (2008: 3) bírálta a Koreában zajló diszkriminatív munkaerő-piaci gyakorlatot.

A bevándorlási politika helyzete ellentmondásos. A családok beilleszkedését segítő törvény és az állampolgársági törvény is sokat tett ez ügyben, de továbbra is megkülönböztető. Az előbbi pl. továbbra is tartalmazza azt a kitétel, hogy az – egyébként még a dél-koreai állampolgároknak sem járó – juttatások csupán a bevándorló nőknek elérhetőek, s nekik is csak akkor, ha már megházasodtak. Másfelől a gyermekekről csak akkor vesz tudomást, ha azok koreai apától születtek. Közben egyik kezével sokat nyújt a kormány a bevándorlóknak, időnként még többet is, mint szükséges, a másikkal továbbra is fenntartja a nemzet egységességének diszkriminatív, etnocentrikus, nacionalista és asszimilációs logikáját (Kim, Sookyung 2015: 64–65). A 2007-es törvény a külföldiek kezeléséről előírja, hogy öt éves tervek készüljenek a bevándorlás kezelésére, így tehát a Multikulturális családpolitikai bizottság 2013-ban meghirdette a második Alaptervet a bevándorlási politikára (The 2nd Basic Plan). Az öt célkitűzés mindegyike, amelyet magában foglal, további 2–3 akciótervet tartalmaz. Mindezek közül az első a gazdaságélénkítés és a tehetségprogram, mely lényegében az egész dél-koreai bevándorlási politikának az egyetlen, a kezdetektől fogva koherens eleme. A második pont a bevándorlók integrálása a koreai értékek megőrzésével, amelyben külön hangsúlyt kap a bevándorlók saját felelőssége, mintegy kiegyensúlyozandó az első tervben még olyannyira hangsúlyozott nyitottságot. A harmadik a diszkrimináció megelőzése és a kulturális különbségek elfogadásának elősegítése, a negyedik a biztonságos és szabályos társadalom kialakítása, amely a szabályozás szigorítását célozza, s végül az ötödik a küldő országokkal való nemzetközi együttműködés élénkítését tervezi, külön akciótervvel a koreai diaszpórával való kapcsolat erősítésére (Lee, June 2013).

Annak ellenére, hogy milyen sok vita folyt a második tervet megelőzően arról, hogyan értelmezendő maga a multikulturális kifejezés a migrációs politika szemszögéből nézve, a megközelítés pontosabb definiálását mégis elmulasztotta az újabb öt éves terv. Annyi azonban egyértelműen kiderül, hogy a szándék elsősorban a bevándorló feleségek beilleszkedésére irányul, s ez egybeesik azzal, hogy a korábbi terv költségvetésének 95%-át is erre költötték

el (The 2nd Basic Plan: 16). Az is gyakran felvetett probléma, hogy a multikulturális program kizárólag a külföldiekre irányul, azok beilleszkedését segítik a felépített központok, a nyelv- és kulturális tanfolyamok, s ezzel sokkal inkább egyfajta asszimilációs folyamatot erősítenek, mintsem a multikulturális társadalom elfogadását. A vegyes házasságok növekedése e század elejétől tehát összefüggésben áll a „diszkriminatív” hierarchiák intézményi támogatása miatt is.

A választóvonal továbbra is él koreai és idegen között, s az is világos, hogy az utóbbiak sohasem lehetnek igazi koreaiak (Shen 2016: 8, Kim, Nora Hui-Jung 2015: 729, Watson 2010). Az is egyértelműen kiviláglik az alaptervekből, hogy a gazdasági szempont felülírja a migrációs politikai célokat. Ez érződik még a külföldi professzorok helyzetén és természetesen a befektetői vízumok esetében is. Ez utóbbiak talán leglátványosabb formája a 2010-ben bevezetett ingatlanbefektetői vízum, amit Csedzsu-sziget kormányzata hirdetett meg, s ami abban az esetben kínálja az F-2 vízumot, ha legalább félmillió dollárért vásárol valaki ingatlant (Over 1,000 Foreigners).

ÖSSZEGZÉS

A félsziget déli állama földrajzilag két végpont között helyezkedik el: az egyik a bevándorlást és beilleszkedést is egyöntetűen korlátozó Japán, a másik vegyes képet mutató térség, Délkelet-Ázsia, amelynek országai többnyire piaci alapon működő migrációs rendszereket működtetnek. De átmeneti az ország helyzete saját fejlődését tekintve is. A hagyományosan nemzetállami keretek között formálódó bevándorlási politika olyan népesedési problémákkal szembesült, mint általában a modern posztindusztriális országok: az előregedő korszerkezet, a csökkenő termékenység és népesség, a hiányszakmák megjelenése és az ebből következő gazdasági gondok, mint az eltartóképesség csökkenése, vagy a szociális rendszer rentabilitásának ellehetetlenülése.

Dél-Korea úgy tűnik, hogy képes változtatni hagyományos elzárkózásán, és tudatos lépéseket tenni mind a bevándorlás élénkítése, a már meglévő csatornák intézményesítése és a bevándorlók integrálása érdekében is. A megoldások sokszor még nehezen találják meg a központi akarat és a társadalom civil szférája közötti összhangot, s a multikulturális társadalom építése túl gyors és meglehetősen kevésbé spontán, ám több szempontból is

előremutató népesedéspolitikai átalakulás kíséri az ugyancsak rohamos demográfiai folyamatokat. Ezt a folyamatot tovább bonyolítja, hogy a nemzeti homogenitás egyben tradicionális értékrendszerhez kötődik, változása lassú, miközben a globális hálózatokba való integrálódás érinti a bevándorlást is. Dél-Koreában pl. az atipikus foglalkoztatás nem csak a bevándorlók esetében nőtt, s mindez egyszerre vezet gyors társadalmi átalakuláshoz belső és külső okok miatt is.

Mindez igen jelentős változásokat is jelenthet a jövőben: a délkelet-ázsiai országokból érkező egyre nagyobb számú bevándorló, s a beilleszkedésüket támogató politikák hosszú távon egy migrációs folyosó kialakulásához is vezethetnek, hacsak máris nem beszélhetünk erről. Mindez már most megelőlegezi egy jóval nagyobb számú bevándorló okozta, s egy, a multikulturális együttélésből fakadó feszültségek növekedésének lehetőségét, sőt, akár a térség többi fejlett országára is hatást gyakorolhat egy esetleges munkaerő-piaci túlkínálattal. Egy ilyen scenárió akár Kelet-Ázsia bevándorlási piacának teljes átalakulását is előidézhetheti, akár azok átstrukturálódása, akár a szigorodó politikák révén. Kínában pl. egy olyan demográfiai átalakulás kezdődött el, aminek következtében a vidék már nem sokáig lesz kimeríthetetlen forrása a munkaerőnek. 2003-ban, először a történelemben, ezt már megtapasztalta az ország (Cai – Du – Wang 2009). A gyorsan növekvő és egyre inkább a szolgáltatás által dominált gazdaság, valamint az urbanizáció következményeképpen a közeljövőben ott is átalakulás várható a migráció jellegében, s a bevándorlás beindulásában Dél-Korea jelentős szerepet játszhat majd.

IRODALOM

- About KOISEN*. Ministry of Science, ICT and Future Planning. <http://www.kosen21.org/about/aboutKosen.do> Letöltve: 2016. augusztus 13.
- Act on Foreign Workers' Employment. Act No. 6967, Republic of Korea. Aug. 16, 2003. <http://www.koilaf.org/KFeng/engLaborlaw/laborlaw/ACTONFOREIGNWORKERS'.pdf> Letöltve: 2016. augusztus 15.
- Act on the Immigration and Legal Status of Overseas Koreans. Statutes of the Republic of Korea. http://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=29311&type=part&key=44 Letöltve: 2016. augusztus 12.
- Act on the Treatment of Foreigners in Korea. Act No. 8442 May. 17. 2007. Amended by Act No. 21214. Korea Ministry of Government Legislation. Dec. 31. 2008.
- Amnesty International 2008: *Republic of Korea*. Submission to the UN, Universal Periodic Review Second session of the UPR Working Group, 5-16 May 2008 25 January 2008. AI Index: ASA 25/002/2008.
- Armstrong, Charles K. 2007: *Globalizing Regions. Korea*. Routledge, New York.
- Armstrong, Charles K. (ed.) 2002: *Korean society: civil society, democracy and the state*. Routledge, Abingdon.
- Bélanger, Danièle – Hye-Kyung Lee – Hong-Zen Wang 2010: Ethnic Diversity and Statistics in East Asia: 'Foreign Brides' Surveys in Taiwan and South Korea. *Ethnic and Racial Studies*, 33(6), 1108–1130.
- Boll, Alfred Michael 2007: *Multiple Nationality And International Law*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden.
- Brubaker, Rogers W. 1990: Immigration, Citizenship, and the Nation-State in France and Germany. *International Sociology*, 5(4), 380–381.
- Cai, Fang –Yang, Du – Wang, Meiyang 2009: Migration and Labor Mobility in China. *Human Development Research Paper*, 2009/09: United Nations Development Programme.
- Choi, Inbom 2003: Korean Diaspora in the Making: Its Current Status and Impact on the Korean Economy. In Choi, Inbom – C. Fred Bergsten (eds.): *The Korean Diaspora in the World Economy*. Institute for International Economics, Washington, 9–29.
- Chung, Grace H. – Joan P. Yoo 2013: Using the Multicultural Family Support Centers and Adjustment Among Interethnic and Interracial Families in South Korea. *Family Relations*, 62(1), 241–253.
- CIA World Factbook 2016: *Korea, South*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ks.html> Letöltve: 2016. augusztus 12.
- D-10 (Job Seeking) Visa*. Ministry of Foreign Affairs, Republic of Korea. <http://gbr.mofa.go.kr> Letöltve: 2016. augusztus 17.
- Delissen, Alain – Ceuster, Koen de – Gelézeau, Valérie 2013: *De-bordering Korea: tangible and intangible legacies of the sunshine policy*. Routledge, London.
- DeWind, Josh – Eun Mee Kim – Ronald Skeldon – In-Jin Yoon 2012: Korean Development and Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(3), 371–388.
- Diener, Alexander 2006: Homeland as Social Construct: Territorialization among Kazakhstan's Germans and Koreans. *Nationalities Papers*, 34(2), 201–235.

- Employment and Labor Minister holds meeting with ambassadors of countries sending workers to Korea under Employment Permit System.* June 26, 2012. http://www.moel.go.kr/english/poli/poliNewsnews_view.jsp?idx=931 Letöltve: 2016. augusztus 15.
- Employment Permit System. Happy Return Program.* Ministry of Employment and Labor. https://www.eps.go.kr/en/supp/supp_02.jsp Letöltve: 2016. augusztus 15.
- F-4 (People of Korean Heritage) Visa.* Ministry of Foreign Affairs, Republic of Korea. <http://gbr.mofa.go.kr> Letöltve: 2016. augusztus 17.
- Freeman, Caren 2005: Marrying up and marrying down: The paradoxes of marital mobility for Chosonjok brides in South Korea. In Constable, Nicole (ed.): *Cross-Border Marriages: Gender and Mobility in Transnational Asia*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 80-100.
- Freeman, Caren 2011: *Making and faking kinship: marriage and labor migration between China and South Korea*. Cornell University Press, Ithaca.
- Fumagalli, Matteo 2006: Identity and interests in South Korea's policy towards Central Asia. In *Proceedings of the World Congress of Korean Studies. Vol 3*. Academy of Korean Studies, Seoul, 183-191.
- Fumagalli, Matteo 2012: South Korea's Engagement of Central Asia from the End of the Cold War to Lee Myung-Bak's New Asia Initiative. *Journal of Northeast Asia History*, 9(2), 69-97.
- Gelb, Michael 1995: An Early Soviet Ethnic Deportation: The Far-Eastern Koreans. *Russian Review*, 54(3), 389-412.
- Hahn, Chin Hee – Yong Seok Choi 2006: *The Effects of Temporary Foreign Worker Program in Korea: Overview and Empirical Assessment*. Paper presented at the Korea and the World Economy and the World Economy Conference, Seoul, KOR, July 7-8, 2006. 1-63.
- Hill, Richard Child – Kim, June Woo 2000: Global Cities and Developmental States: New York, Tokyo and Seoul. *Urban Studies*, 37(12), 2167-2195.
- Human Resources Development Service of Korea.* <http://www.hrdkorea.or.kr/ENG> Letöltve: 2016. augusztus 16.
- Huttenbach, Henry R 1993: The Soviet Koreans: Products of Russo-Japanese Imperial Rivalry. *Central Asian Survey*, 12(1), 59-69.
- Hwang, Eui-Gak 2010: *The Search for a Unified Korea: Political and Economic Implications*. Springer, New York.
- Hwang, Jung-Mee 2014: Local Citizenship and Policy Agenda for 'Foreign Residents' in East Asia. In Kim, Nam-Kook (ed.): *Multicultural Challenges and Sustainable Democracy in Europe and East Asia*. Palgrave Macmillan, New York, 129-152.
- Hwang, Min-Chul 2015: Exploring marriage migrants' citizenship acquisition in South Korea. *Asian and Pacific Migration Journal*, 24(3), 376-402.
- Immigration Act.* Statutes of the Republic of Korea. http://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=29332&type=new&key= Letöltve: 2016. augusztus 17.
- The 2nd Basic Plan for Immigration Policy 2013-2017.* Immigration Policy Commission. Seoul, Korea Immigration Service, Ministry of Justice.
- Jones, Gavin – Hsiu-Hua Shen 2008: International marriage in East and Southeast Asia: trends and research emphases. *Citizenship Studies*, 12(1), 9-25.

- Kho, Songmoo 1987: *Koreans in Soviet Central Asia*. Studia Orientalia, Helsinki.
- Kim, Anna 2016: Welfare policies and budget allocation for migrants in South Korea. *Asian and Pacific Migration Journal*, 25(1), 85–96.
- Kim, Eun Mee – Jean S. Kang 2007: Seoul as a global city with ethnic villages. *Korea Journal*, 47(4), 64–99.
- Kim, Hansung – Sun Young Lee – In Hee Choi 2014: Employment and Poverty Status of Female Marriage Immigrants in South Korea. *Asian and Pacific Migration Journal*, 23(2), 129–154.
- Kim, Hyuk-Rae 2012: *State-centric to Contested Social Governance in Korea: Shifting Power*. Routledge, London.
- Kim, Il-Soo 1981: *New Urban Immigrants: The Korean Community in New York*. Princeton University Press, Princeton.
- Kim, Joon K. 2011: The politics of culture in multicultural Korea. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(10), 1583–1604.
- Kim, Min-hyung 2016: South Korea's China Policy, Evolving Sino–ROK Relations, and Their Implications for East Asian Security. *Pacific Focus*, 31(1), 56–78.
- Kim, Nam-Kook 2014a: Multicultural Challenges in Korea: Liberal Democracy Thesis vs. State Initiated Multiculturalism. In Kim, Nam-Kook (ed.): *Multicultural challenges and redefining identity in East Asia*. Ashgate, Farnham, 45–71.
- Kim, Nam-Kook 2014b: The Migrant Workers' Movement in the Democratic Consolidation of Korea. In Kim, Nam-Kook (ed.): *Multicultural challenges and sustainable democracy in Europe and East Asia*. Palgrave Macmillan, New York, 37–59.
- Kim, Nora Hui-Jung 2013: Selective State Response and Ethnic Minority Incorporation: the South Korean Case. In Lai, Ah Eng – Francis Leo Collins – Brenda S. A. Yeoh (eds.): *Migration and Diversity in Asian Contexts*. Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 107–130.
- Kim, Nora Hui-Jung 2015: The Retreat of Multiculturalism? Explaining the South Korean Exception. *American Behavioral Scientist*, 59(6), 727–746.
- Kim, Richard S. 2011: *The Quest for Statehood: Korean Immigrant Nationalism and U.S. Sovereignty, 1905–1945*. Oxford University Press, Oxford.
- Kim, Soojin 2014: Reforming Korea's Migration Policy. *International Journal of Knowledge and Innovation in Business*, 1(1), 21–36.
- Kim, Sookyung 2015: Soft talk, hard realities: Multiculturalism as the South Korean government's decoupled response to international migration. *Asian and Pacific Migration Journal*, 24(1), 51–78.
- Kim, Sungmoon 2007: Liberal Nationalism and Responsible Citizenship in South Korea. *Citizenship Studies*, 11(5), 449–463.
- Koudela, Pál 2015: National Identity and Social Resilience in the Case of South Korea. *Asia-Pacific Social Science Review*, 15(2), 159–167.
- Law No. 16 of 1948, Nationality Act (last amended 2010), Republic of Korea. 20 December 1948. <http://www.refworld.org/docid/3fc1d8ca2.html>
- Letöltve: 2016. augusztus 12.
- Lee, Tae-hoon 2010: Dual Citizenship to Be Allowed. *The Korea Times*, April 21, 2010. http://www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2010/04/116_64629.html Letöltve: 2016. augusztus 12.

- Lee, Choongbae – Michael J. Bradshaw 1997: South Korean Economic Relations with Russia. *Post-Soviet Geography and Economics*, 38(8), 461-477.
- Lee, Hye-Kyung 2005: The Korean Diaspora and Its Impact on Korea's Development. *Asian and Pacific Migration Journal*, 14(1-2), 149-168.
- Lee, Hye-Kyung 2008: International Marriage and the State in South Korea: Focusing on Governmental Policy. *Citizenship Studies*, 12(1), 107-123.
- Lee, Hye-Kyung 2009: Cross-border marriages between Korean men and migrant women and their marital satisfaction. In Wang, Hong-Zen – Hsing-Huan Michael Hsiao (eds.): *Cross-Border Marriages with Asian Characteristics*. Academia Sinica, Taipei, 61-89.
- Lee, Hye-Kyung 2013a: Employment and life satisfaction among female marriage migrants in South Korea. *Asian and Pacific Migration Journal*, 22(2), 199-230.
- Lee, Hye-kyung 2013b: The Role of Multicultural Families in South Korean Immigration Policy. In Emiko, Ochiai – Aoyama Kaoru (eds.): *Asian women and intimate work*. Brill, Leiden, 289-313.
- Lee, Jeanyoung 2002: Korea's Policy for Ethnic Koreans Overseas. *Korea Focus*, 11(4), http://www.koreafocus.or.kr/design1/layout/content_print.asp?group_id=411 Letöltve: 2016. augusztus 12.
- Lee, June 2013: Migration policy development in the Republic of Korea: A brief review of the Second Basic Plan for Immigration Policy (2013-2017). *Migration Policy Practice*, 3(2), 22-25.
- Lee, Kyu Young 2016: Korea's Migration Policy and its System. In Stüwe, Klaus – Eveline Hermannseder (eds.): *Migration und Integration als transnationale Herausforderung Perspektiven aus Deutschland und Korea*. Springer, Wiesbaden, 3-25.
- Lee, Yu-sup 2016: 15th World Korean Business Convention to open on Sep 27 in Korea. *Pulse*, July 7, 2016. <http://pulsenews.co.kr/view.php?sc=30800022&year=2016&no=488492> Letöltve: 2016. augusztus 12.
- Levin, Norman D. 1999: *The shape of Korea's future: South Korean attitudes toward unification and long-term security issues*. Rand, Santa Monica.
- Lu, Melody Chia-Wen 2016: Examining Labour Migration Regimes in East Asia: Appearance and Technique of Control in Taiwan. In Mantu, Sandra – Elspeth Guild (eds.): *Constructing and Imagining Labour Migration: Perspectives of Control from Five Continents*. Routledge, London, 87-109.
- Martin, Philip 2013: The Global Challenge of Managing Migration. *Population Bulletin*, 68(2), 2-18.
- Martin, Terry 2001: *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. Cornell University Press, Ithaca, 335-343.
- McKeown, Adam 2004: Global Migration, 1846-1940. *Journal of World History*, 15(2), 155-189.
- Meyers, Eytan 2000: Theories of International Immigration Policy - A Comparative Analysis. *International Migration Review*, 34(4), 1245-1282.
- Milly, Deborah J. 2014: *New Policies for New Residents: Immigrants, Advocacy, and Governance in Japan and Beyond*. Cornell University Press, Ithaca, 141-143.
- Moon, Katharine H. S. 2000: Strangers in the Midst of Globalization: Migrant Workers and Korean Nationalism. In Kim, Samuel S. (ed.): *Korea's Globalization*. Cambridge University Press, Cambridge, 147-169.

- Mundy, Simon 2013: Korea struggles to take in foreign workers. *Financial Times*, September 17, 2013. <http://www.ft.com/cms/s/0/afcd4-1c1c-11e3-b678-00144feab7de.html#axzz4HQMRwSGt> Letöltve: 2016. augusztus 15.
- Number of incoming foreigners by type of visa and citizenship. Ministry of Justice, Statistics of Registered Foreigners, Seoul. 2015.
- Oh, Jung-Eun – Dong Kwan Kang – Julia Jiwon Shin – Sang-lim Lee – Seung Bok Lee – Kiseon Chung 2012: *Migration Profile of the Republic of Korea*. The Migration Research and Training Centre of the International Organization for Migration, Gyeonggi-do.
- Over 1,000 Foreigners Buy Jeju Property, Get Residency. *ChosunMedia, The Chosunilbo*. January 27, 2015. http://english.chosun.com/site/data/html_dir/2015/01/27/2015012701718.html Letöltve: 2016. augusztus 21.
- Overseas Koreans Foundation. <http://www.okf.or.kr/portal/OkfMainView.do> Letöltve: 2016. augusztus 12.
- Overseas Koreans Foundation. Ministry of Foreign Affairs, Republic of Korea. http://www.mofa.go.kr/ENG/about/Study/OKF/index.jsp?menu=m_70_70_30 Letöltve: 2016. augusztus 12.
- Panuncio, Rosel L. – Jeongyee Bae 2012: The Adjusting Process of Foreign Wives Married to Korean Husbands. *Journal of Korean Academy of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 21(1), 55–66.
- Park, Jung-Sun – Paul Y. Chang 2005: Contention in the construction of a global Korean community: The case of the Overseas Korean Act. *Journal of Korean Studies*, 10(1), 1–27.
- Park, Jung-Wee 2012: Demographic profile of Koreans in Canada. In Noh, Samuel – Ann H. Kim – Marianne S. Noh (eds.): *Korean Immigrants in Canada: Perspectives on Migration, Integration and the Family*. University of Toronto Press, Toronto, 28–49.
- Park, Sincha 2014: Who Benefits from Dual Citizenship? The New Nationality Law and Multicultural Future of South Korea. In Shimizu, Kosuke – William S. Bradley (eds.): *Multiculturalism and Conflict. Reconciliation in the Asia-Pacific Migration, Language, and Politics*. Palgrave Macmillan, New York, 190–213.
- Pohl, Otto J. 1999: *Ethnic cleansing in the USSR, 1937–1949*. Greenwood Press, Santa Barbara.
- Pollack, Jonathan D. – Chung, Min Lee 1999: *Preparing for Korean unification: scenarios & implications*. Rand, Santa Monica.
- Renzaho, Andre M. N. 2016: Migration challenges and health policy in South Korea. In Renzaho, Andre M. N. (ed.): *Globalisation, Migration and Health: Challenges and Opportunities*. Imperial College Press, London, 427–479.
- Rozman, Gilbert 2006: Regionalism in Northeast Asia: Korea's Return to Center Stage. In Armstrong, Charles K. – Gilbert Rozman – Samuel S. Kim – Stephen Kotkin (eds.): *Korea at the center: dynamics of regionalism in Northeast Asia*. M. E. Sharpe, Armonk, 151–166.
- Schubert, Amelia L. – Lee Youngmin – Lee Hyun-Uk 2015: Reproducing hybridity in Korea: Conflicting interpretations of Korean culture by South Koreans and ethnic Korean Chinese marriage migrants. *Asian Journal of Women's Studies*, 21(3), 232–251.

- Seo Joong-Seok 2007: *Korean Nationalism Betrayed*. Global Oriental, Folkestone.
- Seok, Hyun-Ho 2009: Globalization of labor and corporate enterprises in South Korea: labor relations and social adjustment of migrant workers. In Chang, Yun-Shik – Hyun-Ho Seok – Donald L. Baker (eds.): *Korea Confronts Globalization*. Routledge, London, 118–139.
- Seol, Dong-Hoon 2000: Past and Present of Foreign Workers in Korea 1987–2000. *Asia Solidarity Quarterly*, 2(1), 6–31.
- Seol, Dong-Hoon – John D. Skrentny 2004: South Korea: importing undocumented workers. In Cornelius, Wayne A. – Philip L. Martin – James F. Hollifield (eds.): *Controlling Immigration: A Global Perspective*. Stanford University Press, Stanford, 418–513.
- Seol, Dong-Hoon – John D. Skrentny 2009a: Ethnic Return of Migration and Hierarchical Nationhood: Korean Chinese Foreign Workers in South Korea. *Ethnicities*, 9(2), 147–174.
- Seol, Dong-Hoon – John D. Skrentny 2009b: Why is there so little migrant settlement in East Asia? *International Migration Review*, 43(3), 578–620.
- Seth, Michael J. 2010: *A Concise History of Modern Korea. From the Late Nineteenth Century to the Present*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham.
- Seth, Michael J. 2011: *A History of Korea. From Antiquity to the Present*. Rowman, Lanham.
- Shen, Shawn 2016: The Bibimbap Migration Theory? Challenges of Korea's Multicultural Mix and Social Integration Development. *International Migration & Integration*, online publikálva: 2016 június 1. 1–19. DOI: 10.1007/s12134-016-0489-6
- Shin, Gi-Wook 2006: *Ethnic Nationalism in Korea: Genealogy, Politics, and Legacy*. Stanford University Press, Stanford.
- Skrentny, John D. – Jack Jin Gary Lee 2014: Immigration, nationhood, and transnationalization in industrialized East Asia. In Soysal, Yasemin Nuhoğlu (ed.): *Transnational Trajectories in East Asia: Nation, Citizenship, and Region*. Routledge, New York, 130–155.
- Son, Key-young 2006: *South Korean Engagement Policies And North Korea: Identities, Norms And The Sunshine Policy*. Routledge, London.
- Song, Changzoo 2014: Engaging the diaspora in an era of transnationalism. South Korea's engagement with its diaspora can support the country's development. In Zimmermann, Klaus F. – Alexander S. Kritikos (eds.): *Evidence-based Policy Making in Labor Economics: The IZA World of Labor Guide 2015*. Bloomsbury, London, 74–76.
- Special Act on Support For the Acquisition of Legitimate Residency Status And Settlement of Korean in the Old Soviet Union*. Amended by Act No. 11690, Korea Legislation Research Institute. Ministry of Foreign Affairs. Mar. 23, 2013. http://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?lang=ENG&hseq=28442 Letöltve: 2016. augusztus 17.
- Status of Marriage Migrant by Nationality*. Ministry of Justice, Statistics of Registered Foreigners, Seoul. 2015.
- Status of Registered Foreigners by Place of Residence and Sojourn Status*. Ministry of Justice, Statistics of Registered Foreigners, Seoul. 2015.
- The First Basic Plan for Immigration Policy (2008-2012)*. Seoul. Korea Immigration Service, Ministry of Justice, 2009.

- Tikhonov, Vladimir Mikhailovich 2010: *Social Darwinism and nationalism in Korea: the beginnings (1880s-1910s): „survival” as an ideology of Korean modernity*. Brill, Leiden.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs 2013: *Trends in International Migrant Stock: Migrants by Destination and Origin*, (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2013).
- Wang, Hong-Zen – Shu-Ming Chang 2002: The commodification of international marriages: cross-border marriage business in Taiwan and Vietnam. *International Migration*, 40(3), 93-116.
- Watson, Ian 2010: Multiculturalism in South Korea: A Critical Assessment. *Journal of Contemporary Asia*, 40(2), 337-346.
- World-Okta to Hold Training Program for Young Overseas Koreans. KBS World Radio. May 17, 2014. http://world.kbs.co.kr/english/news/news_Ec_detail.htm?No=102630 (Letöltve: 2016. augusztus 13.)
- Yoo, Kil-Sang 2003: Korea. In *Trends in International Migration. Continuous Reporting System on Migration*. Annual Report 2002 Edition. OECD, Paris, 210-214.
- Yoo, Kil-Sang 2005: *Foreign Workers in the Republic of Korea*. Korea Labour Institute, Seoul.
- Yoon, In-Jin 1997: *On My Own: Korean Businesses and Race Relations in America*. University of Chicago Press, Chicago.
- Yoon, In-Jin 2012: Migration and the Korean Diaspora: A Comparative Description of Five Cases. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(3), 413-435.
- Yu, Eui-Young 1983: Korean communities in America: Past, present, and future. *Amerasia Journal*, 10(2), 23-51.
- Yu, Eui-Young – Peter Choe – Sang Il Han 2002: Korean population in the United States, 2000: Demographic characteristics and socioeconomic status. *International Journal of Korean Studies*, 6(1), 71-107.
- Yuh, Ji-Yeon 2002: *Beyond the Shadow of Camptown: Korean Military Brides in America*. New York University Press, New York.
- 김현미 2009: 방문취업 재중동포의 일경험과 생활세계. (A koreai kínaiak munkakörülményei és életpasztalatai a H-2 vízummal.) *한국문화인류학*. (Koreai társadalom a kulturális antropológiáért.), 42(2), 35-75.
- 서울경인지역평등노조 이주노동지부 2004: 미등록 이주 노동자 양산의 원인. (A tömeges illegális bevándorlás okai). *국민행동 소식지*, 2004(28), Május 14, 2004. <http://antiwto.jinbo.net/faxpaper/view.php?table=faxpaper&page=7&lmode=normal&field=&word=&no=36> Letöltve: 2016. augusztus 15.
- 오정미 2015: <단군신화>로 새롭게 보는 다문화사회 (A Tangun-mítosz egy multikulturális társadalomban). *다문화콘텐츠연구* (Multikulturális tartalom kutatás), 2015(19), 209-232.

- 외교부 2015: 재외동포현황, (Külgymnisztérium, *Határontúli koreaiak helyzete*)
- 윤형숙 2005: 외국인 출신 농촌주부들의 갈등과 적응 - 필리핀 여성을 중심으로 (Koreai férfiak külföldi feleségeinek konfliktusai és alkalmazkodása: Filipina feleségek a falusi Koreában.) 지방사와 지방문화 (*Helytörténeti és kulturális folyóirat*), 8(2), 299-339.
- 정남옥 - 이명하 2010: 여성결혼이민자의 건강증진행위 예측모형. (A házasodni bevándorló nők egészség-magatartásának prediktív modellje.) 대한간호학회지, (*A Koreai Gondozó Akadémia Folyóirata*), 40(5), 695-704.
- 최홍엽 1996: 외국인 산업연수생제도와 고용허가제 (Az ipari gyakornoki program és az Alkalmazotti engedélyezési rendszer) 노동법연구 제 (*Munkajogi tanulmányok*), 5(6), 85-117.
- 출입국 · 외국인정책본부, 이민정보과: 2016 년도 6월호 통계월보 (Bevándorlási és idegenpolitikai szolgálat, Bevándorlási információs osztály: 2016 júniusi statisztika)
- 행정안전부 2011: 지방자치단체 외국인주민 현황 조사 (Közigazgatási és Biztonsági Minisztérium: *Felmérés a külföldi lakosok helyzetéről*).
- 허동현 2009: 한국 근대에서 단일민족 신화의 역사적 형성과정. (A homogén nemzet mítoszának történeti fejlődése). 동북아역사논총, (*Északkelet-Ázsiai Történelmi Folyóirat*), 2009 (23), 7-35.

INTERNATIONAL MIGRATION AND MIGRATION POLICY IN SOUTH-KOREA

ABSTRACT

The concept of South Korea as a homogenous nation determines its migration policy related to both the Korean diaspora, the labor force immigration and social integration. The Korean government openly deals with changing demographic environment in the last few decades, like decreasing fertility, aging society and shrinking population and all of its economic consequences. Recently it takes place in national economic planning and multicultural programs; albeit changes are directed by a centralized administration and happens to fast, such development still points in the direction of a more open society. Subordinating migration policy of economic interests remains decisive but human rights criteria are considered more and more in this regard too. The Korean Republic undergoes significant changes, immigration is increasing remarkably, and as a result Korea achieved an intermediate position in the larger East Asian region both geopolitically and in the context of migration flows.

SZERZŐINKNEK

A KÉZIRAT LEADÁSA

A szerkesztőség olyan demográfiai tárgyú, valamint a rokntudományok (szociológia, társadalomtörténet, közgazdaságtudomány, orvostudomány, néprajztudomány, földrajztudomány, jogtudomány, filozófia) tárgykörébe tartozó, de demográfiai vonatkozású *tanulmányokat* és *könyvrecenziókat* fogad el közlésre, amelyeket korábban magyar nyelven nem publikáltak és máshol nem állnak elbírálás alatt. Idegen nyelven már megjelent, de a magyar közönség érdeklődésére is számot tartó írásokat is elfogadunk.

A cikkek tudományos elemzések, módszertani megközelítésű vagy egy-egy tudományterület helyzetével foglalkozó írások, illetve szakirodalmi áttekintések egyaránt lehetnek. A szerkesztőség elfogad mind kvantitatív, mind kvalitatív elemzéseket. A *közlés feltétele* a benyújtott írás szakmai színvonala, amelyet első körben a szerkesztőség ítél meg, majd pozitív elbírálás esetén két független szakértő írásban értékeli. Az értékelési eljárás mindkét irányban anonim. A szerkesztőség a bírálók javaslata alapján dönt a kéziratok elutasításáról/elfogadásáról, vagy tesz javaslatot azok átdolgozására. Utóbbi esetben a közlés feltétele, hogy a szerző a javaslatoknak megfelelően dolgozza át kéziratát, illetve tételen jelezze (külön dokumentumban), hogy a javaslatok közül melyeket fogadja el és/vagy utasítja vissza (indoklással együtt). Amennyiben az átdolgozás nem történik meg, vagy azt a szerkesztőség nem tartja kielégítőnek, akkor fenntartja magának a jogot a kézirat visszautasítására. A közlés feltétele továbbá az alább részletezett terjedelmi és formai feltételek teljesítése.

A kéziratokat elektronikus formában (Microsoft Word dokumentumként) juttassák el a szerkesztőség e-mail címére: *szerkesztoseg@demografia.hu*.

A kéziratok *terjedelme* (12-es betűmérettel és szimpla sortávolsággal) nem haladhatja meg a 30 A4-es oldalt. Ettől a terjedelmi korláttól csak kivételes esetben térünk el. Kérjük, hogy a kéziratokhoz mellékeljenek maximum féoldalmnyi terjedelmű magyar és lehetőség szerint angol nyelvű *absztraktot*, amely ismerteti a cikk alapvető kutatási kérdését, a felhasznált adatforrást és a főbb eredményeket. Kérjük legfeljebb négy *kulcsszó* megadását is. Az *ábrákat* szerkeszthető formában, külön Excel fájlban, az adatokkal együtt mellékeljék.

Recenziók esetén a következő könyvészeti adatok megadását kérjük: szerző teljes neve, cím, a sorozat megnevezése, kiadó, kiadás helye, ideje, oldalszám.

A kézirat megjelentetésével a szerzők elfogadják, hogy cikkük teljes terjedelmében megjelenik az interneten is (www.demografia.hu).

Minden szerző tiszteletpéldányként három, recenziók esetében két folyóirat-példány átvételére jogosult.

SZERKEZETI ÉS FORMAI KÖVETELMÉNYEK

A kéziratok *tartalmazzanak* bevezető részt, amely összefoglalja a cikk tárgyát, szakmai jelentőségét. Ezt kövesse egy szakirodalmi összefoglaló, a kutatási kérdés, az adatforrás és az elemzési módszerek ismertetése. Majd következnek a tulajdonképpeni elemzés. A cikket összefoglaló rész (összefoglalás, összegzés vagy konklúziók címszó alatt) zárja le. Természetesen az itt ismertetett szerkezeti séma rugalmasan kezelendő, s az adott cikk témájának és megközelítési módjának megfelelően alakítandó ki. A szerkesztőség megítélése szerint a bevezető és az összefoglaló rész elengedhetetlen feltétele a publikálásnak.

Hasonlóképpen fontosnak tartjuk a szakmai és formai szempontból pontos forrásmegjelöléseket és hivatkozásokat is.

A *forrásmegjelöléseket* a törzsszövegben rövidített formában adják meg, majd a cikk végén „Források” címszó alatt a rövidített forma és azok feloldása szerepeljen, ábécérendben. A szövegben minden táblázat és ábra alatt „Források” címszó alatt szerepelniük kell a felhasznált forrásoknak (rövidített formában). A forráshivatkozásoknak visszakereshetőknak kell lenniük (pontos levéltári és kéziratári jelzetek, az adatbázis pontos neve, internetes elérhetősége, az utolsó letöltés dátuma stb.).

A tanulmány elkészítésével kapcsolatos információkat és a köszönetnyilvánításokat a tanulmány címéhez kapcsolódó, számmal jelölt lábjegyzet tartal-

mazza. A cím alatt kérjük megadni a szerző foglalkozását (esetleg beosztását), munkahelyét és e-mail címét.

HIVATKOZÁSOK

A forrásmegjelölésekhez hasonlóan az irodalmi hivatkozásokat is rövidített formában, *zárójelben* kérjük megadni a szövegben: a szerző(k) vezetéknevének, a megjelenés évszámának és az oldalszámnak a feltüntetésével. Pl. (Faragó 2007: 38) vagy (Gödri – Feleky 2013: 295) vagy (Faragó 2013: 242, Gödri – Feleky 2013: 295). Lábjegyzetes hivatkozást kérjük, ne használjanak! Azonos szerző ugyanazon évben hivatkozott több művét kisbetűk alkalmazásával különböztessék meg: (Dányi 1991a, 1991b). Három vagy több szerző esetén használják az et al. rövidítést: (Nagy et al. 2004).

A cikk végén „Irodalom” címszó alatt kérjük a rövid hivatkozások feloldását a következő formában:

IRODALOM

[kötetek]

Andorka Rudolf 2001: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, Budapest.

Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.) 2000: *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, Budapest.

Laslett, Peter – Wall, Richard (eds.) 1972: *Household and Family in Past Time*. Cambridge University Press, Cambridge.

[cikkek tanulmánykötetből]

Hajnal, John 1983: Two Kinds of Preindustrial Household Formation Systems. In Wall, Richard – Robin, Jean – Laslett, Peter (eds.): *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 65–104.

[cikkek folyóiratból]

Gödri Irén – Feleky Gábor Attila 2013: Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe. *Demográfia*, 56(4), 281–332.

[internetes hivatkozások]

OECD 2011: *OECD Family Database*. OECD, Paris. www.oecd.org/social/family/database. Letöltve: 2013. 09. 17.

EGYÉB

- Kerüljük a p., pp., o., old., i.m. rövidítéseket mind a szövegben, mind az irodalomjegyzékben.
- Tanulmánykötetekben megjelent cikkekre való hivatkozáskor az „ln” megjelölés után soha ne tegyünk kettőspontot.
- Folyóiratnevek elé az irodalomban soha ne tegyünk „ln” megjelölést.
- Az irodalomjegyzékben az idézett szerzők keresztnévét is írjuk ki.
- Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet.
- Megjegyzésekhez használjunk lábjegyzeteket. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket. A pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzeteket kerüljük.
- Ügyeljünk az elválasztójel (-) és a kötőjel (-) helyes használatára. Számok, évszámok, oldalszámok közé kötőjelet rakjunk (-).
- A % jel mindig tapad a számhoz.
- Tizedesvesszőt használjunk, ne tizedespontot.
- A szövegben szereplő táblázatoknak, ábráknak mindig legyen sorszámozott, minél pontosabb címe (1. táblázat, 1. ábra). A szövegben, kérjük, zárójelben hivatkozzanak a táblázatokra és ábrákra (1. táblázat). Az ábrákat és táblákat folytatólagosan, a cikk elejétől kezdődően (ne fejezetenként) számozzák. A táblázatokat Word táblázatszerkesztővel készítsék.
- A táblázatokat és ábrákat formailag csak minimális mértékben szerkesszék. Az ábrák, térképek kialakítása során vegyék figyelembe, hogy azok fekete-fehér nyomtatásban fognak megjelenni. Statisztikai elemző szoftverekből kikerült nyers, szerkesztetlen táblázatokat nem fogadunk el. A táblázatok mérete nem haladhatja meg az egy nyomtatott oldalt.
- A szöveg a lehető legkevesebb formázást tartalmazza.
- A szöveg szakaszokra tagolható, legfeljebb 3 szintet használjanak.
- A szövegben használt rövidítéseket, mozaikszavakat az első előfordulásakor oldják fel zárójelben.

TISZTELT ELŐFIZETŐINK!

Tájékoztatjuk Önöket, hogy a 2015-ös évfolyamtól a folyóiratot a szerkesztőség-től rendelhetik, az alábbi megrendelőlap segítségével.

Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
(1024 Budapest, Buday László utca 1-3.)
Megjelenik: negyedévente (évi három szám)
ISSN szám: 0011-8249

A folyóirat éves előfizetési díja **2 184 Ft**. Az előfizetés megrendelhető a KSH Népeségtudományi Kutatóintézettől az alábbi megrendelőlap kitöltésével és postai vagy elektronikus úton (szkennelve) történő visszaküldésével.

Postacím: 1525 Budapest Pf. 51.
E-mail cím: nki@demografia.hu

MEGRENDELŐLAP

Alulírott megrendelem a **Demográfia** című folyóirat 2016. és/vagy 2017. évi számait (a kért évfolyam vagy évfolyamok aláhúzendők) ..... példányban.

Név: .....

Szállítási/levelezési cím: .....

Adószám: .....

Telefonszám: .....

E-mail cím: .....

A megrendelőlap alapján kiállított számlát intézetünk postai úton juttatja el a megrendelőhöz. A megrendelés összegét a számlán feltüntetett bankszámlaszámra kérjük átutalni. A megjegyzés rovatban kérjük feltüntetni: Demográfia 2016. és/vagy 2017. év

Dátum: .....

Aláírás: .....

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévente
Szerkesztőség: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet,
1024 Budapest, Buday László u. 1-3.
Telefon: (+36-1)-345-6573
E-mail: szerkesztoseg@demografia.hu

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója.

Előfizethető a Szerkesztőségben.
Előfizetési díj: egész évre 2184,- Ft

Szedte: a Szerkesztőség

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.